

KONFERENSIYA

**“ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI
RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN
KREATIV G’OYALAR,
TAKLIFLAR VA YECHIMLAR”**

@bestpublication | | Street: Alisher Navoiy

FARG‘ONA 2025

«BEST PUBLICATION»

Ilm-ma’rifat markazi

**“ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA
QARATILGAN KREATIV G’OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 80-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ON-LINE
KONFERENSIYASI
MATERIALLARI TO’PLAMI
1-IYUN, 2025-YIL**

80-SON

**“DEVELOPMENT OF A MODERN EDUCATION SYSTEM AND CREATIVE
IDEAS FOR IT, REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL ON-LINE CONFERENCE
ON "SUGGESTIONS AND SOLUTIONS"**

1- JUNE

PART-80

Ushbu to‘plamda “Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g’oyalar, takliflar va yechimlar” mavzusidagi 80-sonli Respublika ilmiy-amaliy on-line konferensiyasiga kelib tushgan tezis va maqolalar o‘rin olgan.

Mazkur ilmiy-amaliy on-line konferensiyada zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta’limni rivojlantirishda yo‘nalishlar bo‘yicha kreativ g’oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur Respublika ilmiy-amaliy on-line konferensiya materiallaridan OTM professor-o‘qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta’limmaktabo‘qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir

*Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD*

Mas‘ul muharrir

*Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti*

Mas‘ul kotib

*Xasanov Tursunali Xaydarali o‘g‘li
Marg‘ilon shahar 11-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi o‘qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

*Qobilova Saidaxon Muahhamdjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Salomov Shoxabbos Nozimjon o‘g‘li
Andijon Davlat Tibbiyot Instituti „Davolash ishi“ fakulteti talabasi*

Tahrir kengashi a‘zolari

Mo‘minov Qobiljon Qodirovich

Fizika-matematika fanlari doktori professor

Sultonali Mannopov

O‘zbekiston xalq artisti, professor

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Nikadambayeva Hilola Batirovna

*Uzbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

*Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari nomzodi,
Dotsent*

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Otaqulov Fozil Sobirovich

Geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Aslanov Xakimjon Ro‘ziboyevich

*FarDU, Harbiy ta‘lim fakulteti Umumqo‘shin tayyorgarligi
sikli boshlig‘i, podpolkovnik*

Karimov O‘lmasbek Umaraliyevich

FarDU o‘qituvchisi

Arslonov Zarifjon Zokirjon o‘g‘li

*Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi yetakchi ilmiy
xodimi*

Zaparov Abduqaxxor Abdumalikovich

*Andijon davlat universiteti Umumtexnika fanlari kafedrası professori
texnika fanlari doktori*

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ	
SO’Z BOSHI	
<i>BAKALAVRIAT TALABALARIGA EKONOMETRIKA FANINI O’QITISH METODOLOGIYASI</i> Xudaynazarova D.X	7
<i>МАРКЕТИНГОВЫЕ УСЛУГИ – ОТРАСЛЬ СОВРЕМЕННОГО МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ</i> Бабаханова Дилдора Рустамовна	10
<i>TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O’RNI</i> Xurramov Shohboz Xurram o’g’li	14
<i>ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ НОРМ.</i> Душанова Садокат Маматкуловна	18
<i>THE ROLE OF ORAL PRACTICE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: ADDRESSING CHALLENGES AND PROPOSING SOLUTIONS IN UZBEKISTAN</i> Yunusova Dilbarxon	22
<i>QANDLI DIABET KASALLIGINING ETIOLOGIYASI, PATOGENEZI VA DIAGNOSTIKASI</i> Azgarov Umid Orifovich Askarova Nilufar Shuxrat qizi	26
<i>KOMBINATSIYALASHGAN MASHINA TISHLI TEKISLAGICHINING GORIZONTGA NISBATAN O’RNATILISH BURCHAGINI UNING ISH KO’RSATKICHLARIGA TA’SIRI</i> Ergashev Ma’rufjon Muxammadjonovich Turdiyeva Madinaxon Yokubjon qizi	28
<i>ПАХТА ТЕРИШ МАШИНАСИ САМАРАДОР ВЕНТИЛЯТОРИНИНГ ИШ УНУМИ НАЗАРИЙ ҲИСОБИ</i> Норматов Мансурбек Қўзибоевич	33
<i>BUNKERDAGI DONNING SATHINI MASOFADAN AVTOMATIK NAZORAT QILISH TIZIMI.</i> Ibrohimov Suhrob Vahob o’g’li	36
<i>DIPLOMATIYA - VIZANTIYA TASHQI SIYOSATINING QUROLI SIFATIDA</i> Absamatov Mirodil Zokirjon o’g’li	40
<i>MAMLAKATIMIZ TASHQI SIYOSATIDA IQTISODIY RIVOJLANISH INDEKSLARI VA KO’RSATKICHLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI</i> Soatova Nurniso Sobirova Bonura	44
<i>ИНФЛЯЦИЯ И СТАБИЛЬНОСТЬ ЦЕН: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА.</i> Дониёр Режаббаевич Ниезметов	49
<i>O’ZBEKISTONDA YOSHLAR BANDLIGI VA MEHNAT BOZORINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI.</i> Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich	52
<i>O’ZBEKISTON IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH SANOAT VA EKSPORT IMKONIYATLARI.</i> Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich	55
<i>OILAVIY KORXONALARDA MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI</i> Qurbonboev Shohjahon Qosimov Akbar	58
<i>MOTURIYDIYLAR VA ASH’ARIYLARDA IMON MASALASI</i> Sodiq Qurbanov	63
<i>WORD FORMATION IN SCIENTIFIC TERMINOLOGY</i> Robiyaxon Obidova Dadajon qizi Abduvokhidov Javohir Abduvohidovich	67
<i>QADIMGI DAVRLARDA OILADA FARZAND TARBIYASIGA TA’LIMIY-TARBIYAVIY QARASHLARI</i> Arobova Shohsanam Akram qizi	73
<i>TRANSLATION JOBS: A GATEWAY TO GLOBAL COMMUNICATION</i> Rakhmonova Sabina Zafarjon qizi Yunusova Sohiba Abdusattorovna	78
<i>3D PRINTERLARDA MODELLASHTIRISHNI TIBBIYOTDAGI O’RNI</i>	81

G‘ulomov Shuxrat Abdukarimova Robiya Nabiyev Axrorbek	
<i>EDOPROTEZLAR MODELINI 3D PRINTERLARDA YASASH</i> G‘ulomov Shuxrat Abdukarimova Robiya Nabiyev Axrorbek	85
<i>SIFATLI TA’LIM – TARAQQIYOT POYDEVORI</i> Buronova Mahliyo G‘ulomovna	88
<i>ГИС-АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОДЗЕМНЫХ ВОД В ПУСТЫННЫХ РЕГИОНАХ</i> Турмуханов Нуркен Кажымуханович	94
<i>GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARI (GAT) BILAN INTEGRATSIYALASHGAN SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARI</i> Kasimova Gulnora Ismoilovna Karimova Munajat Taxirovna	97
<i>MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA METODOLOGIK ASOSLAR</i> Usmanova Shohista Shavkat qizi	99
<i>DASTURIY TA’MINOT SIFATINI TA’MINLASH: TAMOYILLAR, USULLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR</i> Nusratova Shahzodaxon Baxtiyorovna Hakimov Olimjon Salim o‘g‘li	103
<i>GEOMERTRIYA -TARIXIY MO JIZALAR VA ZAMONAVIY YUTUQLAR KALITI</i> Samandarova Sevinch Jamshid qizi	106
<i>FAVQULODDA VAZIYATLAR TA’SIRLI OQIBATLARINI IQTISODIY ZARARNI TAHLIL QILISH VA BAHOLASH</i> Maxmatqulov Nurilla Imomovich	112
<i>YONG‘IN BILAN BOG‘LIQ FAVQULODDA VAZIYATLARNI OLDINI OLISHGA QARATILGAN ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASPEKTLARI</i> Ashurova Laylo	119
<i>TEXNOGEN FAVQULODDA VAZIYATLAR OQIBATIDA IJTIMOY-IQTISODIY YO‘QOTISHLARNI HISOBLASH METODIKASI</i> Ashurova Laylo	127
<i>“HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI” FANINI OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QITILISHI KADRLAR TAYYORLASHNING MUHIM OMILI</i> Maxmatqulov Nurilla Imomovich	134
<i>CONCEPTS OF WESTERN SCHOLARS ON THE FORMATION OF RELIGIOUS BELIEF IN THE INDIVIDUAL AND ITS PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS</i> Komilov Kamronbek Kamoljon og‘li	141
<i>VATANPARVARLIK TARBIYASIDA BADIY ADABIYOT VA TARIXIY ASARLARNING TUTGAN O‘RNI</i> Qodirov Samandar Bobir o‘g‘li	143
<i>TIL VA TAFAKKUR BORASIDAGI QARASHLAR</i> Obidova Nasiba Muhammadjon qizi	147
<i>ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI YOSH BOSQICHIGA OID SO‘ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI</i> Mustafoeva Nargiza Ikrom qizi	150
<i>LES PARTICULARITES DE LA TRADUCTION DES GESTES DANS LA COMMUNICATION INTERCULTURELLE</i> Raximbayeva Munisa Azamat qizi Ro‘ziboyeva N	154
<i>LES PROCÉDES DE TRADUCTION DES NOMS GEOGRAPHIQUES FRANÇAIS VERS L’OUZBE</i> M.V.Dadamirzayeva Bobojonova Malika Pulatovna	159

BAKALAVRIAT TALABALARIGA EKONOMETRIKA FANINI O'QITISH METODOLOGIYASI

Xudaynazarova D.X

Tatu dotsenti, PhD

Ekonometrika bir tomondan bakalavr talabalariga o'rgatish uchun muhim bo'lsa, ikkinchi tomondan qiyin fandir. Ekonometrikani sifatli o'qitishning ahamiyati ma'lumotlar bilan ishlash madaniyati muvaffaqiyatli iqtisodchi bo'lishga yordam berishi bilan bog'liq (sanoatda ham, akademik kasb tanlashda ham). Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning zamonaviy sharoitida, ma'lumotlar massivlari tez hajmli va batafsilroq bo'lib borayotgan paytda. Va bu qiyin, chunki o'zining o'ziga xosligi tufayli o'qitish jarayonida talabalar bir vaqtning o'zida ikkita turli xil, ammo bir xil darajada zarur bo'lgan komponentlarni o'zlashtirishlari kerak: 1. "Jonli" ma'lumotlar bo'yicha empirik tadqiqotlarni amalga oshirish bilan bog'liq amaliy jihatlar, bu boshqa narsalar qatorida kamida bitta maxsus ekonometrik paketni o'zlashtirishni talab qiladi. 2. Ekonometrika nazariyasi, uni tushunish ekonometrik paketdagi hisob-kitoblar "qora quti"ga aylanmasligi uchun zarur. Va shuning uchun yangi tadqiqotchilar ekonometrik modellashirish natijasida olingan xulosalarning haqiqiylik chegaralarini yaxshi bilishadi. Ushbu maqolada TATU Iqtisodiyot fakultetida ekonometrik fanlarni o'qitish tajribasi umumlashtiriladi va shu tajribaga asoslanib, ushbu o'qitishni optimal tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ish besh qismdan iborat. Ikkinchi qismda asosiy ekonometrika kurslarida mavzularni taqdim etish ketma-ketligini tanlash muhokama qilinadi. Uchinchi bo'lim ushbu kurs doirasida nazoratning turli shakllariga bag'ishlangan. To'rtinchisi - standart ekonometrika kursidan tashqari foydali mashg'ulotlar, bu talabalarni empirik usullardan ko'proq va yaxshiroq foydalanishga undaydi va ularning eng qiziqqanlariga yanada ilg'or mavzularni tushunishga yordam beradi. Xulosa ishni umumlashtiradi. Ekonometrika bo'yicha kirish darsligining har qanday muallifi materialni taqdim etishga yondashuv bo'yicha bir nechta muhim qarorlarni qabul qilishga majbur bo'ladi: • deterministik regressorlar yoki stokastiklar modelidan boshlash; • cheklangan namunalar uchun baholarning xususiyatlarini batafsil muhokama qilish yoki darhol asimptotik xususiyatlarga e'tibor qaratish; • tasodifiy xatolarning gomosedastikligi yoki geteroskedastiklik holatidan boshlash kerakmi? Ko'pgina klassik kirish darsliklari (qarang: Verbeek, 2008; Magnus, Katyshev va Peresetsky, 2007; Nosko, 2011; Dougherty, 2009; Wooldridge, 2010) ular ro'yxatda keltirilgan uchta modelning har birida birinchi variantni tanlaydilar. Ba'zi so'nggi ishlar, aksincha, ikkinchi muqobilni tanlashadi (Stok va Uotson, 2015). Birinchi yo'l talabalarga an'anaviy matematik statistika g'oyalaridan asta-sekin murakkablashib borayotgan ekonometrik ilovalarga o'tish imkonini beradi. Ikkinchi yo'lning afzalligi ko'pgina zamonaviy amaliy tadqiqotlar metodologiyasiga darhol yondashish imkoniyatidir. Masalan, etakchi xalqaro jurnallardagi deyarli barcha maqolalar (aytaylik, Scopus birinchi kvartilining yetakchilarida) fazoviy yoki panelli namunalar bilan ishlashda geteroskedastlik mavjud deb taxmin qilinadi va shunga mos ravishda geteroskedastlik ostida mos keladigan koeffitsientlarni baholashning standart xatolaridan foydalaniladi. Bu variantning kamchiligi shundan iboratki, o'quvchilar hayotida

birinchi marta ekonometrika bilan tanishayotgan bo‘lsalar, ular uchun qiyinroq bo‘ladi . Boshlang‘ich mavzularni taqdim etish ketma-ketligi va tezligini tanlashda talabalarning kelib chiqishini hisobga olish kerak . “Ekonometrika” kursini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun talabalar matematik analiz, chiziqli algebra, ehtimollar nazariyasi, matematik statistika bo‘yicha mustahkam bilimga ega bo‘lishlari kerak. Mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot va ingliz tili ham foydali bo‘ladi. Ushbu fanlar bo'yicha talabalarning tayyorgarligi qanchalik yaxshi bo'lsa, kursning birinchi mavzulari tezroq va qat'iyroq (rasmiy dalillar nuqtai nazaridan) taqdim etilishi mumkin.

Ekonometrikani muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun talabalar nafaqat yuqori nazariyani egallashlari, balki amaliy ko'nikmalarni ham to'liq egallashlari kerak.

Talabalarni ikkala fikrni tushunishga undash uchun nazoratning turli shakllari talab qilinadi. Nazariyani o'zlashtirishni tekshirish uchun biz klassik yozma testlardan foydalanamiz, unda talabalar turli vaziyatlarda model parametrlarini baholashning xususiyatlarini baholash va tahlil qilishning to'g'ri usullarini tanlash bilan bog'liq nazariy muammolarni hal qiladilar. Amaliy jihatlar bilan esa kompyuter sinfida olib boriladigan va ekonometrik dasturlarda hisob-kitoblarni o'z ichiga olgan amaliy ishlar o'zlashtirishga yordam beradi. Odatda, bunday ish biron bir mazmunli ishni hal qilish uchun empirik ma'lumotlarni tahlil qilishdan iborat . Amaliy topshiriqlarning yana bir turi yaxshi ekonometrik maqolalarni takrorlashdir. Turli yillarda talabalardan ish natijalarini takrorlash so'ralgan (Acemoglu , Robinson , 2001; Angrist , 1990; Card , Kreuger , 1994; Enikolopov , Petrova , Juravskaya , 2011; Kreuger , 1999; Mian , 12) va boshqalar. Ushbu format talabalarga nafaqat yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi ba'zi ekonometrik texnikalar, balki tepaning "oshxonasi" bilan tanishish empirik tadqiqot. Odatda o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadigan muayyan faoliyat turi qiziqish, ekonometrika bo'yicha tadqiqot loyihasidir. Bu ijodkor tomonidan amalga oshiriladi 2-5 talabadan iborat jamoa va asl, to'liq ifodalaydi ekonometrik usullardan foydalangan holda iqtisodiy tadqiqotlar. Loyiha mualliflari ekonometriya kursining asosiy bo'limlarini yaxshi tushunganligini ko'rsatishi kerak.

Minimal mavzular to'plami: chiziqli va chiziqli bo'lmagan modellarni baholash va talqin qilish ko'p regressiya, soxta o'zgaruvchilar, multikollinearlik, heteroskedastiklik, regressiya tenglama spetsifikatsiyasini tanlash. To'g'ri va mos ilg'or mavzular bo'yicha bilimlardan foydalanish (shu jumladan, doirasidan tashqarida bo'lgan mavzular). albatta) xush kelibsiz.

Xulosa o'rnida quyidagilarni ta'kidlash zarur: zamonaviy ekonometrik usullarni va ma'lumotlar bilan ishlash madaniyatini to'g'ri darajada o'zlashtirish uchun bularning barchasi o'quv rejasining boshqa fanlari doirasida bakalavriatda talabga ega bo'lishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2024. – T. 25. – №. 1.C. 323-329.

2.Усмонов Б. Ш., Шукуруллаев У. У., Худайназарова Д. Х. Илмий марказларни яратиш ва ривожлантиришнинг мотивацион омиллари //ТДИУ,“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналы. – 2021. – №. 2.

3.Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.

4.Худайназарова Д. Х. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ОСНОВНОЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ //Indexing. – 2024. – Т. 1. – №. 1.

5.Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA Tahlil QILISHNING HORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2024. – Т. 25. – №. 1. – С. 323-329.

6.Худайназарова Д. ЎЗБЕКИСТОН ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ КОРХОНАЛАРИДА РИСКЛАРНИ СЎНДИРИШ МАҚСАДИДА ДИНАМИК ИМКОНияТЛАРИНИ БАҲОЛАШ //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2023. – Т. 24. – №. 4. – С. 235-241.

7.Худайназарова Д. Х. ВАЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ БАЗЕЛЬСКИХ СТАНДАРТОВ ПРИ АУДИТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA). – 2023. – Т. 4. – С. 28-31.

8.Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РИСКА И МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //Экономическое развитие и анализ. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 317-322.

9.Xudaynazarova D. Digital transformation status analysis of textile industry enterprises in the country //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – Т. 8. – С. 131-138.

10.Xudaynazarova D. Assessment of the dynamic capabilities of osborn textile and alchemy textile LLC //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – Т. 8. – С. 139-145.

11. Д.Х Худайназарова “ПЕРЕУТОМЛЕНИЕ” ТУРИСТОВ И ПРОБЛЕМА OVERTOURISM ДЛЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ УЗБЕКИСТАНА - O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ..., 2025

12. Xudaynazarova Dilorom Xayrullayevna Ekonometrik modellash tirishda innovatsion kompyuter texnologiyalari // OLIY TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA INNOVATSION O’QITISH TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH MASALALARI (ICT Edu 2023)

МАРКЕТИНГОВЫЕ УСЛУГИ – ОТРАСЛЬ СОВРЕМЕННОГО МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Бабаханова Дилдора Рустамовна стр преп. ТУИТ

babakhanovadildora30@gmail.com

Аннотация: *Вся человеческая деятельность, происходящая как в коммерческой, так и в некоммерческой сферах, в конечном счёте нацелена на обеспечение выживаемости общества в конкретных сложившихся условиях. Очень значительная, а зачастую и решающая роль при этом принадлежит маркетингу услуг*

Глоссарий: *Маркетинг, бизнес, рынок, товар, продажа, услуги, сфера деятельности, классификация услуг.*

Что такое маркетинг? Сегодня многие считают, что маркетинг это лишь реклама и продажи, ведь ежедневно на всех нас обрушиваются множество рекламных роликов, объявлений в СМИ и сообщений о распродажах. Но следует полагать, что реклама и продажи — это лишь составная часть маркетинга. Они существуют как два неотъемлемых компонента маркетинга.

Маркетинг- это процесс, заключающийся в прогнозировании потребностей потенциальных покупателей и в удовлетворении этих потребностей путем предложения соответствующих товаров -изделий, технологий, услуг и т.д.

Основной целью современного маркетинга является не продажа товара или услуги любым способом, а именно удовлетворение потребностей клиентов.

Главная задача маркетинга - понять нужды и потребности каждого рынка и выбрать те из них, которые их компания может обслуживать лучше других. Сегодня можно говорить о том, что сектор услуг заполняет рынок. И именно для его изучения, регулирования, а также эффективного управления процессами, происходящим на данном рынке, появился маркетинг услуг.

Услуги слово, с которым мы сталкиваемся ежедневно. Объяснить это явление довольно просто: ведь сфера услуг включает в себя услуги

Услуга - любая деятельность, которую одна сторона может предложить другой; неосязаемое действие, не приводящее к владению чем-либо. Производство услуг может быть, а может и не быть связано с товаром в его материальном виде. Исторически каждый вид услуг рассматривался отдельно, как особая сфера деятельности с присущими только ей особенностями.

Сама же сфера услуг представлялась как совокупность этих многих видов деятельности и фактически сводилась к их перечислению. Обычное перечисление отраслей услуг может только показать их разнообразие. Специфику же услуг, их экономическую сущность, а следовательно, и специфику методов управления в маркетинге услуг простое перечисление раскрыть не в состоянии. Всю совокупность услуг можно подразделить на однородные группы, подгруппы, виды и разновидности по

достаточно большому количеству независимых и взаимосвязанных классификационных признаков.

Это требует применения различных методов классификации. Классификация услуг и совершенствование их учёта – важная проблема во всех странах мира.

Основные классы услуг¹

Основные классы услуг	Сферы услуг
Осязаемые действия, направленные на тело человека	Здравоохранения салон красоты, спортивные заведения, рестораны
Неосязаемые действия направленные на сознание человека	Образование, радио и телевидения, информационные услуги

Приведённая классификация является основной классификацией услуг в сфере нематериального производства. Её вполне можно дополнять новыми видами услуг и развивать в дальнейшем. Услуги, к примеру, можно классифицировать по степени контакта с потребителем, степени регулирования законодательными и нормативными актами, трудоёмкости, сегментам потребителей, подразделять на деловые услуги и услуги личного характера, по другим характеристикам. Классификация услуг может осуществляться по степени их неосязаемости. Чем меньше выражен признак материальности у услуг, тем меньше их маркетинг похож на маркетинг товаров. Нематериальные услуги можно оценить только после их получения, при этом в силу различных факторов, оказывающих влияние на сам процесс оказания услуг, поддерживать постоянный уровень обслуживания довольно сложно.

Классификация услуг позволяет улучшить понимание изучаемого явления, выделив отличительные черты каждого вида услуг, определить специфику методов управления организацией и специфику применения маркетинга. Разнообразные подходы к сегментации услуг могут оказаться полезными при позиционировании услуг на рынке и побудить к поиску новых видов услуг, не представленных на рынке. Услуги при всём их разнообразии можно объединить в несколько групп.

Кроме этого, постоянно появляются и новые виды услуг, в которых возникает потребность у общества. Услугам присущи четыре специфики, которые всегда необходимо учитывать при разработке маркетинговых программ.

Типы услуг

Типы услуг	Сфера услуг
Производственные	Инжиниринг, лизинг, обслуживание (ремонт) оборудования и др.
распределительные	Торговля, транспорт, связь

¹Данько, Т.П. Управление маркетингом (методологический аспект) : учебное пособие / Т.П. Данько. – М. : «Инфра-М», 1997. – 289 с. Составлено автором.

профессиональные	Банки, страховые, финансовые, консультационные, рекламные и другие фирмы
потребительские	Услуги, связанные с домашнем хозяйством и время
общественные	Тв, радио, образование, культура

Новые виды слуг²

Услуги	Характеристика
Новые виды делов (профессиональных) услуг	Торговля недвижимостью, размещение временно свободных средств, информационные, маркетинговые и рекламные услуги, составление бухгалтерских балансов и отчётов, электронный секретарь
Услуги по воспитанию обучению детей	Гувернантки, частные сады и школы
Услуги по уходу за животными	Лечение, кормление, прогулки и временное содержание

Кроме этого, постоянно появляются и новые виды услуг, в которых возникает потребность у общества. Услугам присущи четыре специфики, которые всегда необходимо учитывать при разработке маркетинговых программ.

1. Услуги неосвязаемы. Их невозможно увидеть, попробовать на вкус, услышать или понюхать до момента приобретения. Пример - консультация врача, ведь ее нельзя потрогать.

2. Услуги невозможно хранить: жилищно-коммунальные услуги невозможно хранить упакованными на складах до периода повышения спроса на них.

3. Совмещение процесса производства и потребления. Услуга неотделима от своего источника, будь то человек или машина, тогда как товар в материальном виде существует независимо от присутствия или отсутствия его источника.

4. Непостоянность качества: сломанный каблук, отремонтированный одним мастером, будет еще долго держаться, а другой мастер может отремонтировать так, что он вновь сломается на следующий день.

Для того чтобы решить проблему качества услуг, необходимо выделять средства на привлечение и обучение по-настоящему хороших специалистов, например как сейчас это делают многие авиакомпании, банки и отели. Также

²Котлер, Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. – М. : Прогресс, 1990. – 736 с. Составлено автором

поставщик услуг должен постоянно следить за степенью удовлетворенности клиентуры. Делать это можно с помощью системы жалоб и предложений, опросов и проведения сравнительных покупок для выявления случаев неудовлетворительного обслуживания и исправления ситуации.

Названные специфики услуг - это дополнительные проблемы для маркетолога - специалиста по изучению рынка, потребностей и предпочтений потребителей (товара, имиджа, деятельности компании в целом и т. д.).

Чем меньше выражена неосвязаемость, нематериальность предоставляемых услуг, тем все меньше их маркетинг похож на маркетинг товара. Соответственно, приобретение и потребление услуг для потребителей

связано с большим риском. С большим риском, чем потребление товара.

Все это означает, что убеждение, объяснение, информирование, а также стимулирование потребителей является задачей именно маркетолога.

Анализ международных концепций маркетинга услуг показывает, что, несмотря на то, что они были разработаны исследователями из различных стран и построены по разнообразным принципам, в целом их характеризуют общие структурные и концептуальные элементы.

Во-первых, каждая модель отталкивается от специфики услуги как товара, которые были рассмотрены выше.

Во-вторых, все модели указывают на необходимость внимания к таким стратегическим факторам маркетинга услуг, как персонал, процесс обслуживания и материальное доказательство обслуживания.

В-третьих, почти все концепции признают необходимость использования некоторых дополнительных стратегий для управления маркетингом услуг.

На сегодняшний день можно утверждать, что маркетингу услуг уделяется всё больше внимания, что, в свою очередь, должно привести к повышению качества самих услуг.

ПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Багиев, Г.Л. Основы современного маркетинга : учебное пособие / Г.Л. Багиев, И.А. Аренов // ЛФИ им. М.А. Вознесенского. – СПб. : СПбЛФИ, 1995. – 116 с.
2. Данько, Т.П. Управление маркетингом (методологический аспект) : учебное пособие / Т.П. Данько. – М. : «Инфра-М», 1997. – 289 с.
3. Котлер, Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. – М. : Прогресс, 1990. – 736 с.
4. Котлер, Ф. Стратегический маркетинг некоммерческих организаций / Ф. Котлер, А.Р. Андреасен. – 6-е. изд. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 854 с.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O’RNI

Xurramov Shohboz Xurram o’g’li

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

“AKT sohasida iqtisodiyot” kafedrası stajyor-o’qituvchisi

Shohboztuit@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning ta’lim sifati va samaradorligini oshirishdagi o’rni chuqur tahlil etilgan. Bugungi globallashuv sharoitida sun’iy intellekt, raqamli platformalar, bulutli texnologiyalar, tarmoqlashtirilgan o’quv tizimlari kabi raqamli vositalar nafaqat o’quv jarayonini optimallashtirish, balki ta’lim mazmunini shaxsga yo’naltirilgan va moslashuvchan shaklda tashkil qilish imkonini bermiqda. Maqolada raqamli iqtisodiyotning asosiy komponentlari — raqamli transformatsiya, EdTech texnologiyalari, ma’lumotlar tahlili va adaptiv o’qitish tizimlari — orqali milliy ta’lim tizimining yangi bosqichga ko’tarilishi zarurligi asoslab beriladi. Ilmiy tahlillar shuni ko’rsatadiki, ta’lim sifatini oshirish bo’yicha amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda xalqaro tajriba (Finlyandiya, Estoniya, Janubiy Koreya) bilan O’zbekistonning real amaliyoti solishtirilib, mamlakat ta’lim tizimini raqamli asr talablariga moslashtirish bo’yicha konseptual takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so’zlar: *Raqamli iqtisodiyot, ta’lim sifati, raqamli transformatsiya, EdTech texnologiyalari, adaptiv ta’lim, sun’iy intellekt, bilimlar iqtisodiyoti, raqamli raqobatbardoshlik, global ta’lim tizimi, raqamli pedagogika.*

XXI asrda ta’lim sohasi inson kapitalini shakllantirish va innovatsion taraqqiyotning muhim drayveriga aylangan bo’lsa, so’nggi yillarda raqamli iqtisodiyot omili bu sohaning ichki tuzilmasi va tashkiliy tamoyillarini tubdan o’zgartirmoqda. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy tizimlar samaradorligini oshirish vositasi, balki ijtimoiy institutlar, xususan, ta’lim tizimi faoliyatida ham chuqur integratsiyalashuv bosqichiga kirib bormoqda.

Raqamli infratuzilmalarning kengayishi, sun’iy intellekt asosida ishlovchi o’quv platformalari, bulutli xizmatlar va tarmoqlashtirilgan ma’lumotlar tizimi orqali ta’limning shakli, mazmuni va sifati yangi darajaga ko’tarilmoqda. Bu esa an’anaviy ta’lim modelining o’rnini bosuvchi moslashuvchan, shaxsga yo’naltirilgan va raqamli texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarni talab qilmoqda.

Ushbu maqolada aynan raqamli iqtisodiyotning ta’lim sifati va raqobatbardoshligini oshirishdagi o’rni tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida zamonaviy EdTech vositalarining o’quv jarayoniga integratsiyalashuvi, o’qitish samaradorligiga ta’siri va O’zbekiston sharoitida ularni joriy qilish istiqbollari o’rganiladi.

Raqamli iqtisodiyot va ta’lim tizimi o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik: Raqamli iqtisodiyot — bu axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yaratilayotgan, saqlanayotgan va uzatilayotgan bilim, ma’lumot va innovatsiyalar asosida shakllanayotgan iqtisodiy muhitdir. Bugungi kunda ta’lim sohasi bu muhitda faol ishtirokchi bo’lib, uning transformatsion ta’sirini

boshdan kechirmoqda. Schwab (2016) tomonidan ilgari surilgan To‘rtinchi sanoat inqilobi doirasida raqamli texnologiyalar ta’limni butunlay yangi bosqichga olib chiqmoqda, bu jarayonda e-learning, LMS, IoT, AR/VR, AI kabi vositalar muhim rol o‘ynamoqda.

EdTech texnologiyalarining ta’lim sifatiga ta’siri: EdTech (Education Technology) texnologiyalari orqali an’anaviy darslar interaktiv, moslashuvchan va o‘quvchiga moslashtirilgan tarzda olib borilishi mumkin. Masalan, adaptive learning platformalari (masalan: Coursera, Khan Academy, Duolingo) o‘quvchi bilim darajasiga mos materiallarni avtomatik tarzda taklif qiladi. AI yordamida ishlab chiqilgan virtual tutorlar esa o‘quvchining savollariga real vaqt rejimida javob bera oladi.

Bundan tashqari, data analytics yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilar faoliyatini monitoring qilish, baholash va individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa pedagogik faoliyatni soddalashtirib, ta’lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiya holati: So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham raqamli ta’limga o‘tish bo‘yicha bir qator bosqichli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2022-yilda Prezident qarori bilan raqamli ta’lim platformalari (masalan, Ziyonet, edu.uz, Bilimlar Akademiyasi) orqali onlayn darslar, elektron resurslar va masofaviy o‘quv dasturlari joriy etildi. Biroq, tizimli yondashuv, kadrlar malakasini oshirish va internet infratuzilmasini kengaytirish hal qilinishi lozim bo‘lgan asosiy muammolardandir.

Quyidagi jadvalda raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari va ta’lim sifatiga bog‘liq indikatorlar keltirilgan:

Jadval 1. O‘zbekistonda 2021–2025 yillarda raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi (%)

Yil	Maktablar soni (raqamli jihozlangan)	O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi (%)	Onlayn kurslar soni	Ta’lim sifatini baholash (PISA)
2021	12%	25%	140	380
2022	23%	35%	230	395
2023	38%	51%	410	405
2024	57%	66%	720	417
2025	72% (prognoz)	80% (prognoz)	1100 (prognoz)	430 (prognoz)

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilarning funksional savodxonligi (PISA bahosi) o‘zgarishi raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bevosita bog‘liq. Bu esa ta’limda raqamli iqtisodiyot vositalari sifat ko‘rsatkichlarini oshirayotganini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajriba: Finlyandiya, Estoniya va Janubiy Koreya: Finlyandiya dunyoda raqamli ta’lim sohasida yetakchilardan biri hisoblanadi. Bu yerda har bir o‘quvchi planshet yoki noutbuk bilan ta’minlangan, barcha darsliklar raqamli formatga o‘tkazilgan, va baholash tizimi ham elektronlashtirilgan. Estoniya esa 2014-yildan buyon e-Estonia dasturi doirasida ta’limni to‘liq raqamlashtirib, blokcheyn texnologiyalarini ham baholash va diplomlar sertifikatiga kiritgan. Janubiy Koreyada esa o‘quvchilarning yutuqlari yuzasidan real-time feedback tizimlari joriy etilgan.

O‘zbekiston mazkur davlatlar tajribasini o‘z sharoitiga moslashtirib, milliy strategiyalar asosida o‘zining raqamli ta’lim konsepsiyasini ishlab chiqishi lozim.

Muammolar va takliflar:

Raqamli ta’lim tizimining joriy etilishida bir qancha muammolar mavjud:

texnik baza (internet tezligi, qurilmalar yetishmasligi);

o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi pastligi;

monitoring va baholash tizimlarining zaifligi;

yurtimizga mos EdTech platformalar kamligi.

Bularni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Mahalliy EdTech kompaniyalarni davlat grantlari bilan qo‘llab-quvvatlash.

O‘qituvchilar uchun majburiy raqamli kompetensiya sertifikat tizimini joriy qilish.

Raqamli darsliklar va test platformalarini davlat tomonidan ishlab chiqish.

Yagona “Raqamli Ta’lim Ekotizimi” yaratish.

Raqamli iqtisodiyotning ta’lim sifatiga bo‘lgan ta’sirini baholashda global va milliy indikatorlarning o‘zaro solishtirma tahlili muhim o‘rin egallaydi. Yuqoridagi jadvalda ko‘rsatib o‘tilganidek, O‘zbekistonda raqamli transformatsiya bosqichma-bosqich kechayotgan bo‘lsa-da, uning ta’lim sifatiga ta’siri ijobiy bo‘lmoqda. Ayniqsa, PISA reytingidagi o‘sish raqamli texnologiyalarning amaliy samarasini ko‘rsatadi.

Biroq bu ijobiy dinamikaga qaramasdan, hozirgi sharoitda raqamli texnologiyalar faqat vosita emas, balki ta’limning tarkibiy qismina aylanishi talab etilmoqda. Masalan, Finlyandiya tajribasida sun’iy intellekt asosida baholash va shaxsiy o‘quv rejalarini shakllantirish tizimi mavjud bo‘lib, o‘quvchi o‘zining bilim darajasi, psixologik holati va individual qobiliyatlariga qarab maxsus o‘quv yo‘nalishini oladi.

O‘zbekistonda bu kabi yondashuv hali dastlabki bosqichda. Shuning uchun, milliy modelda ham shaxsga yo‘naltirilgan, algoritmik yordamchi tizimlar joriy qilinishi dolzarb masala hisoblanadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini oshirish, zamonaviy baholash metodlarini joriy qilish, hamda davlat tomonidan maqsadli infratuzilmaviy sarmoyalarni yo‘naltirish zarur.

Tadqiqot ko‘rsatadiki, ta’lim sifati faqat infrastrukturaviy o‘sish bilan emas, balki kontent, metodologiya va boshqaruv tizimining integratsiyalashuvi bilan ta’minlanadi. Raqamli iqtisodiyotda esa bu omillar bir butun ekotizimni tashkil etadi.

Shu boisdan, O‘zbekiston o‘z raqamli ta’lim strategiyasini xalqaro standartlarga moslashtirgan holda, ilg‘or texnologiyalarni mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslab implementatsiya qilish yo‘lini tanlashi lozim.

Xulosa qilganda ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’lim sifatini oshirishning ilmiy-amaliy asoslari o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining transformatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda va u o‘z navbatida inson kapitali sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Raqamli iqtisodiyot — ta’lim sifatini oshirishning strategik vositasidir. Unda bilimlar aylanishi tezligi, ulashish qulayligi va moslashuvchanlik yuqori.

EdTech platformalari, sun’iy intellekt asosida ishlovchi darslar, masofaviy o‘qitish va adaptiv baholash tizimlari — ta’limning zamonaviy shaklga o‘tishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida raqamli ta’lim joriy etilishi bosqichma-bosqich kechmoqda. 2020–2024 yillardagi o‘rishlar buni tasdiqlaydi, biroq hali salohiyat to‘liq ishga solinmagan.

Taklif sifatida: pedagoglar malakasini oshirish, infratuzilmani kuchaytirish, lokal EdTech yechimlarini ishlab chiqish va yagona raqamli ta’lim strategiyasini ishlab chiqish lozim.

Maqolada ta’lim va iqtisodiyotni raqamli makonda uyg‘unlashtirish orqali nafaqat o‘quvchilarning bilim saviyasini, balki butun jamiyatning raqobatbardoshlik salohiyatini oshirish mumkinligi asoslab berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schwab, Klaus. *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum, 2016. 184 p. ISBN 978-1-944835-01-9.
2. OECD. *Education in the Digital Age: Healthy and Happy Children*. Paris: OECD Publishing, 2020. Available at: <https://www.oecd.org/education/education-in-the-digital-age.htm> [Accessed 4 Jun. 2025].
3. Qodirov, B. (2023). Relevant directions of education development in the context of digital economy. *Economics and Innovative Technologies*, (3), pp.45–52.
4. Shokirovna B. Z., Xurram o‘g‘li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 5. – С. 110-113.
5. Бобожонова З.Ш., Ёдгорова М., Хуррамов Ш.Х. Directions for the development of innovative entrepreneurial activity in Uzbekistan // Scientific Impulse. — 2023. — Т. 2, №16. — С. 42–45.
6. Ёдгорова М. Рақамли иқтисодиёт тушунчаси, афзалликлари ва амалий аҳамияти // Scholar. — 2023. — Т. 1, №31. — С. 237–240.
7. Хуррамов Ш.Х. Тадбиркорликни ривожлантиришда рақамли иқтисодиётнинг ўрни // World of Science. — 2023. — Т. 6, №11. — С. 113–117.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ НОРМ.

Душанова Садокат Маматкуловна

Кафедра социальной психологии факультета социальных наук Национального университета Узбекистана. Докторант специальности 19.00.05 Социальная психология. Этнопсихология
dushanovasadokat4@gmail.com

В области изучения гендерных норм в психологии, значительный вклад внесли Зигмунд Фрейд, Карен Хорни, Жак Лакан, Юлия Кристева, Брахма Эттингер, Мартина Хорнер, Элеонор Маккоби, Сандра Бэм, Нэнси Ходоров, Кэрол Гиллиган, Джон Уильям Мани, Роберт Столлер и другие.

Берн, Андреева, Клецина, Иоффе и другие внесли значительный вклад в развитие и исследование гендерной психологии. Гендерные нормы изучали множество учёных из разных областей, включая социологию, психологию, антропологию и феминистские исследования. Среди известных исследователей можно упомянуть:

Эти учёные и многие другие внесли значительный вклад в понимание гендерных норм. Конечно! В области психологии гендерные нормы изучали многие учёные. Вот несколько из них:

1. Каролл Гиллиган — американская психологиня, которая исследовала развитие морали и гендерные различия в этических ориентациях.

2. Сьюзан Фиск — психолог, которая изучает стереотипы и предвзятости, связанные с гендером.

3. Лоренс Кольберг — хотя он больше известен своими работами о моральном развитии, его исследования также включают гендерные аспекты морального развития.

Сандра Бем и Джон Уильямс — это учёные, которые сделали значительный вклад в изучение гендерных норм и стереотипов. Сандра Бем — американская психологиня, известная своими исследованиями в области гендерных ролей и стереотипов. Она разработала концепцию "гендерного схема", которая объясняет, как дети усваивают и воспроизводят гендерные нормы и ожидания.

Е.В. Иоффе — хотя она менее известна в массовой культуре, её работы также сосредоточены на понимании гендерных норм и их влияния на общество и индивидуальное поведение.

И.С. Клецина известна своими исследованиями в области психологии развития, особенно в контексте гендерных ролей и стереотипов. Она проводила ряд экспериментов, чтобы понять, как дети усваивают гендерные нормы и как эти нормы влияют на их поведение и восприятие себя. Один из её известных экспериментов включал наблюдение за тем, как дети в возрасте от 3 до 5 лет воспринимают и воспроизводят гендерные стереотипы через игры и взаимодействие с окружающими. И.С. Клецина обнаружила, что дети активно учатся гендерным ролям через социальные взаимодействия, и что эти нормы начинают влиять на их выбор и предпочтения уже в раннем возрасте.

Её исследования помогли лучше понять, как гендерные нормы формируются и как они могут влиять на развитие личности и поведение человека.

И.С. Клецина также изучала гендерные нормы и в отношении мужчин. Она исследовала, как общественные ожидания формируют представления о том, каким должен быть "настоящий мужчина". И.С. Клецина анализировала, как традиционные гендерные нормы влияют на поведение мужчин, их эмоциональное выражение, карьерные устремления и межличностные отношения. Она подчеркивала, что традиционные нормы часто ставят перед мужчинами жесткие ожидания быть сильными, сдержанными и успешными, что может ограничивать их эмоциональное выражение и развитие. Её исследования помогли показать, как гендерные нормы могут влиять на психическое здоровье и благополучие мужчин, а также как можно способствовать созданию более гибких и поддерживающих представлений о мужских ролях.

Гендерные нормы — это общественно установленные ожидания и правила относительно поведения, ролей и обязанностей людей в зависимости от их пола. Эти нормы формируются культурой, обществом и историческим контекстом и могут варьироваться в разных культурах и эпохах. Они определяют, как мужчины и женщины должны вести себя, какие качества и роли от них ожидаются.

Гендерные нормы — один из феноменов, который в научной литературе используется для анализа поведения мужчин и женщин. В научный оборот понятие «гендерные нормы» впервые входит в публикациях авторов, которые разрабатывают гендерную проблематику. Собственно гендерные исследования как теоретическое направление и исследовательская практика оформились в 90-е гг. XX столетия. Представители разных областей социогуманитарного знания (социологи, историки, психологи, политологи и др.) обратились к изучению широкого спектра вопросов взаимодействия мужчин и женщин как на макроуровне общества, так и в семье, в личной жизни. В гендерных исследованиях новые акценты были связаны с анализом того, как гендер присутствует, конструируется и воспроизводится во всех социальных структурах и как это отражается на личностном развитии мужчин и женщин [8].

Такой значимый для социализации мужчин и женщин социокультурный фактор, как приверженность определенным гендерным нормам, не рассматривался исследователями применительно к людям пожилого возраста. Понятие «гендерные нормы», как правило, используется для выделения содержания понятия «гендер». Так, О.А. Воронина, раскрывая в «Словаре гендерных терминов» содержание понятия «гендер», подчеркивает, что гендер обозначает совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола [7].

Основные институты социализации активно способствуют усвоению детьми и взрослыми людьми тех норм мужского и женского поведения, которые в конкретный временной период приняты в обществе как нормативная модель поведения для представителей гендерных групп. Нормы мужского и женского поведения (гендерные нормы) формируются на основе культурных обычаев, традиций, символов, распространяются и закрепляются в общественном сознании с помощью продуктов

культуры и средств массовой информации. Гендерные нормы как групповой феномен характеризуются высокой степенью устойчивости, ригидности и слабой подверженности изменениям, они способствуют стабилизации характеристик гендерных групп, но в то же время могут ограничивать индивидуальное развитие и самореализацию мужчин и женщин [19].

Ключевым вопросом в гендерных исследованиях является разграничение понятий «пол» и «гендер». Понятие «гендерные нормы» используется для выделения специфики содержания понятия «гендер». О. А. Воронина, раскрывая в «Словаре гендерных терминов» содержание понятия «гендер», подчеркивает, что гендер обозначает совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола [9]. Далее про гендерные нормы она пишет: «В процессе воспитания семья (в лице родителей и родственников), система образования (в лице воспитательниц детских учреждений и учителей), культура в целом (через книги и средства массовой информации) внедряют в сознание детей гендерные нормы, формируют определенные правила поведения и создают представления о том, кто есть „настоящий мужчина” и какой должна быть „настоящая женщина”. Впоследствии эти гендерные нормы поддерживаются с помощью различных социальных (например, право) и культурных механизмов, например, стереотипы в СМИ» [10].

В научной литературе гендерной направленности кроме термина «гендерные нормы» используются такие понятия, как «нормы мужского и женского поведения», «нормы гендерного поведения», «социальные и культурные нормы поведения мужчин и женщин», «нормативное поведение мужчин и женщин». Эти понятия часто употребляются как синонимы по отношению к термину «гендерные нормы» [3].

Гендерные нормы — феномен относительно новый, вероятно, поэтому он практически не упоминается в справочной психологической литературе. В электронном ресурсе «Национальная психологическая энциклопедия» со ссылкой на гендерный глоссарий проекта «Ресурсы гендерного образования» понятие «гендерные нормы» определяется следующим образом: «Гендерные нормы — это определенные правила поведения и предписания, формирующие представления о том, кто есть “настоящий мужчина” и какой должна быть “настоящая женщина”, играющие важную роль в поддержании гендерной системы и конструировании гендерного сознания. Гендерные нормы внедряются в сознание детей в процессе семейного воспитания (в лице родителей и родственников), в системе образования (в лице воспитательниц детских учреждений и учителей), через институты культуры (в том числе при помощи книг и средств массовой информации). Впоследствии эти гендерные нормы поддерживаются с помощью различных социальных (например, право) и культурных механизмов, например, стереотипы в СМИ. За нарушение гендерных норм общество наказывает людей: например, ярлыки “мужеподобная женщина” или “мужик, а ведет себя как баба” весьма болезненно переживаются

людьми и могут вызывать не только стрессы, но и различные виды психических расстройств» [11].

Гендерные нормы — это социальные ожидания и правила, которые определяют, как люди должны себя вести в зависимости от их пола. Важно помнить, что эти нормы могут быть ограничивающими и не всегда соответствовать индивидуальным особенностям каждого человека. Конечно! Гендерные нормы оказывают значительное влияние на жизнь людей, формируя представления о том, что считается "приемлемым" для мужчин и женщин. Важно осознавать, что эти нормы могут ограничивать личную свободу и не учитывать уникальные качества каждого человека. Уважения к разнообразию помогает создавать общество, в котором каждый человек может быть собой. Преодоление стереотипов способствует созданию общества, где каждый человек может свободно выражать свою индивидуальность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Воронина О. А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе // Общественные науки и современность. 2000. № 4. С. 9-20.
2. Воронина О. А. Гендер // Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. Региональная общественная организация «Восток Запад. Женские инновационные проекты». М.: Информация XXI век, 2002. С. 21-24.
3. Клецина, И.С. (2020). Гендерная социализация в пожилом возрасте. Социальная психология и общество, 11(3), 22–34.
4. Воронина О. А. Гендер. С. 21-22.
5. Клецина И. С., Иоффе Е. В. Гендерные нормы как социально-психологический феномен. Монография. М.: Проспект, 2017. 144 с.
6. Гендерные нормы // Национальная психологическая энциклопедия. URL: <http://vocabulary.ru/termin/gendernye-normy.html#item-15744>.

THE ROLE OF ORAL PRACTICE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: ADDRESSING CHALLENGES AND PROPOSING SOLUTIONS IN UZBEKISTAN

Yunusova Dilbarxon

*Fergana State University
Foreign Languages Faculty
First grade 24.108-group*

Abstract: *This study examines the systemic undervaluation of oral practice in Uzbekistan’s English language education system, identifying institutional, cultural, and psychological barriers to speaking proficiency. Employing a mixed-methods approach—surveys, classroom observations, and interviews with 200 students and 40 teachers—the research reveals that less than 20% of classroom time is dedicated to oral activities, largely due to exam-centric policies and cultural norms discouraging individual expression. Key findings highlight widespread language anxiety among students (68% reported fear of mistakes) and a lack of teacher training in communicative methodologies (55% untrained in CLT). The study proposes actionable solutions, including curriculum reforms to prioritize speaking assessments, culturally tailored speaking activities (e.g., role-plays based on Uzbek folktales), and integration of AI tools for low-pressure practice. These recommendations aim to align Uzbekistan’s English pedagogy with global standards while respecting local socio-cultural contexts.*

Keywords: *Oral practice, English language teaching, communicative competence, language anxiety, Uzbekistan, CLT (Communicative Language Teaching), educational policy, AI in education.*

INTRODUCTION

Oral communication is a critical component of language acquisition, yet it remains systematically undervalued in many educational systems, including Uzbekistan. Despite global pedagogical shifts toward communicative language teaching (CLT), Uzbek classrooms continue to prioritize grammar-translation methods and written examinations. This study examines the integration of oral practice in Uzbekistan’s English language curriculum, identifies socio-cultural and institutional barriers, and proposes actionable strategies to enhance speaking proficiency.

Theoretical Framework:

1. Communicative Competence (Hymes, 1972): Language learning as a tool for meaningful interaction, not mere rote memorization.
2. Affective Filter Hypothesis (Krashen, 1982): Anxiety and fear of mistakes hinder language output.
3. Local Context:

- The 2021 National Curriculum for English allocates only 15–20% of instructional time to speaking activities (Uzbekistan Ministry of Public Education).

- High-stakes exams (e.g., university entrance tests) emphasize grammar and reading, sidelining oral skills.

Research Questions:

1. How do institutional policies and cultural norms in Uzbekistan impact the implementation of oral practice?

2. What psychological barriers do students face in developing speaking skills?

3. How can technology and teacher training bridge existing gaps?

2. Methods

Research Design:

A mixed-methods approach combining quantitative surveys, qualitative interviews, and classroom observations to triangulate data.

Participants:

- Students: 200 learners from Grades 9–12 in three regions (Tashkent, Samarkand, Bukhara).

- Teachers: 40 English instructors from public schools and private language centers.

- Policy Experts: 5 officials from the Ministry of Public Education.

Data Collection Tools:

1. Surveys:

- Student Questionnaire: Likert-scale questions on confidence, frequency of oral activities, and perceived barriers.

- Teacher Questionnaire: Focus on training, resource availability, and curriculum constraints.

2. Classroom Observations:

- 30 lessons analyzed using a rubric adapted from Harmer’s (2007) CLT checklist (e.g., time spent on dialogues, error correction methods).

3. Semi-Structured Interviews:

- Teachers: Explored challenges in implementing speaking activities.

- Students: Discussed anxiety triggers (e.g., fear of ridicule).

Data Analysis:

- Quantitative: SPSS software for descriptive statistics (means, correlations).

- Qualitative: Thematic coding of interview transcripts using NVivo.

3. Results

3.1. Institutional and Cultural Barriers

- Curriculum Limitations:

- 85% of observed lessons dedicated <20% of time to speaking.

- Focus on grammar drills (e.g., verb conjugation) rather than interactive tasks.

- Cultural Factors:

- 72% of students reported feeling "ashamed" to speak English publicly, citing collectivist norms that discourage standing out.

- Teachers noted parental pressure to prioritize exam scores over "soft skills."

3.2. Psychological Barriers

- Language Anxiety:

- 68% of students ranked speaking as their "most anxiety-inducing" skill.
- Common triggers: Fear of peers' judgment, lack of vocabulary (e.g., "I freeze when I forget words").

3.3. Resource and Training Gaps

- Technological Shortages:

- 78% of schools lacked audio-visual tools (e.g., language labs, microphones).
- Only 12% of teachers used AI apps (e.g., Duolingo) for speaking practice.

- Teacher Preparedness:

- 55% of teachers had never received CLT training; 80% relied on Soviet-era textbooks.

4. Discussion

4.1. Misalignment with Global Standards

While international frameworks like the CEFR emphasize speaking proficiency, Uzbekistan's exam-centric system perpetuates a "grammar gap." For instance, the IELTS speaking section evaluates fluency and coherence, yet Uzbek students rarely practice such criteria. This aligns with Brown's (2007) critique of "testing cultures" that neglect holistic language development.

4.2. Socio-Cultural Dynamics

The collectivist mindset in Uzbekistan discourages individual expression, creating a "silent classroom" phenomenon. Similar findings were reported in Japan's EFL context (King, 2013), where group harmony outweighed personal articulation. However, localized solutions—such as using Uzbek folktales for role-plays—could mitigate this by aligning activities with cultural values.

4.3. Opportunities for Innovation

- AI and Gamification:

- Chatbots (e.g., ChatGPT) for low-pressure conversation practice.
- Apps like ELSA Speak to provide instant pronunciation feedback.

- Teacher Training:

- Workshops on CLT strategies (e.g., task-based learning) at regional pedagogical institutes.

5. Conclusion and Recommendations

Key Findings:

1. Oral practice is marginalized due to curricular biases and cultural norms.
2. Psychological barriers, particularly language anxiety, require targeted interventions.

Recommendations:

1. Policy Reforms:

- Increase oral assessment weight in national exams (e.g., 30% speaking, 70% other skills).
- Partner with British Council or Peace Corps for teacher training programs.

2. Classroom Strategies:

- Implement "Silent Phase" reduction techniques: Pair-share activities, anonymous voice recordings.

- Integrate Uzbek culture into speaking tasks (e.g., debating traditional vs. modern lifestyles).

3. Technological Integration:

- Develop a government-funded app for speaking practice (e.g., "Speak Uzbek English").

Limitations and Future Research:

- Sample limited to urban centers; rural areas may face worse resource gaps.
- Longitudinal studies needed to assess the impact of proposed interventions.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2007). **Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy**. Pearson.

2. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), **Sociolinguistics** (pp. 269–293). Penguin.

3. King, J. (2013). Silence in the second language classroom. **Journal of Language Teaching Research**, 15(2), 123–140.

4. Krashen, S. (1982). **Principles and Practice in Second Language Acquisition**. Pergamon.

5. Uzbekistan Ministry of Public Education. (2021). **National Curriculum for English Language Teaching**.

QANDLI DIABET KASALLIGINING ETIOLOGIYASI,PATOGENEZI VA DIAGNOSTIKASI

Azgarov Umid Orifovich

RIO va RIATM SF onkojarroh

Esonxonova Lolaxon Lapasxonovna

Askarova Nilufar Shuxrat qizi

(Zarmed Universiteti Davolash fakulteti talabalari)

Annotatsiya: Qandli diabet kasalligi bu oshqozon osti bezi gormoni, mutlaq yoki nisbiy yetishmovchiligi natijasida, qonda qand miqdorining surunkli yuqori bo'lishi oqibatida yuzaga keladigan patologik jarayon. Kasallik modda almashinuvinig barcha turlari buzilishiga, tomirlar, asab tizimi va boshqa qator azolar hamda

Kalit so'zlar: Insulin, oshqozon osti bezi, autoimmun kasallik, qizilcha, suvchechak, poliuriya, polifagiya, kaxeksiya.

Maqsad: Kasallikni keltirib chiqaradigan faktorlarni, davolash va profilaktika choralarini tadbirlarini o'rganish

Tasnifi. Qandli diabetning quyidagi turlari farqlanadi:

*1 tipli qandi diabet (insulinga bog'liq) bolalarda va yoshlarda rivojlanadi.

*2 tipli qandli diabet (insulinga bog'liq bo'lmagan) 40 yoshdan katta, ortiqcha vaznga ega kishilarda yuzaga keladi. (80-85% insonlarda 2 tip uchraydi)

*Ikkilamchi yoki simptomatik qandli diabet

*Homiladorlar diabeti

*Ovqatlanish yetishmovchiligi bilan bog'liq diabet

Qandli diabetning 1-tipida insulinning mutlaq defitsiti aniqlanadi va jarayon oshqozon osti bezidagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

2-tipida insulinning nisbiy yetishmovchiligi kuzatiladi. 1-tipdan farqi insulin yetarli darajda ishlab chiqariladi. Ammo to'qimalardagi insulin retseptorlarining insulin ta'siriga bo'lgan sezuvchanligining susayishi oqibatida rivojlanadi.

Etiologiyasi va patogenezi. 1 tip qandli diabet autoimmun kasallik bo'lib, oshqozon osti bezi b-hujayralariga qarshi antitanachalar hosil bo'ladi. Bu hujayralar o'limi va destrusiyasiga olib kelishi oqibatida insulin keskin kamayib ketadi. Bunga sabab nasliy moyillik, virusli infeksiyalar (qizilcha, suvchechak, gepatit).

2 tipdagi qandli diabetga olib keluvchi xavfli omillar semizlik va nasliy moyillik (bunda ota onasida yoki yaqin qarindoshlarida bo'lsa kasallik xavfi 2-6 barobar ortadi) sabab bo'ladi.

Klinik manzarasi. Asosiy belgilari: Poliuriya, polidipsiya (doimiy chanqoq), kaxeksiya (ozib ketish)

1 tipda kasallik tez rivojlanadi. 2 tipda klinik belgilari kech namoyon bo'ladi bunda:

Teri va shilliq qavatlarining qichishi, og'iz qurishi, mushaklarning umumiy holsizligi, ko'rishning pasayishi. Bundan tashqari bemorlarda neyroangiopatiya, oyoq qo'llarda muzlash, parasteziyalar, tishlarning tez tushib ketishi, sezgi susayishi kuzatiladi.

Laborator tekshiruv. Qandli diabetni aniqlash uchun qondagi glukoza miqdori tekshiriladi. Och qorinda venoz qon zardobida glukoza 7,8mmol/l, kapillyar qonda 6,7mmol/l teng bo'lsa bunda qandli diabet mavjud bo'ladi. Qand miqdori 8,88mmol/l dan yuqori bo'lsa glukozuriya paydo bo'ladi. Ba'zan og'iz orqali 75 gr glukoza berilib, unga bo'lgan chidamlilik sinamasi o'tkaziladi. 2 soatdan so'ng qonda qand miqdori 11,01mmol/l dan baland bo'lsa qandli diabet tashxisi qo'yiladi.

Davolash: Qandli diabetni yengishning asosiy usuli bu parhezdir.

Bunda uglevodlar to'liq istisno qilinadi. Bular shakar va uni saqlovchi mahsulotlar, barcha shirin bo'lmagan sabzavot va mevalar (nordon olma, olxo'ri, limon va boshqalar). Go'sht mahsulotlaridan ko'proq terisi olingan parranda va yog'siz baliqlar imkon bo'lmagan hollarda mol go'shti iste'mol qilish mumkin.

2-tipdagi qandli diabetga parhez yordam bermagan hollarda qondagi shakar miqdorini kamaytirish uchun og'iz orqali qabul qilinadigan dlik (maninil, amaril, diabeton, glyurenorm) tavsiya etiladi. 1-tipida muntazam insulin tavsiya etiladi.

XULOSA

Qandli diabetga chalinmaslik uchun avvalo tana vaznini bir meyorda saqlash, ovqatlanish tartibiga rioya qilish va eng asosiysi kasallikka chalinganlar o'rtasida nikohni oldini olish muhimdir. Sababi bu nasliy kasallikdir. Kasallikning ilk belgilari boshlangandanoq shifokorga murojaat qilish zarurdir.

UO‘T 631.314.6

**KOMBINATSIYALASHGAN MASHINA TISHLI TEKISLAGICHINING
GORIZONTGA NISBATAN O‘RNATILISH BURCHAGINI UNING ISH
KO‘RSATKICHLARIGA TA’SIRI**

Ergashev Ma’rufjon Muxammadjonovich

*laboratoriya rahbari, texnika fanlari bo'yicha PhD, katta ilmiy xodim, Qishloq
xo'jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti*

Turdiyeva Madinaxon Yokubjon qizi

*texnika fanlari bo'yicha PhD, katta o'qituvchi, Andijon qishlok xo'jaligi va
agrotexnologiyalar instituti*

Annotatsiya. Maqolada kombinatsiyalashgan mashina tishli tekislagichining gorizontga nisbatan o'rnatilish burchagini uning ish ko'rsatkichlariga ta'sirini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tajribaviy tadqiqotlarning natijalari keltirilgan. O'tkazilgan tajribaviy tadqiqotlarda kombinatsiyalashgan mashina tishli tekislagichining gorizontga nisbatan o'rnatilish burchagi 80-90° oralig'ida bo'lishi lozimligi aniqlangan.

Аннотация. В статье приведены результаты экспериментальных исследований по изучению влияния угла установки зубчатого выравнивателя комбинированной машины относительно горизонта на ее рабочие показатели. В проведенных экспериментальных исследованиях установлено, что угол установки зубчатого выравнивателя комбинированной машины к горизонту должен быть в пределах 80-90°.

Abstract. The article presents the results of experimental studies to study the influence of the installation angle of the combined machine's toothed leveler relative to the horizon on its performance indicators. In the conducted experimental studies, it was established that the installation angle of the combined machine's toothed leveler to the horizon should be within 80-90°.

Kalit so'zlar: kombinatsiyalashgan mashina, tishli tekislagich, tekislagich gorizontga nisbatan o'rnatilish burchagi, dala yuzasidagi notekisliklar balandliklarining o'rtacha kvadratik chetlanishi, tuproqning uvalanish darajasi, tortishga solishtirma qarshilik.

Ключевые слова: комбинированная машина, зубчатый выравниватель, угол установки выравнивателя относительно горизонта, среднеквадратическое отклонение высот неровностей поверхности поля, степень крошения почвы, удельное тяговое сопротивление.

Keywords: combined machine, toothed leveler, leveler installation angle relative to the horizon, average square deviation of field surface unevenness heights, soil crumbling degree, specific traction resistance.

Kirish. Hozirgi kunlarda O'zbekistonda yerlarni bug'doy va takroriy ekinlarni ekish uchun tayyorlashda hamda serkesak yerlarga ekish oldidan ishlov berishda diskli boronalardan keng foydalaniladi. Ammo bunda tuproqni ekishga talab darajasida uzil-kesil tayyorlash uchun

tekislagich va tishli tirmalar bilan qo‘shimcha ishlov beriladi. Bu yerlarga ishlov berish uchun sarflanadigan xarajatlarni, shu jumladan yonilg‘i sarfini ortishiga olib keladi.

Yuqorida ta’kidlanganlardan kelib chiqqan holda Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot institutida yerlarni bug‘doy va takroriy ekinlarni ekish uchun tayyorlashda hamda serkesak yerlarga ekish oldidan ishlov berishda qo‘llaniladigan diskli rotatsion ishchi organlardan tashkil topgan kombinatsiyalashgan mashina ishlab chiqildi va uning parametrlarini asoslash bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi [1-3].

Ishlab chiqilgan kombinatsiyalashgan mashina osish qurilmasi bilan jihozlangan umumiy rama va unga ikki qator o‘rnatilgan sferik disk ko‘rinishidagi ish organlari (diskli yumshatkichlar), tishli tekislagich (keyingi o‘rinlarda tekislagich) va plankali g‘altakmoladan tashkil topgan. Ish jarayonida birinchi qatorda joylashgan diskli yumshatkichlar tuproq va o‘simlik qoldiqlarini kesib, maydalab va aralashtirib bir tomonga sursa, ikkinchi qatordagi diskli yumshatkichlar ham shu jarayonni bajarib, tuproqni ikkinchi tomonga suradi. Natijada o‘simlik qoldiqlari va tuproq yaxshi maydalanib, mayin qatlam hosil bo‘ladi. Tekislagich va g‘altakmola diskli yumshatkichlar tomonidan ishlov berilgan qatlam yuzasini qo‘shimcha maydalaydi, tekislaydi va zichlaydi [1].

Tadqiqot materiallari va usuli. Tekislagichning parametrlarini o‘rganish bo‘yicha tajribaviy tadqiqotlarni o‘tkazish uchun institutning «Mashina va mexanizmlarni loyihalashtirish» bo‘limi bilan hamkorlikda 1,4-2 klassdagi traktorlar bilan agregatlashga mo‘ljallangan laboratoriya-dala qurilmasi ishlab chiqildi (1-rasm).

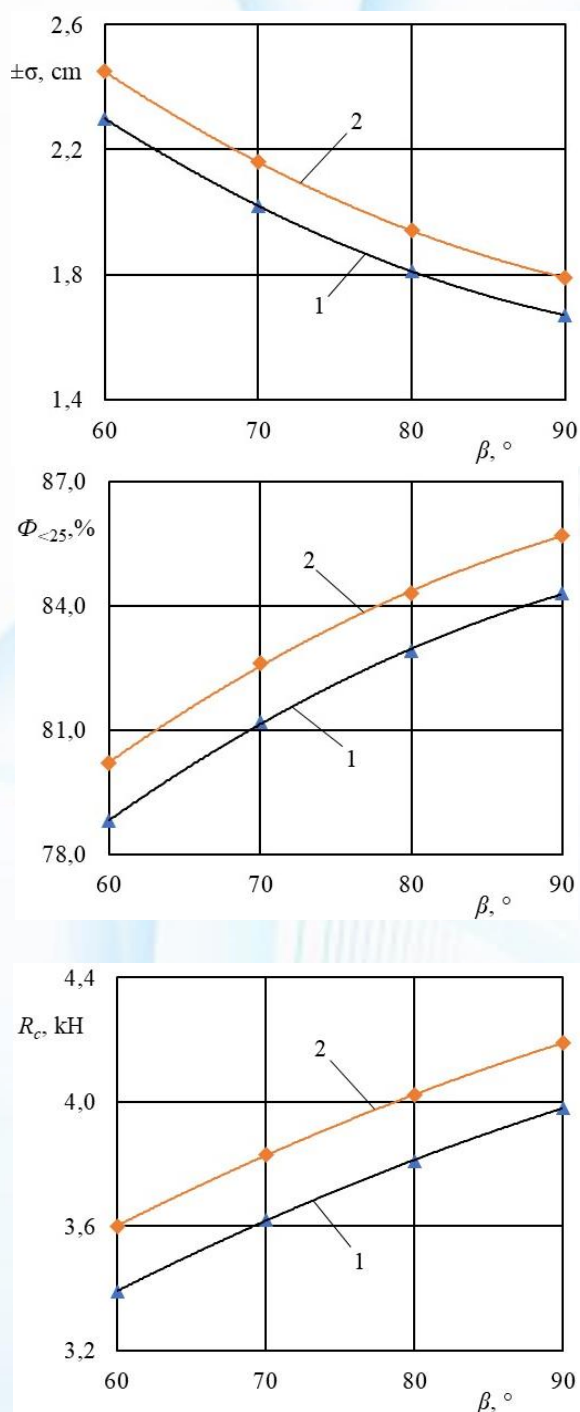

1-rasm. Laboratoriya-dala qurilmasining TTZ 812 traktoriga agregatlangan holatdagi ko‘rinishi

Tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi tekislagich ustunida ochilgan teshiklar xolatini o‘zgartirish yo‘li orqali amalga oshirildi (2-rasm).

2-rasm. Tishli tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchaklari

1 va 2 mos ravishda agregat tezligi 6 va 8 km/h bo‘lganda

3-rasm. Kombinatsiyalashgan mashina tekislagichining gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagini uning ish ko‘rsatkichlariga ta’siri

gacha ortganda dala yuzasidagi notekisliklar balandliklarining o‘rtacha kvadratik chetlanishi agregat harakat tezligi 6 km/h bo‘lganda $\pm 2,30$ cm dan $\pm 1,67$ cm gacha kamaygan bo‘lsa, agregat harakat tezligi 8 km/h bo‘lganda esa bu ko‘rsatkich $\pm 2,45$ cm dan $\pm 1,79$ cm gacha

Ushbu maqolada tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi β ni dala yuzasidagi notekisliklar balandliklarining o‘rtacha kvadratik chetlanishi ($\pm\sigma$), tuproqning uvalanish darajasi ($F_{<25}$), ya’ni o‘lchami 25 mm dan kichik bo‘lgan tuproq fraksiyalari miqdori va laboratoriya dala qurilmasining tortishga qarshiligi (R_c) ga ta’sirini o‘rganish bo‘yicha o‘tkazilgan eksperimental tadqiqotlarning natijalari keltirilgan.

Bu ko‘rsatkichlar O‘zDSt 3412:2019 «Qishloq xo‘jaligi texnikasini sinash. Tuproq yuzasiga ishlov beruvchi mashinalar va qurollar. Sinov dasturi va usullari» va O‘zDSt 3193:2017 «Qishloq xo‘jaligi texnikasini sinash. Mashinalarni energetik baholash usuli» [4-5] bo‘yicha aniqlandi.

Tajribaviy tadqiqotlarni olib borishda nazariy tadqiqotlarning natijalaridan kelib chiqib, tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi 60° dan 90° gacha har 10° oraliqda o‘zgartirildi. Bunda tekislagichning balandligi 14 cm, tekislagichning tishlari orasidagi ko‘ndalang masofa 10 cm, u tishlarning uzunligi 6 cm, tekislagichning har bir metr qamrash kengligiga to‘g‘ri keladigan tik yuklanish 400 N/m va agregatning harakat tezligi 6 va 8 km/h etib belgilab olindi.

Tajribalarda olingan natijalar 3-rasmda keltirilgan.

Natijalar va ularning tahlili. Olingan natijalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi ortishi bilan dala yuzasidagi notekisliklar balandliklarining o‘rtacha kvadratik chetlanishi kamayib borgan, ya’ni bunda dala yuzasining tekislanish sifati yaxshilangan. Ushbu burchak 60° dan 90°

kamaygan. Bu shu bilan izohlanadiki, tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi ortishi bilan uning ta’sirida tuproq bo‘laklarining oldiga surish ehtimoli ortadi va buning natijasida notekisliklarining tekislanish darajasi yaxshilanadi.

Tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagini 60° dan 90° gacha ortishi o‘lchami 25 mm dan kichik tuproq fraksiyalari miqdorini ortishiga olib kelgan. Agregat harakat tezligi 6 km/h bo‘lganda bu ko‘rsatkich 78,8 % dan 84,3 % gacha ortgan bo‘lsa, agregatning 8 km/h harakat tezligida bu ko‘rsatkich 80,2 % dan 85,7 % gacha ortgan.

Bu shu bilan izoxlanadi β burchakni ortishi tuproq bo‘laklarini tekislagich bilan ta’sirlash vaqtini ortishiga va ularni yanada maydalanishiga olib keladi. Yana shuni ta’kidlash lozimki β burchak ortishi tekislagich hamda unga o‘rnatilgan tishlarni tuproqqa botish chuqurligini ortishiga olib keladi va bu ham tuproqni maydalanishi yaxshilaydi.

Tekislagichning gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagini ortishi har ikkala harakat tezligida ham laboratoriya dala qurilmasining tortishga qarshiligini ortishiga olib kelgan. Bu ham yuqorida ko‘rsatilgan sabablar tufayli yuz beradi.

Xulosa. O‘tkazilgan tajribaviy tadqiqotlar kombinatsiyalashgan mashina tishli tekislagichining gorizontga nisbatan o‘rnatilish burchagi $80-90^\circ$ oralig‘ida bo‘lishi lozimligini ko‘rsatdi.

ADABIYOTLAR:

1. Ergashev M.M. Kombinatsiyalashgan diskli borona // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali. – Toshkent, 2017. – №8. – B.29-30.
2. Tojiev R. J., Tuhtakuziev A., Ergashev M. M. Study of movement uniformity of mounted disc harrows in depth of processing //Scientific-technical journal. – 2020. – T. 24. – №. 3. – S. 28-31.
3. Abdusalim Tukhtakuziev and Ergashev Ma’rufjon Mukhammadjonovich. "Determination of the Extension Strength of the Press Spring of the Parallelogram Mechanism of the Combined Disc Harrow." Eurasian Journal of Engineering and Technology 17 (2023): 6-10.
4. O‘zDst 3412:2019 “Qishloq xo‘jalik texnikasini sinash. Tuproq yuzasiga ishlov beruvchi mashinalar va qurollar. Sinov dasturi va usullari” – Tashkent, 2001. -54 b.
5. O‘zDst 3193:2017 “Qishloq xo‘jalik texnikasini sinash. Mashinalarni energetik baholash usuli ” – Tashkent: 2001. -18 b.

УЎК 631.358.633.511

ПАХТА ТЕРИШ МАШИНАСИ САМАРАДОР ВЕНТИЛЯТОРИНИНГ ИШ УНУМИ НАЗАРИЙ ҲИСОБИ

Норматов Мансурбек Қўзибоевич

ЎзР ФА механика ва иншоотлар сейсмик мустаҳкамлиги институти

Аннотация. Мақолада пахта териш машиналари ҳаво транспорт тизими учун самарадор конструкциядаги марказдан қочма вентилятор иш унуминининг назарий ҳисоби ҳақида сўз боради. Мазкур вентилятор иш унуми жиҳатдан мавжуд турларига нисбатан самарадор эканлиги назарий жиҳатдан асосланади ва шу асосда хулоса тақдим этилади. Иш унумини ҳисоблашдаги параметрлар ва тизимдаги ҳаво оқими тезликлари қийматлари ўтказилган тажрибалар асосида аниқланган.

Калит сўзлар. Пахта териш машинаси, ҳаво транспорт тизими, иш унуми, вентилятор, ҳаво оқими тезлиги

Қишлоқ хўжалигида пахтачилик тармоғи муҳим ўрин эгаллайди ва унинг самарадорлиги кўп жиҳатдан механикалаштириш даражасига боғлиқ. Айниқса, пахта теримида замонавий пахта териш машиналари (ПТМлар) ва уларнинг техник жиҳатдан самарали ишлаши ҳал қилувчи аҳамиятга эга. ПТМларнинг асосий тизимларидан бири бу – ҳаво транспорт тизими (ХТТ) бўлиб, у пахтани терим аппаратидан бункерга етказиш вазифасини бажаради. Бу жараёнда марказдан қочма вентилятор (МҚВ)лар муҳим роль ўйнайди, чунки улар ҳаво оқими ёрдамида пахта массасини ҳаракатга келтиради.

МҚВнинг иш унумдорлиги ва самарадорлиги бутун ХТТнинг энергетик ва технологик кўрсаткичларига бевосита таъсир қилади. Шу сабабли, МҚВ параметрларини илмий асослаш, унинг конструкциясини оптималлаштириш ва аэродинамик хусусиятларини таҳлил қилиш орқали ПТМларнинг умумий иш фаолиятини яхшилаш имкони туғилади.

Маълумки, МҚВ иш самарадорлигини баҳоловчи мезонлардан бири бу унинг фойдали иш коэффиценти (η) ҳисобланади [1]:

$$\eta = \frac{\varphi \cdot \psi}{\lambda} \quad (1)$$

бу ерда φ – иш самарадорли коэффиценти (ҳаво сарфи);

ψ – босим коэффиценти;

λ – марказдан қочма вентиляторнинг қувват коэффиценти.

бу коэффицентлар қуйидаги формулалар орқали аниқланади [1]:

Ҳаво сарфи бўйича:

$$\varphi = \frac{Q}{F \cdot v} \quad (2)$$

бу ерда Q – бирлик вақт мобайнидаги ҳаво сарфи, м³/с;

F – паррак кўндаланг кесим юзаси $F = \pi D^2 / 4$;

D – паррак диаметри, м;

U – паррак учлари бўйича чизиqli тезлик, $v = \pi D \cdot n / 60$;

n – парракнинг ўз ўқи атрофидаги айланишлар сони, мин^{-1} .

Босим бўйича:

$$\psi = \frac{P \cdot \beta}{0,5 \cdot \rho_g \cdot v^2} \quad (3)$$

бу ерда, P – тизимдаги умий босим, Па;

β – ҳавонинг сиқилиш коэффициенти, $\beta = 1 - \frac{1}{2 \cdot k} \cdot \frac{p}{p_1}$;

k – ҳаво учун адиабатик коэффициент, $k = 1,4$;

p – тизимдаги босим, Па;

p_1 – атмосфера босими (10000 Па), бу ҳолда $\beta = 0,95$.

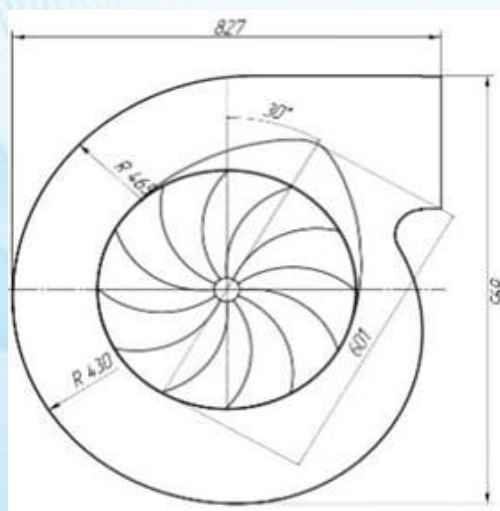
Қувват бўйича:

$$\lambda = \frac{204 \cdot N}{\rho_g \cdot F \cdot v^2} \quad (4)$$

бу ерда – МҚВ иши учун зарурий қувват, кВт.

берилган ҳисоб параметрлари [2] қийматлари асосида $Q=2,2 \text{ м}^3/\text{с}$, $v=0,5 \text{ м/с}$, $\rho=1,22 \text{ кг/м}^3$, $n=1200 \text{ мин}^{-1}$, $F=0,19625 \text{ м}^2$, $v=31,4 \text{ м/с}$ ни (1)–(4) тенгламаларга қўйсак, МҚВнинг фикс $\eta=0,47$ ни ташкил этишини аниқлаймиз. бу эса МҚВ бор қувватининг деярли 50% идан ХТТда фойдаланиш демакдир.

Ишлаб чиқаришдаги ҳамда дарча ҳолати ўзгартирилган конструкциядаги МҚВларда паррак юзасининг 52,3 % идан, [3] га мувофиқ тажрибавий конструкцияда эса 73,3 % идан фойдаланилмоқда. бу ҳолатда танинг энг узоқ қабул камерида ҳаво оқими тезлиги 5,0 м/с дан 7,1 м/с гача ошди. Демак, МҚВ ён кириш дарчаси парракдиаметрига яқин қийматларда очилса унинг иш унуми ортади. шуни инобатга олиб МҚВ ён кириш дарчасининг такомиллаштирилган конструкциясини таклиф этилди (1–расм).

$$S=0,19586 \text{ м}^2$$

1–расм. Овоид шаклдаги ён кириш дарчасига эга МҚВ [4]

Мазкур ҳолат учун К коэффициентни ҳисоблаймиз:

$$K = \frac{S}{S_p} = \frac{0.19586}{0.19625} = 0,998 \quad \text{ёки } 99,8 \%$$

МХ–2,4 ПТМнинг терим аппаратлари қабул камераларидаги ҳаво оқими тезлигини ўлчаш натижалари 1–жадвалда келтирилган.

1–жадвал

Такомиллаштирилган ХТТларининг қабул камераларидаги ҳаво оқими тезликлари [5]

Қабул камерасида ҳаво тезликларини ўлчаш нуқталари	Ҳаво оқими тезлиги, м/с							
	Камера охирида				Камера бошида			
Такомиллаштирилган ХТТ	0,3	2,7	3,1	1,8	1,5	3,5	0,6	,6

Ҳаво ҳажми (иш унуми) қуйидагича аниқланади:

$$Q'_{ум} = 0,025(20,3 + 22,7 + 23,1 + 21,8) = 2,2 \text{ м}^3 / \text{с}$$

Бундан кўриниб турибдики, такомиллаштирилган конструкциядаги марказдан қочма вентиляторнинг иш унуми тавсия этилган қийматга мос келди. МҚВ ён кириш дарчаси майдонидан максимал даражада фойдаланиш учун ён кириш дарчасининг юзаси 1–расмда кўрсатилган шаклда бўлиши лозим. Бунда сўрувчи марказдан қочма вентиляторнинг фойдали юзаси деярли тўлиқ ишлатилади.

АДАБИЁТЛАР:

[1] Соломахова Т.С., Чебышева К.В. Центробежные вентиляторы. Аэродинамические характеристики: Справочник–М.: Машиностроение, 1980г. –179 с.

[2] Артыков Н.И. Пневмотранспорт легкоповреждаемых материалов.– Ташкент:Фан, 1984. –143 с.

[3] Патент № FAP 01827 от 28.02.2022 (опубликован в бюллетене №3 31.03.2022 г.). Matchanov R.D., Rizayev A.A., Soy G.N., Yuldashev A.T., Malikov Z.M., Kuldoshev D.A., Xudaykuliyeve R.R., Axmedov SH.A. Paxta terish mashinalarida paxtani tashish uchun markazdan qochma ventilyator. (Центробежный вентилятор для транспортировки хлопка в хлопкоуборочной машине).

[4] Rizayev A.A., Yuldashev A.T., Qo‘ldoshev D.A., Soy G.N., Hakimov M.A., Normatov M.Q., Ganjayev Sh.A., Xunarov A.A., Xudjayev M.K., Yusupov A.B., Djurayeva N.B., Mixaylova V.V.//Paxta terish mashinasida paxtani tashish uchun markazdan qochma MQV. № FAP 2530. Foydali model patenti. Ustuvorlik sanasi 23.02.2024.

[5] Отчет о НИР AL–210202547 «Разработка и создание энергосберегающей универсальной пневмотранспортной системы для многорядных хлопкоуборочных машин». Ташкент. ИМиСС АН РУз. 2023г. –144 с.

BUNKERDAGI DONNING SATHINI MASOFADAN AVTOMATIK NAZORAT QILISH TIZIMI.

Ibrohimov Suhrob Vahob o‘g‘li
Assistant, “TDTU”

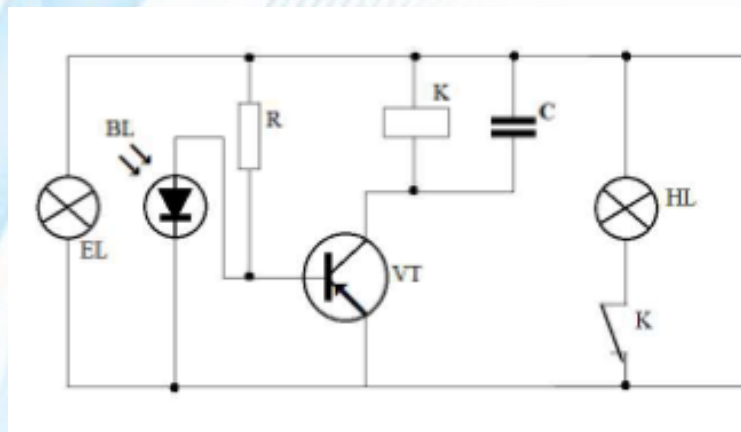
Annotatsiya: Maqolada qishloq xo‘jaligidagi texnikaning ishlash prinsipi o‘rganildi, don ekish jarayoni va muammoli vaziyatlar ko‘rib chiqildi. Bu ishda prinsipial sxema ishlab chiqildi va shu bilan birga tizimning turg‘un ishlashi ta‘minlanadi. Maqolada qishloq xo‘jaligida izlanishlar olib borildi va obyektning boshqaruv blok sxemasi va tizimning bluetooth modulda ishlash sxemalari kurib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Sath, fotodiod, bunker, seyalka, avtomatlashtirish, svetadiod, don, mashinist, boshqarish tizimi.

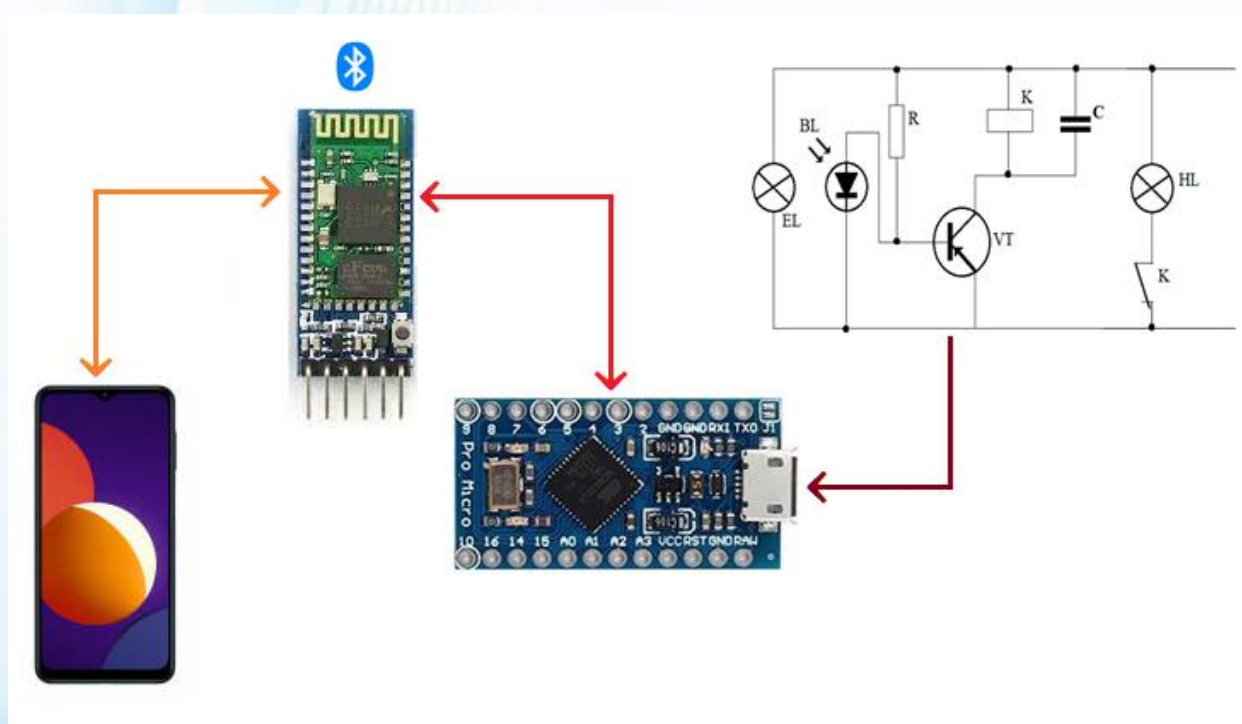
Kirish. Bug‘doy g‘alladoshlar oilasiga mansub bo‘lib, eng qadimgi va hozirgi dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida ekiladigan don ekinidir. Xususan, yurtimizda g‘allachilik qishloq xo‘jaligining asosiy bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Sug‘oriladigan mintaqalarda kuzgi bug‘doyni makkajo‘xori, g‘o‘za, kartoshka va boshqa dala ekinlaridan bo‘shagan unumdor yerlarga ekish tavsiya etiladi. Nordon va sho‘rlangan tuproqda yaxshi o‘smaydi. Ekish usuli yoppasiga qatorlab (qator orasi 12— 15 sm) yoki tor qatorlab (qator orasi 7—8 sm) ekiladi. Ekish me‘yori — lalmi yerlarda gektariga 70–110 kg, sug‘oriladigan mintaqalarda gektariga 170– 200 kg, ekish chuqurligi 4—6 sm. Kuzgi bug‘doy chuqurroq ekiladi, ekish me‘yori 10—15% dan ortiq olinadi. Urug‘lik ekish oldidan saralanib, dorilanadi. Fermer xo‘jaliklarining katta-katta yer maydonlarida bug‘doy ekish jarayoni maxsus traktorlar ya‘ni don ekish seyalkalari yordamida amalga oshiriladi. Traktorga ulanishiga qarab seyalkalar tirkalma, yarim o‘rnatma va o‘rnatma mashinalarga bo‘linadi. Har qanday seyalka urug‘ qutisi, urug‘ qutisining tubiga o‘rnatiladigan miqdorlagich, urug‘ o‘tkazgich, ekkich va urug‘ ko‘mgich qismlarildan iborat bo‘ladi. Ekin turiga qarab, chigit, don, makkajo‘xori, lavlagi, sabzavot, poliz va boshqa ekinlar urug‘ini ekadigan turlardagi seyalkalar ishlatiladi. Ular orasida faqat bir turdagi urug‘ni ekadigan maxsus va birbiriga o‘xshash bir necha turdagi urug‘larni ekadigan universal turlari ham bo‘ladi. Ayrim kombinasiyalashgan seyalkalar urug‘ ekish bilan bir vaqtda mineral o‘g‘itni ham tuproqqa ko‘mib keta oladi. Urug‘ ekish usuliga ko‘ra seyalkalar qatorlab, tor qatorlab, uyalab, kvadrat uyalab, donalab, sepib va plyonka ostiga ekadigan turlarga bo‘linadi. Traktorga ulanish usuli bo‘yicha tirkalma va osma turlarga ham bo‘linadi. Don seyalkalari, asosan, tirkalma bo‘lib, maxsus moslama yordamida bir nechta seyalkalardan qamrov kengligi kata bo‘lgan agregat tuzilib, uni quvvati ko‘p bo‘lgan traktorga ulanadi. Ulardan katta maydonli dalalarga urug‘ ekishda foydalanish mumkin.

Muammoning qo‘yilishi. Bugungi kunda qishloq xo‘jaligida foydalanilayotgan don ekish seyalkalaridagi bir qator muammolar o‘rganib chiqildi. Jumladan, don ekish seyalkalarining bunkeridagi don (bug‘doy, arpa va hokazo) sathining nazorat qilinmaganligidir. Bunkerga solingan donning qancha masofaga yetishi va qancha vaqtda bunkeridagi don tugab qolishi aniq emas. Shu sababli bu holat mashinistga noqulayliklarni

keltirib chiqaradi. Masalan, mashinistning jismoniy toliqishi. Ya’ni bunkerdagi donning tugagan yoki tugamaganligini bilish maqsadida takror- takror ortga o’girilaverish, traktor shovqini va boshqa holatlar insonni charchatadi. Natijada, mashinistning bunkerdagi donning tugaganini bilmay turib, bir necha metr masofani bo’sh bunker bilan bosib o’tishi kuzatilgan holatdir. Bu holat o’z o’rnida yoqilg’ining isrof bo’lishi va vaqtning yo’qotilishiga sabab bo’ladi.

1-rasm. Don ekish seyalkalarini avtomatik boshqarish tizimining boshqaruv blok sxemasi.

2-rasm. Don ekish seyalkalarining bunkeridagi don sathini Bluetooth modul yordamida aniqlash.

Yechim: Don ekish seyalkalarining bunkeridagi don sathini nazorat qilish va yuqorida keltirilgan muammoga yechim sifatida yangi avtomatik boshqarish tizimi ishlab chiqildi va 1-rasmda ko’rsatilgan sxema yaratiladi. Hozirgi IT texnologiyalari davriga bog’lagan holda don ekish seyalkalarining bunkeridagi don sathini bluetooth modul yordamida nazorati olib boriladi. Bu tizim 2-rasmda ko’rsatilgan holatda ishlaydi. Telefon bilan qurilma o’rtasidagi ma’lumot uzatishni bluetooth modul yordamida amalga oshiriladi. Bluetooth modulning

ishlash prinsipini va texnologik jarayonga bog’lashni kontroller yordamida amalga oshiriladi. Kontrollerga yaratilgan dastur kiritiladi va shu dastur bo’yicha texnologik jarayonni avtomatik ravishda nazorati olib boriladi. Quyidagi 3-rasmدا bunkerdagı don sathining dasturiy ta’minoti keltirilgan.

```
int val;  
int LED = 13;  
void setup()  
{  
  Serial.begin(9600);  
  pinMode(LED, OUTPUT);  
  digitalWrite(LED, HIGH);  
}  
void loop()  
{  
  if (Serial.available())  
  {  
    val = Serial.read();  
    // "1" signalda svetadiod yondi  
    if (val == '1')  
    {  
      digitalWrite(LED, HIGH);  
    }  
    // "0" signalda svetadiod o'chdi  
    if (val == '0')  
    {  
      digitalWrite(LED, LOW);  
    }  
  }  
}
```

3-rasm. Bunkerdagı don sathining dasturiy ta’minoti.

Xulosa. Ishlab chiqilgan tizim orqali mashinistning jismoniy toliqishiga, vaqtning yo’qotilishiga va yoqilg’i isrofiga yo’l qo’yilmaydi. Vaqtning yo’qotilishiga yo’l qo’ymaslik, don ekish jarayonini rejalashtirilgan kunda yakunlash mumkinligini bildiradi. Yoqilg’i isrof bo’lmasa, fermer xo’jaligidagi iqtisodiy ko’rsatgichning o’sishi uchun foydali va ahamiyatlidir. Ishlab chiqilgan prinsipial sxema ishlab chiqarishdagi texnologik jarayonning samaradorligini oshirib, insonning mehnat faoliyatini yengillashtiradi. Telefon orqali bunkerdagı don sathini bevosita uzluksiz, to’g’ridan - to’g’ri nazorati olib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avtomatizatsiya texnologicheskiy protsessov., I.F.Borodin., Yu.A.Sudnik., Moskva 2007 y.
2. Texnicheskiye sredstva avtomatizatsii. B.V.Shandrov., A.D.Chudakov. Moskva 2007 y.
3. Jekson R.G. Mir elektroniki., Moskva 2007 y.337 s.
4. Kruxmalev V.V., Gordienko V.N., Mochenov A.D. Sifrovie sistemi peredachi. Nauka-M-2007 y.277 s.
5. Kotyuk A.F. Datchiki v sovremennix izmereniyax., Moskva 2006 y.225 s.
6. Lavrentev B.F. Sxematexnika elektronix sredstv., Moskva 2010 y.278 s.
7. R.T.Gaziyeva, A.M.Nigmatov, E.O.Bozorov, E.O.Ozodov, Sifrovoye upravleniye, Tashkent 2020.

DIPLOMATIYA - VIZANTIYA TASHQI SIYOSATINING QUROLI SIFATIDA

Absamatov Mirodil Zokirjon o‘g‘li

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar fakulteti

Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Tel: +998957011420

Gmail: mirodilabsamatov1404@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Vizantiya imperiyasi tashqi siyosatida qo‘llanilgan diplomatik amaliyot va usullar tahlil etiladi. Imperiya tashqi siyosatida mohir diplomatik faoliyatning o‘rni, rivojlanishi va o‘sha davr tarixidan kelib chiqib voqea-hodisalar rivojiga ta’siri bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Vizantiya imperiyasi, yumshoq kuch, tashqi siyosat, diplomatiya, kuchlar muvozanati.*

KIRISH

O‘zining 1058 yillik faoliyati (395-1453) davomida Vizantiya imperiyasi doimo tashqi hujum xavfi ostida yashab kelgan. Varvarlar, osiyolik ko‘chmanchi qabilalardan tortib turklar bosqiniga qadar bo‘lgan vaqt davomida imperiya o‘z mustaqilligi va daxlsizligini saqlash uchun 2 tashqi siyosat yo‘li mavjud edi. Ulardan birinchisi davlatning harbiy qudratiga e’tiborni kuchaytirish, qo‘shin soniga va ta’minotiga davlat xazinasining asosiy qismini yo‘naltirish. Ammo, bunday holatda davlat ichki hayoti, aholi farovonligi va yashash sharoiti keskin ravishda pasayib ketar edi. Ikkinchi yo‘l esa mohirona tashqi siyosat tufayli imperiya dushmanlarini yo‘q qilish. Vizantiya aynan ikkinchi yo‘ldan umuman olganda tizimlashgan diplomatik faoliyat yo‘lidan bordi. Chegaralarida paydo bo‘lgan yoki kelajakda imperiyaga xavf solishi mumkin bo‘lgan qabilalar yoki davlatlarni o‘z tarafiga diplomatik usullar yordamida og‘dira oldi yoki o‘z tarafida turishga majbur qila oldi.

Vizantiyaliklar hujum qilish o‘rniga qo‘shni xalqlarni bir-biri bilan jang qilish uchun manipulyatsiya qildilar. Bunga misol shimolda rus va dasht qabilalarining manipulyatsiyasi edi. Vizantiya mohirlik bilan qabilalardan o‘z manfaati yo‘lida foydalana oldi va vaqti kelganda ulardan osonlik bilan, kuch ishlatmay qutildi. Xususan, VI-X asrlarda Vizantiya va Xazar xoqonligi o‘rtasida diplomatik aloqalar va savdo munosabatlar juda yaxshi yo‘lga qo‘yilgan edi. Hatto, sharqiy chegaralarda imperiya xazarlarni Osiyo qabilalari bosqinidan himoya qiladigan ittifoqchi sifatida ko‘rardi. Xazar xoqonligi vaqtida arablarga qarshi ham birga kurashgan edilar. Shuningdek, Xazarlarning Shimoliy Kavkaz va Qora dengiz bo‘yidagi qulay joylashuvi ularni Konstantinopol uchun muhim strategik sherik darajasiga ko‘targan edi. Ular o‘rtasidagi asosiy nizo ularning e’tiqodida edi. Xazarlar Turk Iudaizmiga, Vizantiya esa xristian diniga e’tiqod qilar edi. Aynan diniy murosasizlik xazarlarni ittifoqchidan dushmanga aylantirdi. Xazarlarga qarshi kurashda esa shimolda kuchayib borayotgan Kiyev Rusidan foydalanildi. Vizantiyaliklar 965-yilda rus hukmdori Svyatoslav I (964-972) ni xazar qabilasiga hujum qilishga undadilar. Svyatoslav hujumi natijasida 965-yil Xazar xoqonligi

quladi va xazarlar butunlay qirib tashlandi. Bu voqeadan so‘ng Kiyev hukmdoridan bolgarlarga qarshi kurashda ham foydalanishdi. VII asr davomida bulg‘orlarning Bolqon yarimoroliga ommaviy ko‘chib kelishi bevosita ularni Vizantiya bilan yaqinlashtirdi. Vizantiya uchun Bolqonda yangi qudratli xonlikning mavjudligi Bolqondagi ustunlikni kamaytirar edi. 967-yilda Vizantiya imperatori Nikefor Fokas o‘zining elchisi Kalokirni Svyatoslav huzuriga Bolgariyaga hujum qilishga ko‘ndirish uchun yubordi. U Rus hukmdoriga 15000 pud oltin to‘ladi. Svyatoslav 968-yilda bulg‘orlarni mag‘lub etdi. Bu ga‘laba bulg‘orlarni ancha zaiflashtirdi va 1018-yil Vizantiya Bolgariyani bosib olishiga yo‘l ochdi. Svyatoslavning muvaffaqiyatli harbiy yurishlari shimolda Kiyev Rusining kuchayishiga sabab bo‘ldi. Konstantinopol uchun yangi siyosiy raqib vujudga kelgan edi. Shuning uchun Vizantiya imperatori Bazil II (976-1025) Kiyevni qamal qilish va Svyatoslavni o‘ldirish uchun ruslarning dushmani pecheneglar (bijanaklar) ga pora berdi. Natijada, 972-yil Svyatoslav bijanaklar bilan jangda halok bo‘ldi. O‘z vaqtida pechenaglarni va boshqa qabilalarni kuchsizlantirish uchun ularni bir-biriga qarshi qo‘yib, sharqiy va shimoli-sharqiy chegaralarda kuchlar muvozanatini saqlab qoldi.

Vizantiya diplomatiyasining asosiy maqsadi varvarlarning imperiyaga tahdid qilishidan ko‘ra, unga xizmat qilishga majburlash edi. Eng oddiy yo‘l butun qabilalarni harbiy kuch sifatida yollash edi. Varvar davlatlarining rahbarlari va hukmdorlari shunchaki pora olib, ular Vizantiya manfaatlari yo‘lida urush olib borishga majbur qilingan. Vizantiya har yili chegaradosh qabilalarga katta miqdorda pul to‘lagan. Buning evaziga ular imperiya chegaralarini himoya qilishlari kerak edi. Qabilalarning rahbarlariga ajoyib Vizantiya unvonlari, nishonlar, oltin yoki kumush diademalar (tojning bir turi, xususan, qirollik nishoni sifatida monarxlar va ularning oila a‘zolari tomonidan taqiladigan bezakli bosh kiyim), liboslar berildi.

Bu diplomatik usulga misol, Vizantiya imperatori Zenon (474-491) ning Teodorik (454-526) ni dushmanidan ittifoqchisiga aylantira olganligidir. Teodorik ostgot qabilasi zodagonining o‘g‘li sifatida Konstantinopolda ta’lim olgan. 470-yillarda Pannoniyaga (Rim imperiyasining provinsiyalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda g‘arbiy Vengriya va Slovakiya, sharqiy Avstriya, shimoliy Xorvatiya, shimoli-g‘arbiy Serbiya, shimoliy Sloveniya va shimoliy Bosniya-Gersegovina hududlarida joylashgan hudud) qaytib keldi va kurashlar natijasida 471-yilda ostgotlar qiroliga aylandi. Qirollik davrida Vizantiya yerlariga bir necha marta yurishlar qildi. Biroq, 488-yilda Zenon Teodorikga xabar yubordi va uni Vizantiya poytaxtiga mehmon sifatida taklif qildi. Ostgotlar shohi sharaf bilan kutib olindi, u patriitsiy va armiya ustasi unvonini, shuningdek, barcha turdagi sovg‘alar va pullarni oldi. Bir muncha vaqt o‘tgach, Teodorikga ko‘rsatilgan sharafni oshirish uchun Zenon uni “qo‘l ostida asrab oldi”. Hattoki, Vizantiya imperatori imperator saroyi oldida Ostgot shohining otliq haykalini o‘rnatdi. Ko‘p o‘tmay, Rim armiyasining xo‘jayini sifatida Teodorik Italiyaga yurish qildi va u erda yangi Ostgot qirolligiga asos soldi va bu Vizantiyaga bir muncha vaqt tinchlik va osoyishtalik olib keldi. Teodorikning Sharqiy imperiyani tark etishi bilan Zenonning mavqei sezilarli darajada mustahkamlandi, chunki Italiyada yangi qirollikni barpo etish bilan to‘liq shug‘ullangan gotlar endi Bolqon yarim oroliga tahdid solmadi.

Vizantiya imperiyasi vaqtinchalik tinchlikni sotib olish va harbiy mojarolarning oldini olish uchun diplomatik strategiya sifatida Markaziy va Sharqiy Yevropaning ko‘chmanchi xalqi bo‘lgan avarlarga to‘lovlar amalga oshirdi. Avarlar Vizantiya imperiyasi uchun, ayniqsa VI asrda imperator Mavrikiy (582-602) hukmronligi davrida katta xavf tug‘dirgan. Imperator Mavrikiy uzoq davom etgan va potensial qimmatga tushadigan harbiy yurishlarni uyushtirishdan ko‘ra, avarlarga o‘lpon to‘lashga qaror qilib pragmatik yondashuvni tanladi. Vizantiyaliklar imperiya chegaralari bo‘ylab barqarorlikni ta‘minlash uchun avarlarga muntazam to‘lovlar (ko‘pincha qimmatbaho buyumlar ko‘rinishida) amalga oshirgan.

O‘z davrida Vizantiya imperatorlari qabila sardorlarining sodiqligini ham pul bilan sotib olishgan. Imperator Irakliy (610-641) Vizantiya - Fors sasoniylari urushi (602-628) davomida Gassonidlar qirolligiga (III-VII asrlarda o‘z qirolligiga asos solgan xristian arab qabilasi. Hozirgi Livan va shimoliy Arabistonda joylashgan qirollik) juda ko‘p miqdorda pul va sovg‘alar bergan. Buning evaziga Gassonidlar Vizantiya va Sasoniylar o‘rtasida bufer zona vazifasini bajarishi kerak edi. Bu holat keyinchalik Vizantiya va Arablar o‘rtasidagi urushlarda ham takrorlanadi. Gassonidlar qiroli Jabala VI ibn al-Ayham (632-638) ga sadoqatni asrash va arablarga qarshi kurashda yordam berish uchun to‘lovlar amalga oshiriladi. Hattoki, imperatorlar Gassonidlar qirollariga Vizantiyaning arab mintaqalari ustidan hokimiyatni ham topshiradi. Natijada, qirollik Vizantiyani musulmon arab qabilalari va forslardan himoya qilgan.

XULOSA

Vizantiya imperiyasi tashqi siyosatida o‘z imkoniyatidan kelib chiqib “yumshoq kuch” vositalaridan maksimal foyda chiqarishni uddaladi. Imperiya moslashish orqali omon qoldi va uning tayanchi uning boshqaruvi edi. U hukmdorlarning tez-tez almashinuviga va chegaralaridagi uzluksiz inqirozlarga moslasha oldi. Nisbatan cheklangan harbiy kuch bilan diplomatiya uning omon qolishi uchun juda muhim edi. Shunday qilib, Vizantiya elitasining oltin qoidalaridan biri deyarli har qanday holatda ham urushlardan qochish edi. Vizantiya hukmdorlari vaqti-vaqti bilan g‘alaba qozongan taqdirda ham, harbiy to‘qnashuvlarni uzoq muddat davom ettirish mag‘lubiyatga yetaklashini to‘liq anglagan. Urushlar o‘sha paytda ham dushmanga pora berish yoki mojaroga yechim topishdan ko‘ra qimmatroqqa tushar edi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. <https://yaweisite.wordpress.com/2017/11/01/the-evolution-of-diplomacy-byzantine-diplomacy/>
2. https://www.americanthinker.com/articles/2010/03/what_the_byzantines_can_teach.html
3. <https://www.diplomacy.edu/histories/byzantine-diplomacy-the-elixir-of-longevity/>
4. <https://medium.com/lessons-from-history/byzantine-diplomacy-ee374b66d34d>
5. <https://www.byzantineempires.org/byzantine-empire-diplomacy.html>
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Vizantiya_imperiyasi

7. <https://hozir.org/mavzu-orta-asrlarda-yevropada-xalqaro-munosabatlar-va-diplomat.html>
8. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Edward Luttwak. The Belknap press of Harvard university press Cambridge, Massachusetts, and London, England 2009.

MAMLAKATIMIZ TASHQI SIYOSATIDA IQTISODIY RIVOJLANISH INDEKSLARI VA KO’RSATKICHLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Soatova Nurniso

Sobirova Bonura

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

3-1MARKT- 21 guruhi talabalari

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mamlakatimiz tashqi siyosatida iqtisodiy rivojlanish indeksleri va ko'rsatkichlarining samaradorligini oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada, iqtisodiy diplomatiya, investitsiya siyosati, savdo kelishuvlari, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik va ekologik barqarorlik kabi asosiy mexanizmlar orqali mamlakatning tashqi siyosatining samaradorligini oshirish mumkinligi muhokama qilinadi. Shuningdek, iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini doimiy yangilash, monitoring qilish va ijtimoiy-ekologik jihatlarni hisobga olishning ahamiyati ko'rsatilgan. Tashqi siyosatni rivojlantirishda samarali mexanizmlarni ishlab chiqish mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *tashqi siyosat, iqtisodiy rivojlanish, indekslar, iqtisodiy diplomatiya, investitsiya siyosati, savdo kelishuvlari, xalqaro tashkilotlar, ijtimoiy barqarorlik.*

Mamlakatimiz tashqi siyosatining maqsadi nafaqat milliy manfaatlarni himoya qilish, balki xalqaro miqyosda iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va yurtimizning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. Bunda iqtisodiy rivojlanish indeksleri va ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega, chunki ular mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini belgilashda, shuningdek, tashqi siyosatning samaradorligini baholashda asosiy o'lchovlar sifatida xizmat qiladi. Tashqi siyosatni amalga oshirishda, ayniqsa iqtisodiy diplomatiya sohasida, samaradorlikni oshirish uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar va indekslar nazorat qilinishi, tahlil qilinishi va samarali boshqarilishi zarur.

Iqtisodiy rivojlanish indeksleri mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobatbardoshlikni baholash, resurslar va salohiyatni to'g'ri taqsimlash, investorlar va savdo hamkorlari uchun sharoitlarni yaratishda yordam beradi. Shu sababli, tashqi siyosatning samaradorligini oshirish mexanizmlari, ayniqsa iqtisodiy diplomatiya, so'rovlar, iqtisodiy integratsiya, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik va iqtisodiy tarmoqlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqish juda muhimdir.

Rodrik, D. (2011). The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. Oxford University Press. Rodrikning asarida, globalizatsiya jarayonining iqtisodiy va siyosiy jihatlari muhokama qilinadi. U iqtisodiy integratsiya va mamlakatlar o'rtasidagi savdo aloqalarining rivojlanishi, shuningdek, iqtisodiy diplomatiya va tashqi siyosatning global iqtisodiyotdagi o'rnini haqida fikr yuritadi. Sachs, J. (2005). The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. Penguin Press. Sachsning asarida, iqtisodiy rivojlanish

va yoksullikni tugatish yo'llari tahlil qilinadi. U mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy farqlarni kamaytirish, rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko'rsatish va tashqi siyosat orqali iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. Bu asarda, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklarning sabablari tahlil qilinadi. Iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillari sifatida institutsional tizimlar va siyosiy iqtisodiyot o'rganiladi. Bu adabiyot mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishini oshirishda siyosatning roli haqida muhim tushunchalar beradi. World Bank (2019). *World Development Indicators*. The World Bank. Jahon Banki tomonidan taqdim etilgan bu resurs iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy o'sishni, savdo va investitsiyalarni, jamiyatning farovonligini o'lchashga yordam beradi. OECD (2020). *Economic Outlook*. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD tomonidan chop etilgan bu nashr iqtisodiy rivojlanishning global va mintaqaviy trendlari haqida ma'lumot beradi. Tashqi siyosat va iqtisodiy diplomatiyaning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan yondashuvlar va mexanizmlar tahlil qilinadi.

Mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va tashqi siyosatning samaradorligini oshirish uchun iqtisodiy rivojlanish indeksleri va ko'rsatkichlari muhim o'rin tutadi. Yuksalish uchun kerakli mexanizmlar va strategiyalarni ishlab chiqish, shuningdek, xalqaro hamkorlik va iqtisodiy diplomatiya orqali mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishini yaxshilash imkoniyatlari yaratiladi. Bu sohada olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari, tashqi siyosat strategiyalarini ishlab chiqish va ularni samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda, global iqtisodiy tizimda mamlakatlar o'rtasidagi raqobat o'zgarib bormoqda. Mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari orqali o'z o'rnini mustahkamlash, xalqaro aloqalarini rivojlantirish, iqtisodiy hamkorlikni oshirishga intilmoqda. Tashqi siyosat, ayniqsa iqtisodiy diplomatiya sohasida samaradorlikni oshirish uchun, iqtisodiy rivojlanish indeksleri va ko'rsatkichlaridan foydalanish zarur. Ushbu maqolada, mamlakatimiz tashqi siyosatida iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Iqtisodiy rivojlanish indeksleri mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini va salohiyatini baholashda asosiy vositalardan biridir. Bu ko'rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy o'sishi, innovatsiyalarni jalb qilish, savdo aloqalarini kengaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishda yo'naltiruvchi rol o'ynaydi. Odatda, iqtisodiy rivojlanish indeksleri quyidagi asosiy sohalarda o'lchovlar va ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi:

1. Iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik: Bu ko'rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini va boshqa davlatlar bilan iqtisodiy raqobatbardoshlik darajasini aniqlashga yordam beradi.
2. Savdo va investitsiya iqlimi: Tashqi savdo, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy diplomatiya jarayonlarini rivojlantirish uchun zarur indikatorlar.
3. Ijtimoiy barqarorlik va farovonlik: Bu ko'rsatkichlar, shu jumladan, daromad taqsimoti, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimi, mamlakatning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan harakatlar samaradorligini baholash uchun ishlatiladi.

Tashqi siyosat orqali iqtisodiy rivojlanishni oshirish uchun bir qator mexanizmlar ishlab chiqilgan. Ushbu mexanizmlar mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Bular quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiy diplomatiya va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va qo'shma tashqi siyosat strategiyalarini amalga oshirish uchun xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon savdo tashkiloti (WTO), Yevropa Ittifoqi (EU), ShHT va boshqa mintaqaviy tuzilmalar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

2. Savdo kelishuvlari va iqtisodiy integratsiya: Mamlakatlar o'rtasida erkin savdo hududlari yaratish va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini rivojlantirish orqali tashqi siyosatning iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin. Bu, o'z navbatida, investitsiyalarni jalb qilish va savdo hajmini oshirishga xizmat qiladi.

3. Investitsiya siyosati va moliya mexanizmlari: Tashqi siyosat doirasida investitsiyalarning oshishi uchun qulay sharoitlar yaratish, investorlar uchun xavfsiz va barqaror muhitni ta'minlash, shuningdek, xalqaro kapital oqimlarini jalb qilish uchun to'g'ri siyosatni ishlab chiqish zarur.

Iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Indeksni doimiy yangilash va monitoring qilish: Iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini yangilash va ular asosida muntazam monitoring olib borish, iqtisodiy siyosatni aniq tahlil qilish va yangi sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi. Bu, mamlakatimiz tashqi siyosatining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Mamlakatlar o'rtasidagi aloqalar va hamkorlikni chuqurlashtirish: O'zaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, yangi investitsiya imkoniyatlarini yaratish, shuningdek, boshqa davlatlarning tajribasidan foydalanish orqali iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish mumkin. Ijtimoiy barqarorlik va ekologik jihatlarni hisobga olish: Iqtisodiy o'sishni ekologik va ijtimoiy jihatlar bilan muvozanatlash zarur. Ijtimoiy farovonlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini baholashda hisobga olish iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshiradi.

Mamlakatimiz tashqi siyosatida iqtisodiy rivojlanish indekslari va ko'rsatkichlari samaradorligini oshirish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar va amaliy mexanizmlar zarur. Tashqi siyosatning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish va iqtisodiy diplomatiya orqali global hamkorlikni kengaytirish kerak. Bu sohada olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar va izlanishlar mamlakatimizning tashqi siyosatida iqtisodiy muvaffaqiyatlarni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatimizning tashqi siyosatida iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish uchun bir qator mexanizmlar mavjud. Quyidagi jadvalda bu mexanizmlarning qisqacha tavsifi va ularning samaradorligini oshirishda qanday rol o'ynashini ko'rsatish mumkin.

Mexanizm	Tavsif	Samaradorligini Oshirish Yo'llari
Iqtisodiy Diplomatiya	Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va tashqi	Xalqaro savdo va investitsiyalarni

	iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosat.	rag'batlantirish, iqtisodiy diplomatiya strategiyalarini yangilash.
Investitsiya Siyosati	Tashqi investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan siyosat.	Tashqi investitsiyalarga qulay sharoitlar yaratish, investorlar uchun huquqiy kafolatlarni ta'minlash.
Savdo Kelishuvlari	Mamlakatlar o'rtasida erkin savdo hududlari yaratish va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini rivojlantirish.	Savdo kelishuvlarini kengaytirish, yangi erkin savdo hududlari tashkil etish.
Xalqaro Tashkilotlar Bilan Hamkorlik	Jahon savdo tashkiloti (WTO), Yevropa Ittifoqi (EU), ShHT kabi xalqaro tashkilotlar bilan iqtisodiy hamkorlik.	Xalqaro tashkilotlar bilan strategik hamkorlikni mustahkamlash, global iqtisodiy tizimdagi o'rnini oshirish.
Ijtimoiy Rivojlanish Ko'rsatkichlari	Ijtimoiy farovonlik va iqtisodiy o'sishning muvozanatlashganligini ta'minlashga qaratilgan ko'rsatkichlar.	Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy rivojlanish va iqtisodiy o'sishni birgalikda rivojlantirish.
Ekologik Barqarorlik	Iqtisodiy rivojlanishni ekologik jihatlariga muvofiqlashtirish.	Ekologik jihatlarni iqtisodiy siyosatga kiritish, yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash.

Iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi asosiy yo'nalishlar muhimdir: Iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini muntazam yangilab borish va ularni doimiy ravishda monitoring qilish zarur. Bu, tashqi siyosatning samaradorligini oshirishga va yangilangan sharoitlarga moslashishga imkon beradi. Savdo va investitsiya sohalarida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, erkin savdo hududlari yaratish va iqtisodiy integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish orqali iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish mumkin. Iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda ijtimoiy barqarorlik va ekologik jihatlarni hisobga olish, uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishish uchun muhimdir. Tashqi investitsiyalarni jalb qilish uchun investitsiya muhiti, huquqiy kafolatlar va moliyaviy sharoitlarni takomillashtirish zarur. Mamlakatimiz tashqi siyosatida iqtisodiy rivojlanish indekslarining samaradorligini oshirish mexanizmlari, global iqtisodiy tizimdagi o'rnimizni mustahkamlash va tashqi siyosatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarurdir. Iqtisodiy diplomatiya, investitsiya siyosati, savdo kelishuvlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik kabi mexanizmlar orqali iqtisodiy o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlarini ijobiy tarzda ta'sir qilish mumkin. Ushbu mexanizmlar va strategiyalar, mamlakatimizning global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlash va tashqi siyosatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. OECD (2022). Regional Innovation Strategies.
2. World Bank (2021). Digital Development in Central Asia.
3. Kotler, P., & Keller, K. L. (2021). Marketing Management.
4. UNDP Uzbekistan (2023). Regional Economic Development Reports.
5. Навруззода, Б. Н., & Навруззода, Л. Б. (2014). Предпринимательская концепция формирования и развития человеческого капитала. *Современная наука*, (1), 21-25.
6. Навруз-Зода, Л. Б., & Навруз-Зода, З. Б. (2020). Повышение социального престижа предпринимательских фирм в Бухарской области. *Вопросы науки и образования*, (11 (95)), 21-25.
7. Bakhtiyorovna, N. Z. L., & Bakhtiyorovna, N. Z. Z. (2021). DEVELOPING BUSINESS SKILLS IN THE METHODOLOGY OF “LOCAL TRAVEL AGENCY”. *Economics*, (1 (48)), 26-28.
8. Навруз-Зода, Л. Б., & Навруз-Зода, З. Б. (2020). Повышение социального престижа предпринимательских фирм в Бухарской области. *Вопросы науки и образования*, (11 (95)), 21-25.
9. Навруз-Зода, Л. Б. (2022). ТАДБИРКОРЛИК ҚОБИЛИЯТИНИ БАҲОЛАШНИНГ “БИЗНЕС МУКАММАЛЛИГИ МОДЕЛИ”. *Инновацион технологиялар*, 3(3 (47)).
10. Navruz-Zoda, L. B., & Navruz-Zoda, Z. B. (2021). Developing business skills in the methodology of “Local Travel Agency”. *Economics*, 1, 22-25.
11. Навруззода, Б. Н., & Навруззода, Л. Б. (2014). Предпринимательская концепция формирования и развития человеческого капитала. *Современная наука*, (1), 21-25.
12. Rajabova, M. (2023). WAYS TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENT IN THE REGIONAL ECONOMY. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 36(36).
13. Abduxolikovna, R. M. (2024). MARKETING STRATEGIES AND THEIR TYPES IN INCREASING PRODUCT COMPETITIVENESS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *IMRAS*, 7(6), 294-300.
14. Abduxoliqovna, R. M. (2024, November). THE APPLICATION OF DIGITAL MARKETING TECHNOLOGIES IN THE BUSINESS MODELS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES. In *INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 3, No. 25, pp. 19-21).
15. Abduxoliqovna, R. M., & Azizbek, G. (2023). WAYS TO ENSURE THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(8), 54-57.
16. Rajabova, M. (2023). ISTE'MOLCHILARNING AFZALLIKLARINI TAHLIL QILISHDA MARKETING TADQIQOTLARI VA XIZMATLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 43(43).

ИНФЛЯЦИЯ И СТАБИЛЬНОСТЬ ЦЕН: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА.

Дониёр Режаббаевич Ниёзметов

Преподаватель кафедры экономики, Университет Мамуна.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы инфляции и ценовой стабильности в Республике Узбекистан в контексте проводимых экономических реформ и макроэкономической политики. Особое внимание уделяется причинам инфляции, ее видам, а также влиянию на уровень жизни населения и устойчивость национальной валюты. На основе статистических данных Центрального банка и Государственного комитета по статистике проанализированы динамика потребительских цен, меры по таргетированию инфляции, а также роль денежно-кредитной и фискальной политики. Также приведён сравнительный анализ с международной практикой и представлены рекомендации по обеспечению долгосрочной ценовой стабильности в стране.

Ключевые слова: инфляция, ценовая стабильность, монетарная политика, Центральный банк, Узбекистан, уровень жизни, фискальная политика, таргетирование инфляции, макроэкономика.

Введение.

Инфляция и ценовая стабильность являются ключевыми индикаторами макроэкономической устойчивости в любой стране. В условиях открытой экономики, усиливающейся глобализации и внешних шоков, контроль над инфляцией становится одной из приоритетных задач центральных банков и правительств. Узбекистан, находящийся на этапе глубоких экономических реформ, активно работает над формированием эффективной макроэкономической политики, направленной на снижение инфляции и обеспечение устойчивости цен.

Особую актуальность тема приобретает в контексте перехода Центрального банка Узбекистана к режиму инфляционного таргетирования, заявленному в 2020 году. Этот переход стал важной вехой в истории денежно-кредитной политики страны, требующей прозрачности, предсказуемости и эффективности действий регулятора. В статье анализируются причины инфляции в Узбекистане, динамика потребительских цен, меры по ее снижению и достижения в направлении обеспечения ценовой стабильности.

Методы.

Для подготовки исследования использованы следующие методы:

Статистический анализ: использованы данные Центрального банка Республики Узбекистан, Государственного комитета по статистике, МВФ и Всемирного банка за 2018–2024 годы;

Сравнительный анализ: рассмотрены меры по инфляционному таргетированию в странах с аналогичной структурой экономики (например, Казахстан, Грузия);

Контент-анализ нормативных документов: изучены правительственные постановления, доклады Центрального банка и Программы социально-экономического развития;

Оценка воздействия: исследовано влияние инфляции на реальную заработную плату, покупательную способность населения и инвестиционный климат.

Результаты.

Динамика инфляции в Узбекистане

В 2018 году инфляция достигала 17,5% (в основном из-за либерализации цен и валютного курса).

В последующие годы наблюдалось постепенное снижение:

2019 г. — 15,2%,

2020 г. — 11,1%,

2021 г. — 10,0%,

2022 г. — 12,3% (влияние внешних факторов),

2023 г. — 8,8%.

По данным Центрального банка, цель на 2024 год — снижение инфляции до 5–7%.

Причины инфляции.

Внешние факторы: рост мировых цен на продовольствие, энергоносители, сбои в глобальных логистических цепочках.

Внутренние причины: монетизация бюджетного дефицита, низкая производительность сельского хозяйства, импортозависимость.

Рост регулируемых цен: постепенное снятие субсидий и переход к рыночному ценообразованию (энергия, газ, бензин).

Меры по обеспечению ценовой стабильности

Внедрение режима инфляционного таргетирования с постепенным снижением зависимости от административного регулирования.

Ужесточение денежно-кредитной политики — ключевая ставка ЦБ в 2022–2024 гг. удерживалась в диапазоне 14–16%.

Развитие аграрной и продовольственной безопасности — инвестирование в логистику, хранение и переработку.

Укрепление институциональной независимости Центрального банка (Закон "О Центральном банке", 2020 г.).

Обсуждение

Переход к инфляционному таргетированию — это структурная реформа, требующая комплексного подхода. Узбекистан сталкивается с рядом вызовов:

Нестабильность внешней среды (военные конфликты, инфляционный импорт);

Слабое развитие конкурентных рынков внутри страны;

Ограниченный инструментарий по передаче монетарной политики к реальной экономике;

Информационный вакуум — население и бизнес пока не в полной мере доверяют прогнозам регулятора.

Тем не менее, уже достигнут определённый прогресс:

Снижение инфляции до однозначных значений;

Повышение прозрачности отчётности Центрального банка;

Развитие рынка ценных бумаг как инструмента стерилизации ликвидности;

Создание экспертных платформ по прогнозированию цен (инфляционные ожидания).

Важно понимать, что стабильность цен — не самоцель, а средство обеспечения устойчивого роста, снижения бедности и улучшения качества жизни.

Заключение.

Опыт Узбекистана демонстрирует, что системный подход к обеспечению ценовой стабильности, основанный на институциональных реформах, прозрачности и технической модернизации денежно-кредитной политики, дает положительные результаты. В перспективе Узбекистану предстоит:

Повысить эффективность координации монетарной и фискальной политики;

Расширить финансовую грамотность населения и бизнеса;

Усилить поддержку реального сектора через рыночные механизмы;

Обеспечить макроэкономическую устойчивость в условиях глобальной нестабильности.

Долгосрочная стабильность цен станет основой для формирования предсказуемой, прозрачной и инвестиционно-привлекательной экономики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Центральный банк Республики Узбекистан. Годовые отчёты 2018–2023 гг.
- 2.Государственный комитет по статистике Узбекистана — <https://stat.uz>
- 3.Международный валютный фонд (IMF): Inflation Outlook Reports, 2022–2024
- 4.Всемирный банк. Country Economic Update: Uzbekistan, 2023
- 5.Закон Республики Узбекистан «О Центральном банке», 2020
- 6.Программа социально-экономических реформ 2022–2026 гг.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR BANDLIGI VA MEHNAT BOZORINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI.

Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich

Ma'mun universiteti “iqtisodiyot” kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlar bandligi va mehnat bozorining zamonaviy muammolari tahlil qilingan. Aholining katta qismini tashkil qiluvchi yoshlar qatlamining ish bilan ta’minlanishi mamlakat iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Maqolada statistik ma’lumotlar, davlat siyosati, islohotlar va yoshlar o‘rtasidagi ishsizlik darajasi o‘rganilgan. Shuningdek, norasmiy sektor, mehnat migratsiyasi, ayollar bandligi va kasb-hunar ta’limi kabi muammolar yoritilgan. Muallif yoshlar bandligini oshirish uchun amaliy va strategik takliflarni ilgari suradi.*

Kalit so‘zlar: *yoshlar bandligi, mehnat bozori, ishsizlik, kasb-hunar ta’limi, mehnat migratsiyasi, norasmiy sektor, ayollar bandligi, davlat dasturlari, O‘zbekiston.*

Kirish.

Bandlik va mehnat bozori har bir davlat iqtisodiyotining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Aholi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida ish bilan ta’minlanganlik darajasi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini, farovonlik darajasini va istiqbolini belgilaydi. Bugungi globalashuv, texnologik o‘zgarishlar va iqtisodiy islohotlar sharoitida mehnat bozori tobora murakkab va o‘zgaruvchan tus olmoqda. Ayniqsa, 16–30 yosh oralig‘idagi aholi — ya’ni yoshlar — ishsizlikka eng ko‘p duchor bo‘layotgan qatlamlardan biridir.

O‘zbekistonda 2024-yil holatiga ko‘ra aholining qariyb 60 foizi 30 yoshgacha bo‘lgan. Bu esa mamlakat oldida ulkan imkoniyatlar bilan bir qatorda muhim iqtisodiy chaqiriqlarni ham yuzaga keltiradi. Yoshlarni ish bilan ta’minlash, ularning salohiyatidan to‘liq foydalanish O‘zbekistonning iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy barqarorligi uchun hal qiluvchi omil sanaladi.

Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlar bandligi holati, mavjud muammolar, davlat siyosati va taklif etilayotgan yechimlar IMRAD usulida tahlil qilinadi.

Usullar.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Statistik tahlil: Davlat Statistika qo‘mitasi, Jahon banki, Mehnat vazirligi va BMTning xalqaro tashkilotlari (ILO, UNDP) tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlar asosida tahlil.

Taqdim etilgan rasmiy hujjatlar sharhi: 2022–2024 yillardagi “Yoshlar – kelajagimiz”, “Yoshlar bandligini ta’minlash dasturi” kabi davlat dasturlari asosida.

Solishtirma tahlil: O‘zbekiston bandlik modeli boshqa rivojlanayotgan davlatlar bilan qiyoslandi (masalan, Qozog‘iston, Gruzija).

Sotsiologik kuzatuvlar: OAVda e’lon qilingan intervyular va so‘rovnomalar asosida yoshlarning ishga munosabati va ish izlashdagi muammolari o‘rganildi.

Natijalar.

Aholining demografik tarkibi va mehnat bozori

2024-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda 34 million aholining 60% dan ortig‘i — 20 yoshdan 30 yoshgacha.

Mehnatga layoqatli aholining umumiy soni — 19 million, shundan 7 millionga yaqini yoshlar hisoblanadi.

Yoshlar ishsizligi statistikasi

2023-yil yakuniga ko‘ra, yoshlar o‘rtasidagi ishsizlik darajasi 14.8% ni tashkil etdi (umumiy ishsizlik 8.6%).

Ayollar orasidagi yoshlar ishsizligi erkaklarga nisbatan 2 baravar yuqori (21.3% ga nisbatan 10.4%).

Mehnat migratsiyasi

2023-yilda 1,9 million O‘zbekiston fuqarosi xorijda vaqtinchalik mehnat faoliyatida bo‘lgan. Ularning katta qismi — 18–29 yoshdagi erkaklar.

Migratsiya asosan Rossiya, Qozog‘iston, Janubiy Koreya, Turkiya davlatlariga yo‘naltirilgan.

Rasmiy va norasmiy sektorlar

Yoshlarning 42% dan ortig‘i norasmiy sektorda ishlaydi (ish haqining rasmiy hisobda ko‘rsatilmagan, ijtimoiy himoyadan mahrum holat).

Raqamlashtirish va onlayn xizmatlar (freelance, delivery, taxi ilovalari) yoshlar uchun yangi ish turlarini yaratmoqda, ammo bu sektor tartibga solinmagan.

Davlat dasturlari va tashabbuslar

“Yoshlar – kelajagimiz” jamg‘armasi tomonidan 2022–2024 yillarda 250 mingdan ortiq yoshlarga kredit va grantlar ajratildi.

“Kasb-hunar maktablari” orqali 3 yil ichida 500 mingdan ortiq yoshlar kasbga o‘rgatildi.

Hozirda mahallabay ish bilan ta’minlash tizimi joriy qilinmoqda.

Munozara

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston mehnat bozorida yoshlar bandligiga oid qator muammolar mavjud:

Iqtisodiyotda yuqori malakali va mos ish o‘rinlarining yetishmasligi;

Ta’lim va kasb-hunar tizimi bilan mehnat bozori o‘rtasidagi uzilishlar;

Ayollar uchun bandlikda teng imkoniyatlarning cheklanganligi;

Norasmiy sektorning kengligi va ijtimoiy kafolatlarning yo‘qligi.

Shu bilan birga, davlat tomonidan qabul qilingan islohotlar va dasturlar yoshlar bandligini ta’minlash borasida muhim qadamlardir. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, IT-sohasidagi ish o‘rinlari, freelancing imkoniyatlari yoshlar uchun yangi yo‘nalishlar ochmoqda. Biroq bu yo‘nalishlarni tartibga solish, huquqiy asoslarini mustahkamlash va raqamli savodxonlikni oshirish muhimdir.

Xulosa.

Yoshlar bandligi — bu nafaqat iqtisodiy masala, balki ijtimoiy barqarorlik, xavfsizlik va mamlakat istiqbolini belgilovchi asosiy omillardandir. O‘zbekistonda mehnat bozori tubdan o‘zgarayotgan bir paytda, yoshlarning ish bilan ta’minlanishiga qaratilgan chora-tadbirlar izchil olib borilmoqda. Ammo mavjud muammolarni bartaraf etish uchun:

Ta’lim tizimini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish;

Norasmiy sektordan rasmiy sektorga o’tish mexanizmlarini yaratish;

Ayollar bandligini kengaytirish;

Innovatsion startaplar va raqamli platformalarni qo’llab-quvvatlash lozim.

Kelgusida yoshlar salohiyatidan to’liq foydalanish, ularni mehnat bozorida faol ishtirokchi sifatida shakllantirish O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyotining hal qiluvchi omillaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (stat.uz), 2023–2024 yillar ma’lumotlari

2.O‘zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi, 2024-yilgi hisobotJahon banki, “Jobs Diagnostic in Uzbekistan”, 2023

3.BMT (ILO), “Youth Employment and Labour Market Trends in Central Asia”, 2023

4.“Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi, 2022–2024 UNDP Uzbekistan: Youth Employment Brief, 2023

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH SANOAT VA EKSPORT IMKONIYATLARI.

Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich

Ma'mun universiteti "iqtisodiyot" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlari, sanoat tarmoqlarining rivojlanishi va eksport salohiyatining kengayishi tahlil qilinadi. Statistik ma’lumotlar asosida ishlab chiqarishdagi o‘zgarishlar, eksport tarkibining boyishi va yangi bozorlar ochilishi o‘rganiladi. Maqola iqtisodiy barqarorlikka erishishda sanoat modernizatsiyasi va eksport geografiyasining kengayishi muhim omil ekanini asoslaydi.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy diversifikatsiya, sanoat, eksport, O‘zbekiston, qayta ishlovchi tarmoqlar, eksport bozorlar, logistik infratuzilma, innovatsion ishlab chiqarish*

Kirish.

O‘zbekiston iqtisodiyoti tarixan agrar va xomashyo yo‘nalishlariga tayanib rivojlangan bo‘lsa-da, keyingi yillarda iqtisodiy barqarorlik va barqaror o‘sinh uchun diversifikatsiya — ya’ni tarmoqlar va mahsulotlar tarkibini kengaytirish zarurati kuchliroq sezilmoqda. Neft-gaz, paxta, oltin kabi an’anaviy eksport yo‘nalishlarining global narxlarga yuqori darajada bog‘liqligi iqtisodiyotni tashqi shoklarga nisbatan zaif qiladi.

Bugungi kunda mamlakat sanoatini modernizatsiya qilish, qayta ishlovchi sanoatni kengaytirish, kichik va o‘rta biznesni eksportga yo‘naltirish orqali ichki ishlab chiqarish zanjirlarini yaratish asosiy maqsadlardan biridir. Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish jarayoni, sanoat salohiyati va eksport imkoniyatlari statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Usullar.

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslangan:

Statistik tahlil – Davlat statistika qo‘mitasi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Jahon banki, UNCTAD kabi tashkilotlar ma’lumotlariga tayangan holda.

Solishtirma yondashuv – O‘zbekiston iqtisodiy modelini Qozog‘iston, Vyetnam va Turkiya kabi o‘xshash davlatlar bilan taqqoslash.

Sanoat sektorini klaster asosida tahlil qilish – tekstil, farmatsevtika, avtomobilsozlik va oziq-ovqat sohalarining eksportdagi ulushi o‘rganilgan.

Normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish – Prezident qarorlari, strategik dasturlar va hukumat rejalariga asoslangan sharh.

Natijalar

Iqtisodiy diversifikatsiyaning holati

2017–2023 yillar oralig‘ida O‘zbekiston yalpi ichki mahsulotidagi sanoatning ulushi 26% dan 34% gacha oshdi.

Eksport tarkibida xomashyo ulushi 2016 yilda 67% bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilda bu ko‘rsatkich 52% ga tushdi, qayta ishlovchi mahsulotlar ulushi oshdi.

Sanoat tarmoqlari va salohiyat

To‘qimachilik va tikuvchilik sanoati: eksport hajmi 2023 yilda 3.2 milliard AQSh dollaridan oshdi.

Elektrotexnika sanoati: "Artel", "Akfa", "Texnopark" kabi brendlar ichki va tashqi bozorda kuchaymoqda.

Avtomobilsozlik: "UzAuto Motors" Rossiya, Qozog‘iston va Janubiy Osiyoga eksportni oshirmoqda (2023 yilda 60 mingdan ortiq avtomobil eksport qilindi).

Farmatsevtika sanoati: 2024-yilgacha mahalliy ehtiyojning 80%ini qoplash maqsad qilingan, eksport hajmi o‘shib bormoqda.

Eksport bozorlarining geografik kengayishi

2023 yilda O‘zbekiston 70 dan ortiq davlatga eksport amalga oshirdi, asosiy yo‘nalishlar: Xitoy, Rossiya, Turkiya, Afg‘oniston, Qozog‘iston.

2022–2023 yillarda Janubi-Sharqiy Osiyo va Yevropa bozorlariga chiqish strategiyasi faol bosqichda.

Muammolar

Transport-logistika tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi;

Eksportchilarning xalqaro standartlarga moslashishda qiyinchiliklari;

Moliyaviy va sug‘urta infratuzilmasining cheklanganligi.

Munozara

O‘zbekistonning iqtisodiy diversifikatsiya siyosati to‘g‘ri yo‘nalishda olib borilmoqda. Hozirgi bosqichda iqtisodiy modelda quyidagi tendensiyalar yaqqol namoyon bo‘lmoqda:

Yangi sanoat tarmoqlari rivojlanmoqda – xususan, qurilish materiallari, farmatsevtika, IT xizmatlari.

Mahalliy xomashyodan tayyor mahsulot ishlab chiqarish ko‘paymoqda – bu esa qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratishga xizmat qilmoqda. Eksport salohiyatli tarmoqlar klaster asosida qo‘llab-quvvatlanmoqda (Andijon, Toshkent, Buxoro, Farg‘ona viloyatlarida). Xalqaro integratsiya kuchaymoqda – Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (EAEU), WTO a‘zoliciga tayyorgarlik eksportni kengaytirishga xizmat qiladi. Ammo shuningdek, quyidagi xavflar mavjud:

Monotarmoqli eksportga qaytish ehtimoli (masalan, oltin narxi oshganida).

Innovatsion ishlab chiqarishning sustligi va ilmiy-tadqiqotga sarmoya yetishmasligi.

Xulosa

O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar muhim bosqichga kirdi. Yangi sanoat tarmoqlari paydo bo‘lmoqda, eksport tarkibi boyimoqda va geografiyasi kengaymoqda. Biroq uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega: Sanoat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish; Transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish; Eksportchilarga kredit, sug‘urta va axborot xizmatlarini kengaytirish; Innovatsion iqtisodiyotga o‘tish yo‘lida ilm-fan va texnologiyalarni moliyalashtirish. Kelgusida O‘zbekiston iqtisodiy modeli ko‘p tarmoqli, eksportga yo‘naltirilgan va innovatsion asosda shakllanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi — stat.uz, 2020–2024
- 2.Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hisobotlari — invest.gov.uz
- 3.UNCTAD: Uzbekistan Export Structure Analysis, 2023
- 4.Jahon banki — Uzbekistan Economic Update, 2023
- 5.Prezident qarori PQ–60-son (2022): "Eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va sanoatni modernizatsiyalash chora-tadbirlari"

OILAVIY KORXONALARDA MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Qurbonboev Shohjahon

Qosimov Akbar

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

3-1MARKT- 21 guruhi talabalari

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oilaviy korxonalarda marketing strategiyalaridan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Marketing strategiyalarining samarali qo‘llanilishi korxonalarning bozor raqobatbardoshligini oshirish, mijozlar bazasini kengaytirish, va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil sifatida qaralmoqda. Maqolada differensiyalashgan mahsulot siyosati, narx strategiyasi, raqamli marketing, mahalliy brend yaratish kabi yo‘nalishlarning ijtimoiy va iqtisodiy ta’siri tahlil etilib, jadval asosida ularning natijalari umumlashtirilgan. Shuningdek, oilaviy korxonalar o‘rtasida kooperatsiya, davlat tomonidan berilayotgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va zamonaviy xizmatlar orqali innovatsion yondashuvlar ishlab chiqishning amaliy jihatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida amaliy taklif va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *oilaviy korxonalar, marketing strategiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar, mahalliy brend, raqamli marketing, narx siyosati, kooperatsiya, innovatsion xizmatlar, bozor raqobatbardoshligi, tadbirkorlikni rivojlantirish*

Hozirgi zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, ayniqsa oilaviy korxonalar mamlakatlar iqtisodiyotida muhim o‘rin tutmoqda. Oilaviy korxonalar nafaqat ish o‘rinlari yaratishda, balki mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, aholining turmush darajasini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, bunday korxonalarning samarali faoliyat yuritishi uchun raqobatbardoshlikni oshirish va bozorda barqaror o‘rin egallash imkonini beruvchi marketing strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Oilaviy korxonalarda marketing strategiyalaridan foydalanish nafaqat ularning daromadlarini oshirishga xizmat qiladi, balki iqtisodiyotning muhim bo‘g‘ini sifatida ularni ijtimoiy-iqtisodiy tizimga yanada integratsiyalash imkonini ham beradi. Biroq, amaliyotda oilaviy korxonalar tomonidan marketingning zamonaviy usullaridan yetarli darajada foydalanilmayotgani, bu borada tizimli yondashuvlarning yetishmasligi kuzatilmoqda. Shu nuqtai nazardan, marketing strategiyalarining oilaviy biznes subyektlari faoliyatida qanday ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar orqali qo‘llanilishi mumkinligini o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur ishda oilaviy korxonalarda marketing strategiyalaridan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari, ularning samaradorlikka ta’siri va bu jarayonni takomillashtirish yo‘llari tahlil qilinadi.

Oilaviy korxonalar faoliyatining iqtisodiyotdagi o‘rni va marketing strategiyalarining bu sohadagi ahamiyati ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ushbu

bo‘limda mavzuga doir asosiy nazariy va amaliy manbalar tahlil qilinadi hamda mavjud ilmiy qarashlar umumlashtiriladi. Avvalo, oilaviy korxonalar mohiyati va ularning ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalari haqida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlarida aniq yoritib berilgan. Jumladan, “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlar oilaviy biznesni qo‘llab-quvvatlashda davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Mahalliy iqtisodchilar A. Jo‘rayev, S. Karimov, N. Xolboyev kabi olimlar o‘z asarlarida kichik va oilaviy biznesning barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, marketing yondashuvlarining zarurligi va strategik boshqaruv masalalariga to‘xtalganlar. Ularning tadqiqotlarida marketing faqat mahsulotni sotishga qaratilgan vosita emas, balki iste’molchilar bilan uzoq muddatli munosabatlar o‘rnatish, mahsulot va xizmatlarni moslashtirish hamda bozor ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqish vositasi sifatida ko‘riladi.

Xorijiy mualliflardan P. Kotler, M. Porter, T. Levitt kabi marketing bo‘yicha yetakchi mutaxassislarning ishlari marketing nazariyasining metodologik asoslarini belgilab bergan. Ayniqsa, Porterning raqobat strategiyalari haqidagi nazariyasi oilaviy biznes subyektlari uchun moslashtirilgan marketing yondashuvlarini ishlab chiqishda foydalidir. Bundan tashqari, BMT, JST (Jahon Savdo Tashkiloti), Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) hamda Jahon banki tomonidan tayyorlangan tahliliy hisobotlar va metodik tavsiyalarda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik biznes subyektlariga marketing yondashuvlar asosida yordam berishning samarali mexanizmlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Ilmiy maqolalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oilaviy korxonalar uchun moslashuvchan va lokal sharoitlarga mos keluvchi marketing strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Ammo mavjud adabiyotlarda aynan oilaviy korxonalar kontekstida marketing strategiyalarining ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari chuqur yoritilmagan, bu esa mavzuning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Oilaviy korxonalar – bu iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ahamiyatga ega biznes subyektlari bo‘lib, ular mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishda, ish o‘rinlari yaratishda va barqaror taraqqiyotga xizmat qiladi.

Biroq, marketing strategiyalarini qo‘llash orqali bu kompaniyalar o‘z imidji, brendi va muhit bilan munosabatlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘lishiga qaramay, ularning ilmiy-amaliy tahlillari yetarli emas.

Quyidagi jadval marketing strategiyalari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’sir mexanizmlarini ko‘rsatadi.

1-jadval

Marketing strategiyalarining ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari

Marketing strategiyasi	Mexanizm	Iqtisodiy ta’siri	Ijtimoiy ta’siri
Mahsulotni differensiyalash	Mahsulotni iste’molchilarning ehtiyojiga moslashtirish	Raqobatbardoshlik ortadi, savdo hajmi oshadi	Mahalliy ehtiyojlar qondiriladi, mijozlar sadoqati ortadi
Narx strategiyasi	Raqobatbardosh, differensiyalashgan narx belgilash	Xarid ko‘rsatkichi oshadi, daromad barqarorlashadi	Aholining turli qatlamlariga mos mahsulotlar yaratiladi
Internet-marketing	Ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar	Keng auditoriyaga chiqish,	Yoshlar va raqamli

	orqali targ‘ibot	reklama xarajatlarini kamaytirish	savodxonlik oshgan aholi bilan aloqalar kuchayadi
Mahalliy brending	Hududga, oilaviy an’anaga asoslangan brend yaratish	Mahsulot tan olinadi, narxni yuqoriroq belgilash imkoniyati	Madaniy qadriyatlarni saqlash, mahalliy identitetni targ‘ib qilish
Innovatsion xizmatlar	Yetkazib berish, buyurtma asosida ishlash	Mijozlar ehtiyojiga moslashuv, mijozlar bazasining kengayishi	Aholiga qulaylik, xizmatga ishonch oshadi
Kichik kooperatsiya	Oilaviy korxonalar o‘rtasida sheriklik va tajriba almashinuvi	Xarajatlar kamayadi, umumiy ishlab chiqarish hajmi oshadi	Jamiyatda hamkorlik muhiti, o‘zaro ishonch kuchayadi
Davlat bilan integratsiya	Subsidiyalar, yarmarkalar, kredit imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlash	Sarmoya oqimi ortadi, korxonalar o‘sishi tezlashadi	Ijtimoiy barqarorlik, aholining bandligi va daromad darajasi ortadi

Marketing mix (7P): O‘zbekistonning kichik va oilaviy korxonalari uchun mahsulot, narx, joy, promosiya, xodimlar, jarayon va fizik dalillar mexanizmlarini o‘z ichiga olgan bu yondashuv samaradorlikni oshirishda muhim hisoblanadi. Brend va imij boshqaruvi: Oilaviy firmalarda “familiarlik” elementi iste’molchilarda ijobiy xarid intilishiga olib keladi – ayniqsa mijozlarga xizmat, yetkazib berish va kommunikatsiyaga alohida e’tibor beriladi. Ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarga ish bilan ta’minlash va mahalliy daromadlarni oshirish (masalan, oilaviy supermarketlar, hunarmandchilik), hamkorlik va savdo-sotiq integratsiyasi orqali ijtimoiy barqarorlik yaratiladi (“creating shared value” yondashuvi), dinamik qobiliyatlar (innovation + moslashuvchanlik) oilaviy korxonalarga pandemiya yoki bozor tebranishlariga moslashish imkonini beradi.

2-jadval

Oilaviy korxonalarda marketing strategiyalarining ijtimoiy ta’siri

Hendlana Yondashuv	Mexanizm	Ijtimoiy ta’siri	Iqtisodiy ta’siri
Marketing mix	7P – taom, narx, reklama.	Mahsulot lokal ehtiyojlarga moslashadi	Brend sadoqati, raqobatbardoshlik oshadi
Brend imiji	“Familiarlik” signalizatsiya	Ijtimoiy ishonch yaratiladi	Xarid niyati oshadi, mijozlar yetiladi
Daromad taqsimoti	Ijtimoiy bo‘lishuv (CSV)	Mahalliy jamiyatga foyda keltiradi	Xarajatlarni optimallashtiradi, yangi bozorlar ochiladi
Dinamik qobiliyat	Innovatsiya, tezkor javob	Xodimlar va jamiyat moslashuvchan bo‘ladi	Barqarorlik va pandemiaga chidamlilik oshadi
Ish bilan ta’minlash	Mahalliy ish o‘rinlari	Qashshoqlik kamayadi, bandlik ko‘rinadi	Ichki bozor kengayadi, iste’mol oshadi

Empirik natijalar asosida mijoz xarid niyati o‘rganiladi. Okoroafo va Koh (2009) tahlili bo‘yicha, mijozlarga xizmat, kommunikatsiya va yetkazishda ustuvorlik berish oilaviy korxonalarda xarid niyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Yulchieva va Jibril (2024) 7P elementlari korxona o‘sishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini, ayniqsa mahsulot va jarayonlar yuqori baholanishini qayd etishgan (5-ballik shkalada 4.84 va 4.83).

Marketing mixni kontekstga moslashtirish orqali O‘zbekiston oilaviy korxonalar mahsulot va jarayonni jadal rivojlantirishi lozim. Brend kommunikatsiyasi natijasida

“familiyalik”ni ochiq ko‘rsatish orqali hamkorlik va ishonchni kuchaytirish kerak. Ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya yordamida CSV kontseptsiyasini joriy etish orqali nafaqat iqtisodiy balki ijtimoiy barqarorlikka erishish lozim. Dinamik qobiliyatlarni rivojlantirish natijasida esa innovatsiya va bozor o‘zgarishlariga mos tezkor reaksiya beriladi. Mahalliy ish o‘rinlarini yaratishda O‘zbekistonda oilaviy korxonalar yirik iqtisodiy faktor sifatida ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Oilaviy korxonalarda marketing strategiyalarini — marketing mix, brending, ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya va innovatsiya yondashuvlari — qo‘llash orqali ular mustahkam brend, barqaror o‘sish va jamiyat bilan uyg‘un iqtisodiy faoliyatni ta’minlash imkonini topadi. Bu esa, o‘z navbatida, mahalliy iqtisodiyotning rivojiga sezilarli hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

17. OECD (2022). Regional Innovation Strategies.
18. World Bank (2021). Digital Development in Central Asia.
19. Kotler, P., & Keller, K. L. (2021). Marketing Management.
20. UNDP Uzbekistan (2023). Regional Economic Development Reports.
21. Навруззода, Б. Н., & Навруззода, Л. Б. (2014). Предпринимательская концепция формирования и развития человеческого капитала. *Современная наука*, (1), 21-25.
22. Навруз-Зода, Л. Б., & Навруз-Зода, З. Б. (2020). Повышение социального престижа предпринимательских фирм в Бухарской области. *Вопросы науки и образования*, (11 (95)), 21-25.
23. Bakhtiyorovna, N. Z. L., & Bakhtiyorovna, N. Z. Z. (2021). DEVELOPING BUSINESS SKILLS IN THE METHODOLOGY OF “LOCAL TRAVEL AGENCY”. *Economics*, (1 (48)), 26-28.
24. Навруз-Зода, Л. Б., & Навруз-Зода, З. Б. (2020). Повышение социального престижа предпринимательских фирм в Бухарской области. *Вопросы науки и образования*, (11 (95)), 21-25.
25. Навруз-Зода, Л. Б. (2022). ТАДБИРКОРЛИК ҚОБИЛИЯТИНИ БАҲОЛАШНИНГ “БИЗНЕС МУКАММАЛЛИГИ МОДЕЛИ”. *Инновацион технологиялар*, 3(3 (47)).
26. Navruz-Zoda, L. B., & Navruz-Zoda, Z. B. (2021). Developing business skills in the methodology of “Local Travel Agency”. *Economics*, 1, 22-25.
27. Навруззода, Б. Н., & Навруззода, Л. Б. (2014). Предпринимательская концепция формирования и развития человеческого капитала. *Современная наука*, (1), 21-25.
28. Rajabova, M. (2023). WAYS TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENT IN THE REGIONAL ECONOMY. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 36(36).
29. Abduxolikovna, R. M. (2024). MARKETING STRATEGIES AND THEIR TYPES IN INCREASING PRODUCT COMPETITIVENESS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *IMRAS*, 7(6), 294-300.

30. Abduxoliqovna, R. M. (2024, November). THE APPLICATION OF DIGITAL MARKETING TECHNOLOGIES IN THE BUSINESS MODELS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES. In *INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 3, No. 25, pp. 19-21).

31. Abduxoliqovna, R. M., & Azizbek, G. (2023). WAYS TO ENSURE THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 1(8), 54-57.

32. Rajabova, M. (2023). ISTE'MOLCHILARNING AFZALLIKLARINI TAHLIL QILISHDA MARKETING TADQIQOTLARI VA XIZMATLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 43(43).

MOTURIYDIYLAR VA ASH’ARIYLARDA IMON MASALASI

Sodiq Qurbanov

Toshkent islom instituti o’qituvchisi.

Qurbanovsodiq8494@gmail.com tel.:97/2308494

Bugunning eng dolzarb masalalaridan biri imon masalasidir. Shuni ta’kidash lozimki, tarixiy jarayonlar davomida Movarounnahr diyorida moturidiylik qaror topib, barcha diniy ulamolar ushbu ta’limot doirasida faoliyat yuritgan va diniy adabiyotlar ushbu qarashlar asosida yozilgan. O’zbekiston mustaqillikka erishgach, respublikaning islom olamining boshqa davlatlari, xususan arab dunyosi bilan aloqalari kuchaydi. Bu mamlakatlarda asosan ash’ariylik mazhabi keng tarqalgan. Ushbu davlatlarda diniy ta’lim olgan o’zbekistonlik fuqarolarimizning ko’payishi va arab mamlakatlaridan kirib kelgan diniy adabiyotlarning tarqalishi natijasida yurtga ash’ariylikka xos ta’limotlar ham kirib keldi. Ulardan ba’zilari katta ixtiloflarga sabab bo’ldi.

Ana shunday aqidaviy ixtiloflardan biri imon masalasida kelib chiqdi. Ash’ariylikda, moturidiylikdan farqli ravishda amal imonning shartlaridan biri hisoblanadi. Bu ixtilof oqibatida o’zini musulmon deb bilgan, lekin shar’iy amallarni bajarmayotgan yoki ayrim holatlarda to’liq bajarmayotgan kishilarni “imonsiz”ga chiqarish holatlari kuzatildi. Muammo oilaviy kelishmovchiliklardan, ba’zi musulmon jamoalari o’rtasidagi jiddiy nizolar darajasigacha borib yetdi. Buning bosh sababi moturidiylik va ash’ariylik o’rtasidagi masalaga doir farqlarning asl mohiyatini bilmaslikda edi. Shu sabab bugungi kunda o’zbekistonliklarga ushbu masaladagi farqlarning tub mazmunini, moturidiylik ta’limotini puxta asoslab berish juda muhim.

Moturidiy ta’limotiga ko’ra, Alloh taolo imon bilan amallar orasini ajratib qo’ydi. Ko’pgina oyatlarda amal imonga atf – qilingan (ya’ni, bog’lovchi yordamida bog’lanib kelgan). Atf – esa bip-bipiga o’xshamaslikni taqazo qiladi.

Alloh mo’minlarga amalni farz qilishdan ilgari imon keltirganlar deb xitob qilgan. Shuning o’zi amalni imonga kirmasligiga dalil bo’ladi. Moturidiyning mashhur izdoshlaridan biri, alloma ta’limotining asosiy sharhlovchisi Abul Mu’in Nasafiy bu haqda quyidagilarni aytgan: “Alloh taolo imon va barcha ibodatlarini qayd qilingan qismlar bilan ajratib qo’ydi. Misol qilib Qur’oni Karimdagi: **“Allohning masjidlarini faqat Allohga va oxirat kuniga imon keltirgan, namozni mukammal qilgan, zakot bergan, faqat Allohdingina qo’rqqanlar obod qilurlar”**³ (Tavba: 18), – degan oyatni dalil sifatida keltiradi.

Yana shuningdek: **“Albatta, imon keltirib, ezgu ishlarni qilgan va Parvardigorlari (toati)ga bo’ysunganlar, ana o’shalar jannat ahlidandirlar, ulap u yerda mangu dirlar”** (Hud: 23), – oyatini dalil qilib keltiradi. Shuningdek, Alloh taolo biror narsaga buyruq bepib: **“Agar mo’min bo’lsangizlar”**, – deya xitob qilishi ham mazkur fikrning tasdig’i bo’ladi. Yana Alloh taolo: **“Ey mo’minlar”**, – deb xitob qilib so’ngra, amallarga buyurishi, imon amallar bilan bo’ladi, degan fikrni bekor qiladi. Misol sifatida Alloh taoloning: **“Ey imon**

³ Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Mansurov A. – T.: Toshkent islom universiteti. 2018. – B. 189.

keltirganlar, taqvoli bo‘lishingiz uchun sizlardan oldingi(ummat)larga farz qilingani kabi sizlarga ham ro‘za farz qilindi”⁴ (Baqara: 183), – degan oyatini misol qilib keltirish mumkin.

Alloh taolo kufr haqida shunday dedi: **“Kofir bo‘lganlarga ayting, agar (kufrdan) to‘xtasalar, o‘tmish gunohlari kechirilur”**⁵ (Anfol: 38). Demak, kufrdan to‘xtashlik bilan imon vujudga keladi. Agar amallarning barchasi imon bo‘lganda edi, kufrdan to‘xtagan kishi barcha toatlarni qilmaguncha imonli bo‘lmas edi. Alloh taolo quyidagi oyatda imonni solih amallarni bajarishlik uchun shart qilib qo‘ydi: **“Bas, kim mo‘min bo‘lgan holida yaxshi amallar qilsa uning say’i-hapakati zoe bo‘lmas. Biz uni yozib olguvchimiz”**⁶ (Anbiyo: 94). Agar imon barcha ezgu va yaxshi amallarning ismi bo‘lganida edi, o‘sha narsalarning sharti bo‘lardi va omillar bo‘lmasa mazkur narsalar yuzaga kelishi mumkin bo‘lmas edi. Bu masala yuzasidan dalillar ko‘p”⁷.

Ammo, ko‘plab sohalarda Shofe‘iy qarashlariga hamohang fikr bildirgan Abul Hasan Ash‘ariy mazkur masalada o‘ziga xoslikni saqlab qoldi. Shy sababli, bu masalada Imom Shofe‘iydan qilingan rivoyatlardan misol keltirildi: Ibn Abdulbarr Pobi‘dan pivoyat qiladi: “Shofe‘iyning imon so‘z, amal va qalb bilan e‘tiqoddur, Alloh azza va jallaning: **“Alloh imonlaringizni (ya’ni, imon bilan o‘qigan namozlaringizni) zoe qilguvchi emas”**, – oyatini ko‘rmadingmi”,

– deyayotganini eshitdim. Ya’ni Baytul-Maqdisga qapab o‘qigan namozlaringiz nazarda tutilib namoz imon sifatida nomlandi. Shy jihatdan imon so‘z, amal va e‘tiqoddur.

Bayoziyning rivoyatiga ko‘ra Shofe‘iy: “Imon so‘z va kamayib ko‘payuvchi amaldur”, – degan.

Abu Muhammad Zubayrdan qilingan rivoyatda Imom Shofeiydan: “Amallarning qaysi biri Allohning nazdida eng afzali?”, – deb so‘radilar. U zot esa “Amallar u bilangina qabul bo‘ladigan narsa”, – dedi. “O‘sha narsa nima?”, – deyishdi. Imom bunga javoban: “Undan o‘zga iloh bo‘lmagan, Allohga imondur” – dedilar. So‘rovchi: “Imon so‘z va amal yoki amalsiz so‘z ekanidan xabaring yo‘qmi?”, – dedi. Shofe‘iy: “Imon Alloh uchun bo‘lgan amaldur. So‘z esa o‘sha amalni bir qismidir”, – dedi. So‘rovchi: “Menga uning tavsifini keltirginki, toki men uni to‘liq tushunay”, – dedi. Imom Shofe‘iy: “Imon holatlari, darajalari va tabaqalari bop. Unda tamoman barkamol bo‘lgani va nuqsoni bilan ajraluvchisi bop... Imondan qalbga yuklatilgan narsalar bu iqror, ma’rifat, rozilik, Allohdan o‘zga iloh yo‘q va yning sherigi yo‘qligiga bo‘lgan taslimdur”, – dedi⁸.

Zamonaviy olimlaridan Ahmad Amin ash‘ariylik va moturidiylikni o‘zaro qiyoslar ekan quyidagilarni aytadi: “Agar biz ash‘ariylik va moturidiylik o‘rtasidagi ixtilofli masalalarga diqqat bilan nazar solsak, ash‘ariylikda mo‘taziliylikka xos ba’zi xususiyatlar ta’sirini ko‘ramiz. Bu Imom Ash‘ariyning o‘zoq yillar mo‘taziliylar maktabida ta’lim olgani sababli

⁴ Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Mansurov A. – T.: Toshkent islom universiteti, 2018. – B. 28.

⁵ O‘sha manba. – B. 181.

⁶ O‘sha manba. – B. 330.

⁷ Abul Mu’in an-Nasafiy. Tabsiratul adilla. – Bayrut: Dar kutub ilmiya, 1982. – B. 802.

⁸ Ashariy Abul Hasan Ali ibn Ismoil. Ibana an-Usuli-d-diyana. Abbos Sabboh nashrga tayyorlagan. –Bayrut: Doru-n-Nafois, 1994. – B. 41-45.

bo‘lsa ajab emas. Bu haqida oldin ham ko‘p aytilgan. Masalan: imonni aql bilan anglash va shar‘iy da‘vat yetmagan bo‘lsada, imon haqida so‘ralish masalalarida buni yaqqol ko‘rish mumkin”⁹.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, moturidiya va ash‘ariya ta’limotlari yoyilib, ma’lum bo‘lib har ikkalasi o‘z tarafdorlariga ega bo‘ldi. Avval boshdanoq ular o‘rtasida nizo va qarama – qarshiliklar yuzaga keldi, so‘ngra ular o‘rtalaridagi nizo mohiyati ochib berilganida olimlar aytganidek nizolarga barham berildi. Natijada har ikkalasi “Ahli sunna val jamoa”ning aqidaviy yo‘nalishlari bo‘lib tanildi.

⁹ Ahmad Amin. Zohru-l-islom. Qohira: Hindoviy, 2013. – J. 4. – B. 788.

WORD FORMATION IN SCIENTIFIC TERMINOLOGY

Robiyaxon Obidova Dadajon qizi

Student, Oriental University Philology faculty

Tashkent, Uzbekistan

Telephone: +998900995753

obidovarobiyaxon08@gmail.com

Scientific supervisor: Abduvokhidov Javohir Abduvohidovich

Abstract: *Scientific terminology constitutes a highly specialized lexicon, meticulously crafted to ensure precision, clarity, and conciseness in the communication of knowledge. At the heart of this unique linguistic domain lies word formation, the systematic process by which new terms are created or existing words are adapted to precisely articulate novel concepts, phenomena, and methodologies.*

Keywords: *word formation, scientific terminology, lexicology, morphology, neologism, derivation, compounding, abbreviation, coinage, semantic shift, latin roots, greek roots, precision, conciseness, systematicity.*

Аннотация: *Научная терминология представляет собой высокоспециализированный лексикон, тщательно созданный для обеспечения точности, ясности и краткости в передаче знаний. В основе этой уникальной лингвистической области лежит словообразование, систематический процесс, посредством которого создаются новые термины или существующие слова адаптируются для точного выражения новых концепций, явлений и методологий.*

Ключевые слова: *словообразование, научная терминология, лексикология, морфология, неологизм, вывод, соединение, сокращение, чеканка, семантический сдвиг, латинские корни, греческие корни, точность, краткость, систематичность.*

Annotatsiya: *Ilmiy terminologiya bilimlarni etkazishda aniqlik, ravshanlik va ixchamlikni ta'minlash uchun puxta ishlab chiqilgan yuqori darajada ixtisoslashgan leksikani tashkil etadi. Ushbu noyob lingvistik sohaning markazida so'z yasalishi, yangi atamalarni yaratish yoki mavjud so'zlarni yangi tushunchalar, hodisalar va metodologiyalarni aniq ifodalash uchun moslashtirishning tizimli jarayoni yotadi.*

Kalit so'zlar: *so'z yasalishi, ilmiy terminologiya, leksikologiya, morfologiya, neologizm, hosila, birikma, qisqartma, tanga zarb, semantik siljish, lotin ildizlari, yunoncha ildizlar, aniqlik, ixchamlik, tizimlilik.*

INTRODUCTION

The language of science is a distinct register, characterized by its rigorous demands for accuracy, unambiguous reference, and logical coherence. Unlike general language, which can tolerate a degree of semantic fluidity, scientific discourse requires a vocabulary that is both precise and universally understood within its respective domain. This specialized lexicon, known as scientific terminology, is crucial for the efficient and reliable dissemination of new theories, methodologies, and empirical findings. The continuous expansion of scientific

knowledge necessitates a dynamic linguistic system capable of accommodating unprecedented discoveries and conceptual innovations.

Central to the evolution and maintenance of this specialized language is word formation – the set of processes by which new lexical units are created or existing ones are modified to fulfill specific communicative functions. In scientific contexts, these processes are not arbitrary but are largely systematic, driven by the functional requirements of naming, classifying, and explaining complex phenomena with utmost clarity and conciseness (Sager, 1990). The choice of a particular word formation strategy often reflects an inherent need to differentiate new concepts, integrate them within existing knowledge frameworks, or simplify communication for specialists .

This article aims to provide a comprehensive analysis of the primary word formation processes active in scientific terminology. By examining the types of terms generated and the principles governing their formation, this study seeks to elucidate how scientific language achieves its unique properties of precision, systematicity, and international intelligibility. Understanding these linguistic mechanisms is fundamental to appreciating the structure and evolution of scientific thought and communication.

Methods

This study employs a qualitative linguistic analysis approach to investigate word formation in scientific terminology. The methodology focuses on identifying, categorizing, and exemplifying the predominant word formation processes observed in contemporary scientific discourse.

Data Sources

The data for this analysis are drawn from a broad range of authentic scientific texts and resources, including:

Peer-reviewed journal articles across various scientific disciplines (e.g., biology, physics, chemistry, computer science, medicine).

Established scientific textbooks and encyclopedias.

Authoritative scientific dictionaries and glossaries.

Official nomenclature guidelines from international scientific bodies (e.g., IUPAC for chemistry, NCBI for bioinformatics, ICD for medicine).

Online specialized terminology databases.

Analytical Framework

The analysis is grounded in established principles of morphology and lexicology, focusing on the following key word formation processes:

Examination of how prefixes and suffixes, particularly those derived from Latin and Greek, are used to create new words or change their grammatical category and meaning.

Analysis of how two or more free morphemes (words) are combined to form new terms.

Investigation into the prevalence and function of acronyms (pronounced as words) and initialisms (pronounced letter by letter).

Identification of terms formed by combining parts of existing words.

Exploration of instances where entirely new words are created, often by adapting classical roots for novel discoveries.

Observation of how existing words from general language acquire specialized meanings within scientific contexts .

Analytical Procedure

Scanning scientific texts and terminology lists to identify newly formed or specialized terms.

Assigning each identified term to its primary word formation process based on its morphological structure and etymology.

Collecting representative examples for each category.

Evaluating why a particular word formation process is employed for a given term, considering its contribution to precision, conciseness, and systematicity. Special attention is paid to the role of classical linguistic elements (Latin and Greek roots, prefixes, and suffixes) in fostering international intelligibility and systematic nomenclature.

Briefly discussing the implications of each process for scientific communication, including potential benefits and challenges.

This qualitative approach allows for a detailed understanding of the diverse linguistic strategies utilized in building the specialized vocabulary of science.

Results

The analysis of scientific terminology reveals a highly systematic and functional application of various word formation processes, each contributing distinctly to the unique characteristics of scientific language.

Derivation (Affixation)

Derivation, particularly through the extensive use of Latin and Greek roots and affixes, is arguably the most pervasive word formation process in scientific terminology.

Prefixes often specify quantity (mono-, poly-), location (endo-, exo-), direction (trans-, cis-), or negation (a-, non-). Examples include monosaccharide, polysaccharide, endothermic, exothermic, transgenic, asymmetry.

Suffixes are crucial for converting words across grammatical categories. For instance, -ion (-ation, -ition) forms nouns from verbs (oxidation, reduction), -ic, -al form adjectives (atomic, biological), and -ize forms verbs (synthesize, polymerize).

Suffixes like -ology (biology, geology), -ics (robotics, genetics), -itis (bronchitis), and -oma (carcinoma) are highly productive .

The consistent application of these classical affixes provides a systematic framework, making new terms often transparent and predictable for specialists across linguistic backgrounds.

Compounding

Compounding involves combining two or more free morphemes to form a new, more specific term. It is highly prevalent due to its ability to create concise and descriptive labels.

Complex concepts are condensed into single lexical units. Examples include greenhouse effect, light-year, blood pressure, cell membrane, feedback loop, data processing.

The most common form is noun-noun compounding (e.g., electron microscope, gene therapy, nuclear fission).

Many compounds are relatively transparent in their meaning, combining established concepts to define a new entity or phenomenon.

Abbreviation (Acronyms and Initialisms)

Given the length and complexity of many scientific phrases, abbreviation is an indispensable tool for efficiency and conciseness.

Long terms are condensed for repeated use, saving space and reading time.

Many abbreviations have become universally recognized symbols.

Initialisms (pronounced letter-by-letter) DNA (Deoxyribonucleic Acid), RNA (Ribonucleic Acid), HIV (Human Immunodeficiency Virus), MRI (Magnetic Resonance Imaging), UV (Ultraviolet).

Acronyms (pronounced as words) LASER (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation), RADAR (Radio Detection and Ranging), NASA (National Aeronautics and Space Administration) .

Blending

Blending, or the creation of portmanteau words, involves combining parts of two or more words. While less common than derivation or compounding, it is observed in interdisciplinary fields or for emerging concepts.

Useful for naming new concepts that emerge from the convergence of two distinct fields or technologies. Examples include biometrics (biology + metrics), informatics (information + automatics), cyborg (cybernetic + organism), graphene (graphite + -ene) .

Coinage (Neologism)

Coinage refers to the creation of entirely new words, often for unprecedented discoveries. In scientific terminology, this frequently involves drawing from classical roots or creating unique, abstract labels.

Essential for unique identification of newly discovered particles, elements, or fundamental concepts. Examples include quark (coined by Murray Gell-Mann, 1964), photon (coined by G.N. Lewis, 1926), gene (coined by W. Johannsen, 1909), boson (named after S.N. Bose).

Many coined terms are highly abstract and serve as fundamental building blocks for theoretical frameworks.

Discussion

The results of this analysis unequivocally demonstrate that word formation in scientific terminology is a highly organized and purposeful process, driven by the core tenets of scientific communication: precision, conciseness, and international intelligibility. The observed patterns highlight several key aspects of scientific language.

Functional Efficiency

Each word formation process serves distinct functional goals. Derivation allows for nuanced distinctions and grammatical flexibility, while compounding offers concise yet descriptive labels. Abbreviation is a direct response to the need for brevity when dealing with lengthy technical names. Blending addresses the emergence of interdisciplinary concepts, and coinage provides unique identifiers for truly novel phenomena. Semantic shift, though potentially ambiguous out of context, allows for the efficient repurposing of existing lexical

items, enriching meaning within specific domains (Meyer, 2001). This inherent efficiency is crucial for the rapid and dense information transfer characteristic of scientific research.

Systematicity and Predictability

A remarkable feature of scientific word formation is its systematic nature. The pervasive reliance on Latin and Greek roots and affixes is not arbitrary; it provides a shared morphological toolkit that allows for the creation of terms that are often logically constructed and, to a large extent, predictable in their meaning for those familiar with the etymological components. This systematicity is formalized in various nomenclature rules (e.g., chemical nomenclature by IUPAC), which ensure consistency and reduce ambiguity across the global scientific community.

Internationalization

The historical legacy of Latin and Greek as the lingua franca of scholarship has endowed scientific terminology with a profound international character. Terms derived from these classical languages are often readily adopted or transliterated across different languages, facilitating global collaboration and the universal understanding of scientific concepts. This contrasts sharply with general language, where translation can be highly complex.

In comparison to word formation in general language, scientific terminology exhibits a higher degree of conscious design, systematic application of classical elements, and a primary focus on functional precision over expressive or stylistic variation. This highlights that scientific language is a tool meticulously engineered for the specific purpose of knowledge creation and dissemination.

CONCLUSION

Word formation is a cornerstone of scientific terminology, enabling the precise, concise, and unambiguous communication essential for scientific progress. The systematic application of derivation, compounding, abbreviation, blending, coinage, and semantic shift allows scientists to articulate complex concepts, classify new discoveries, and disseminate research findings across the globe.

The findings of this study underscore the functional efficiency and controlled evolution inherent in scientific language. The strategic use of Latin and Greek roots, the drive for systematic nomenclature, and the constant balancing act between precision and brevity are defining characteristics of how scientific terms are constructed. This deliberate linguistic engineering ensures that scientific texts serve as effective vehicles for the transmission of knowledge, facilitating both the internal coherence of scientific disciplines and their international collaboration. As science continues its rapid advancements, the adaptive and systematic nature of word formation will remain paramount in shaping the language that articulates our ever-expanding understanding of the universe.

REFERENCES

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. Jackson, H. (2000). *Word-Formation*. Routledge.

3. Lynch, J. (2018). The Language of Science: A Guide to the Terminology of Science. CRC Press.
4. Meyer, I. (2001). English Lexicology: An Introduction. Gunter Narr Verlag.
5. Pinchuk, E. (2017). Language and Science: Understanding Communication and Knowledge Production in Science. Palgrave Macmillan.
6. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. John Benjamins Publishing.
7. Bauer, L. (1983). English Word-Formation. Cambridge University Press.
8. DeLancey, S. (2010). Word Formation in Linguistics. Routledge.
9. G‘afforov, X. X. (2007). O‘zbek tilidagi ilmiy so‘zlar va ularning mohiyati. Toshkent: O‘qituvchi.

QADIMGI DAVRLARDA OILADA FARZAND TARBIYASIGA TA’LIMIY-TARBIYAVIY QARASHLARI

Arobova Shohsanam Akram qizi

Andijon shahar 7-umumta’lim maktabi

boshlang’ich ta’lim o’qituvchisi

Anotatsiya: *Sharq va g’arb mutafakkirlarining farzand tarbiyasiga oid ta’limiy-tarbiyaviy qarashlari, ta’lim tushunchasining kelib chiqishi, uning ma’nosi haqida talqin qilinadi.*

Аннотация: *Интерпретируются образовательные взгляды мыслителей Востока и Запада на воспитание детей, происхождение понятия образования и его значение.*

Abstract: *The educational views of Eastern and Western thinkers on child rearing, the origin of the concept of education, and its meaning are interpreted.*

Kalit so’zlar: *Inson, shaxs, oila, farzand, ta’lim, tarbiya, sharq va g’arb, ilm, ota-ona, ma’naviy, madaniy, qadriyat, bolalar, muallim.*

Keywords: *Human, individual, family, child, education, upbringing, East and West, science, parents, spiritual, cultural, value, children, teacher.*

Ключевые слова: *Человек, индивидуум, семья, ребенок, образование, воспитание, Восток и Запад, наука, родители, духовный, культурный, ценность, дети, учитель.*

KIRISH

Inson shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zi yaxlit inson sifatida his etishi, o'z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak. Shaxs qaysi jamiyatda yashasa, o'sha jamiyat hayotida mavjud bo'lgan va bo'layotgan qonun qoidalarga asosan kamol topadi. Shu jamiyatdagi moddiy, ma'naviy va madaniy boyliklardan bahramand bo'ladi, shuningdek, mazkur boyliklarni yaratishda ishtirok etadi. Jamiyatda yaratilgan moddiy, ma'naviy va madaniy boyliklar rivojlanish darajasiga ko'ra shaxs kamolotiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. O'z-o'zidan rivojlanish yuksak bo'lsa, u shaxsga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi va shaxs faoliyati davomida mehnati orqali o'z moddiy, ma'naviy va madaniy boyligini yaratish jarayonida ongini, dunyoqarashini, hayotini, turmush tarzini ham yaxshilab boradi. shaxs ma'naviyati, uning dunyoqarashi, e'tiqodi, hayotiy tamoyillari, ideallari, qadriyatlari, ko'nikmalar majmui asosan oilada shakllanadi. Shu ma'noda, oila ma'naviyat qo'rg'oni hisoblanib, oila qaysi millatga taalluqli bo'lsa, o'sha millatning ma'naviyatini o'zida aks ettiradi. Demak, o'zbek oilasining o'ziga xos milliy xarakteri, oiladagi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'lishi, turli oilaviy marosimlar, urf-odatlar, an'analar, milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz oila orqali namoyon bo'ladi. O'zbek oilalaridagi o'zaro hurmat, ehtirom, ota-onaga e'zoz, farzandlarga mehr-shafqat va kichiklarga izzat-ikrom bu kishini barkamol inson, mukammal shaxs sifatida shakllantiradigan, axloqiy va ma'naviy jihatdan go'zal hamda yetuk qiladigan, insoniy fazilatlarni rivojlantiradigan qadriyatlar bo'lib hisoblanadi. Va bu qadriyatlarning mazmun-mohiyati farzandlar ongiga dastlab oila muhitida

tarbiya orqali singdiriladi. Bunda insonning axloqiy ongi, xulq-atvori va faoliyati aksiologik asoslarda yo'naltirilib boriladi... Ta'lim va tarbiya ajralmas egizaklar bo'lib, ma'lumot ularning totli mevasidir. deb aytadi, R. Usmonov, „Odobnoma“ asarida.

Darhaqiqat ta'lim va tarbiya ajralmas tushuncha hisoblanadi. Har bir oilada farzand dunyoga kelar ekan, ona-otasidan dastlabki ta'lim va tarbiyani oladi. Chunki ta'lim-tarbiya o'chog'i bu-oila. Har bir oila, farzandlarini ta'lim-tarbiya olish uchun o'zlariga qulay usulda sharoit yaratadilar, albatta ushbu sharoit muhit deb ataladi.

Ta'lim bu-nima? Ta'lim bu- bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Ta'lim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi, lekin u faqat turli tipdagi o'quv yurtlarida o'qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ma'lumot berish jarayonini ham bildiradi. Ta'lim mazmuniga ijtimoiy-madaniy jihatdan qaraydigan bo'lsak, u insonni jamiyatdagi hayotga tayyorlash va ijtimoiy ahamiyatga ega vazifalarni bajarishga tayyorlovchi, ma'lum pedagogik qoidalarga moslashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat vosita va usullaridan iborat tizimdir. Boshqacha so'z bilan aytganda, ta'lim mazmuni ~ ilmiy bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bo'lib, ularni egallash o'quvchilarning aqliy va jismoniy qobiliyatlarining rivojlanishi, ularning dunyoqarashi va ahloq normalarining shakllanishi, ijtimoiy hayot va mehnat faoliyatiga tayyorlanishi ta'minlanadi.. [1]

ASOSIY

Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas vatan sanalgan. Agar oilalar muhiti sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla, yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Zero, oila farovonligi milliy farovonlik asosidir. Shu bois ham jamiyatda oilalar va mahallalardagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyilining to'laqonli va samarali joriy etish, oila institutini mustahkamlash bo'yicha, eng avvalo, “Sog'lom oila – sog'lom jamiyat” g'oyasini hayotga tatbiq etishga yo'naltirilgan yagona davlat siyosatini yuritish doirasida qaralmoqda.

Sharq va g'arb mutafakkirlarining ta'limiy qarashlari qisqacha yondashib ko'rib chiqamiz. Abu Nasr Forobiyning ta'limiy qarashlari, ayniqsa, muhim. Chunki Forobiy «Muallimi-soniy» («Ikkinchi muallim») nomiga sazovor bo'lib, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi haqida «Agar yoshlar kasb-hunar egallashga moyil bo'lsalar, qiziqsalar, ushbu qiziqish ularni butunlay shunga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladi, uning sirlarini mukammal o'zlashtiradilar», deydi. Alloma yoshlarni kasb-hunar egallashga o'rgatishda ikki xil usuldan foydalanish lozimligini taklif etadi. Ilhomlantirish usuli - samarali birinchi usul bo'lsa, ikkinchisi esa, majburlash usuli. Bu usul qaysar, dangasalarga nisbatan ishlatiladi. Chunki bunday yoshlar o'z hohish-istaklari bilan so'z va g'ayratga kirmaydilar, intilmaydilar va ularga nisbatan majburlash usuli qo'llanilishi kerak.

Forobiy ham tabiatga mansublik tamoyiliga amal qiladi. Uning fikricha, tabiatning oliy mahsuli bo'lgan insongina tabiatning mohiyatini bilish va haqiqatga intilish qobiliyatiga ega. Bular o'zicha vujudga kelmasdan o'z-o'zini tarbiyalash va ta'lim olish orqali insonning mohiyatiga aylanishi kerak. U bir qancha ta'lim-tarbiya uslublarini ko'rsatib beradi va

asoslaydi. Quyidagilar u ko'rsatgan bilish uslublari kompleksi bilan bog'langan: ishontirish, idrok qilish; o'rganish; tadqiq qilish; bilish; o'rgatish. Albatta, «Ikkinchi muallim» nomiga sazovor bo'lgan buyuk ustoz, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlariga alohida e'tibor qaratadi. O'qituvchi juda qattiqqo'l yoki juda yumshoq ko'ngil bo'lmasligi kerak. Qattiqqo'llik o'quvchilarni unga qarshi qaratadi, ortiqcha oqko'ngillilik, yumshoqlik ustoz shaxsini, uning fanini hurmat qilmaslikka olib keladi. O'qituvchi va o'quvchi munosabatlari hamisha hurmat va ishonchga asoslanishi lozim. Qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari, avvalo, inson aqli to'g'risidagi ta'limot bilan bog'liq. U o'z aqlini har to monlama rivojlantirish va haqiqatni bilishga qodir inson qobiliyatiga ishonadi. Ibn Sino asosiy e'tiborini bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalashga qaratdi. O'zining «Manzil tadbirlari» asarining bir bo'limini «Bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalash» deb nomladi. U maktabda bolalarni jamoa bo'lib o'rgatishning ahamiyatini quyidagicha ko'rsatib beradi: 1) agar bolalar birgalikda ta'lim olsalar, ularda zerikish bo'lmaydi. Ularning fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishi kuchayadi. Ular bir-birlaridan qolmaslik uchun musobaqalashadi; 2) suhbatlarda ular bir-birlariga kitoblarda o'qigan yoki kattalardan eshitgan qiziqarli hikoyalarni aytib beradilar. Bu ularning nutqini o'stiradi va xotirasini mustahkamlaydi; 3) bolalar bir-birlarini hurmat qilishni ham bir joyga to'planishganda yaxshi o'rganishadi. Faqat musobaqalashish emas, o'rtoqlariga o'quv materiallarini o'zlashtirishga ham ko'maklashadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni o'rganadilar. Umuman olganda, Ibn Sinoning ta'lim dasturiga ko'ra, bolalar 14 yoshgacha maktabda Qur'oni Karimni, til, pand-nasihat, axloq, sport va hunarni o'rganishi lozim. Ibn Sino an'anaviy ta'limning gumanistik mohiyatini inson axloqiy-estetik tarbiyasini aqliy tafakkur rivoji bilan uzviy aloqadorlikda, deb bildi. Yuzlab shogirdlarni tarbiyalab voyaga yetkazgan mohir pedagog, ustoz «Shayx ur-ra'is» pedagogik mahorat, pedagogik faoliyatda ularni qanday aks etishi haqida va har bir pedagog amal qilishi kerak bo'lgan o'ziga xos tavsiyalarni bergan. Bular: bolalar bilan muloqotda bosiq va jiddiy bo'lish; o'quv material o'zlashtirilishini kuzatish; dars berayotganda asosiy bilimlarni ikkinchi darajalilardan ajratish; o'qitishning turli metod va usullaridan foydalanish; o'quvchining qobiliyatini bilish, uning xotirasi va shaxsiy sifatlariga tayanish; o'quvchiga topshiriqlarni uning aqliy qobiliyatlarini hisobga olgan holda berish; o'qituvchining har bir so'zi o'quvchining fikrini uyg'otishi zarur. Sharq Uyg'onish davrining buyuk qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniyning ta'kidlashicha, ta'limda ko'rsatmalilik muhimdir. Chunki u ta'limni ishonchli, aniq va qiziqarli qiladi, kishining kuzatish qobiliyati va tafakkurini rivojlantiradi. Ta'lim ilmiy asosga qurilishi kerak. Uning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida aniq bo'lmagan faktlarni aniqlamasdan xabar qilishdan saqlanish kerakligi aytiladi. Beruniy tarbiyada asosiy e'tiborni mehnatsevarlikni tarbiyalash, oliyanoblik fazilatlarini va o'z-o'zini tarbiyalashni shakllantirishga qaratish kerak, deb hisoblaydi. Mutafakkir ishontirish, rag'batlantirish yo'li bilan tarbiyaning yo'nalishini belgilab beradi. Shuningdek, jazolash, etik, estetik suhbat usullarini ilgari suradi. Ma'rifatparvarlik g'oyalari o'sa borib, o'rta asr Renesansining yuksak insonparvarlik g'oyalari tarkibiga qo'shilib ketdi. U diniy-falsafiy va badiiy jihatdan idrok etilib, rivoj topdi. Bu jarayon temuriylar davrida yuqori darajaga yetdi. Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubrolarning tasavvufiy ta'limotlari Bahoudin Naqshband tomonidan yangicha ruhda «Dil bayoru, dast bakor» g'oyasi asosida keng tarqaldi. Jamiyat a'zolarining aqliy-ruhiy takomillashuvi masalasi bu davrda davlat siyosatida ham o'z aksini

topdi. Jumladan, Ulug'bek akademiyasining faoliyati, Alisher Navoiyning ijtimoiy-siyosiy va ijodiy faoliyati bunga dalildir.

Tarixchi olim A.Muhammadjonov Temur va temuriylarning ilm-fan taraqqiyotidagi o'rni haqida yozgan risolasida keltirishicha, «Ulug'bek Buxoro, Samarqand va G'ijduvon shaharlarida madrasalar barpo etadi. Hattoki Buxorodagi madrasaning darvozasiga «Bilim olish har bir musulmon ayol va erkakning burchidir», degan kalima o'yib yozilgan». Samarqanddagi Ulug'bek madrasasida diniy va dunyoviy fanlar o'qitilgan. Unda mudarrislik qilgan olimlarning bir qismi turli fanlardan toliblarga dars berish bilan birga matematika, geografiya, astronomiya bo'yicha amaliy masalalar bilan ham shug'ullanganlar. Samarqand astronomiya maktabida Ulug'bek bilan birga zamondoshlari orasida «Aflotuni zamon» faxriy nomini olgan Qozizoda Rumi, Jamshid Koshoniy, «o'z davrining Ptolomeyi» nomi bilan shuhrat qozongan Ali Qushchi kabi olimlar ilmiy kuzatish va tadqiqotlar olib borishgan. Ayniqsa, bu davrda mantiq ilmning rivoji sezilarli darajada oshadi. Mir Sayyid Sharif Jurjoniy o'z ijodida mantiqni falsafadan ajratmagan holda o'rgandi, uning say-harakatlari bilan XV asrdan boshlab islom madrasalarida mantiqni o'qitish huquq va til fanlari bilan bog'liq holda olib borildi. Natijada mantiq ilmiga islom aqidalariga xos bo'lgan «begona ta'limot» deb qarash asta-sekin barham topa boshladi.

Darhaqiqat, «Samarqand akademiyasi» 1010 yilda Xorazmning qadimiy poytaxti Gurganchda tashkil etilgan «Donishmandlar uyi» («Ma'mun akademiyasi»)dan keyingi ikkinchi «Dor ul-ilm»dir. Fransuz faylasufi Volter (1694-1778) bu haqda: «Ulug'bek Samarqandda bo'lib akademiyaga asos soldi, Yer kurrasini o'lchashga buyurdi va astronomiya jadvallarini tuzishda ishtirok etdi», deb yozdi.

A.Muhammadjonov bu davrda Alisher Navoiyning tashabbusi bilan Xurosonda uch yuzdan ortiq jamoat binolari (masjid, madrasa, maqbara, shifoxona) qurilganligini, ko'pgina qurilishlar uning homiyligida yoki mablag'lari hisobiga quriladi. Navoiy vafotigacha uning tarbiyasida 12 mingdan ziyod madrasa tolibi, shoir, olim, muzahhib, musavvir va zargarlar, duradgor va binokor ustalar kamol topadi. Temuriylar davrida shakllangan ilmiy maktablar: astronomiya, tarixnavislik, musavvirlik va miniatyura sohasini jadal rivojlandi. Hunarmandchilikning oltmishdan ortiq turi shakllanib, usta hunarmandlarning yangi avlodi shakllandi. Bu davrdagi «Ustoz-shogird» an'analari sharqona qadriyatlar, pir va murid munosabatlarining yanada takomillashishiga, naqshbandiylikning «Dil bayoru, dast bakor» tamoyiliga amal qilishga rag'batlantirar edi. Alisher Navoiy fan va san'at taraqqiyotini maktabning rivojlanish omili deb biladi. U o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishga, tillarni o'rganishga asosiy e'tibor qaratadi. Ma'lumotli odam bir necha tillarni biladigan odamdir, deb hisoblaydi. Har bir oilada ota-ona chuqur bilim egasi bo'lib, agar bir necha tillarni bilsa, ushbu bilimni va tillarni farzandiga ham o'rgatsa u kelajakda oqil, fozil haqiqiy mard asl bilim egasi bo'lim yetishadi.

Xulosa: Insoniyat tarixiy tajribasi asosida sharq va g'arb mutafakkirlari tomonidan zamonaviy ta'lim tizimi, uning asosiy subyektlari roli va vazifalari tizimlashtirilgan. Yuqoridagi misollarda ham yurtimizda dastlabki uyg'onish davrida ham ta'lim-tarbiyaga qanday ahamiyat berilgani ko'rishimiz mumkin. Jamiyatda ta'lim-tarbiya to'g'ri yo'lga qo'yilmas ekan ijtimoiy soha oqsayveradi. Ayniqsa hozirgi globallashuv va texnika zamonida

yoshlarni oqni qoradan ajratib olishlari uchun ham ta'lim va tarbiyaning o'rni juda muhim va bunga davlat ham insonlar ham katta e'tibor qaratishlari zarur. Shuning uchun ham yurtimizda keyingi yillarda ta'lim va tarbiyaga katta e'tibor qaratilayotgani bejiz emas, buning uchun avvalo oilalarning roli ko'tarilaydi. Oilaning shirin mevasi bu-farzanddir. Farzand ulg'aygan sari bilimga, mehrga, do'stga, sirdoshga moddiy obyektlarga ehtiyoji ortadi. O'ziga ushbu ehtiyojlarni oiladan topolmasa ko'chadan qidiradi va topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov Umumiy pedagogika, darslik “Fan va texnologiya” nashriyoti Toshket-2018.
2. I.Asqarov, R.Mamatqulova. Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi, o'quv qo'llanma “Fan va texnologiyalar” nashriyoti Toshkent-2009
1. B.X.Xodjayev, Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. darslik<<Sano-standart>>nashriyoti Toshkent-2017
3. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova. Umumiy psixologiya, darslik “O'zbek faylasuflar milliy jamiyati” nashriyoti Toshkent-2008,
4. M.X.Muhammadaliyeva, Z.M.Zarifova, A.A.Artikbayeva Oila va ijtimoiy pedagogika, o'quv qo'llanma Toshkent-2022, 153 b
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Ta'lim>
6. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/buyuklar-ta-lim-va-tarbiya-haqida>

TRANSLATION JOBS: A GATEWAY TO GLOBAL COMMUNICATION

Rakhmonova Sabina Zafarjon qizi

Uzbekistan State World languages university UzSWLU, Student

Yunusova Sohila Abdusattorovna

Uzbekistan State World languages university UzSWLU, PHD teacher

In the modern world, translation jobs play a key role in helping people understand each other across languages and cultures. As communication between countries grows, so does the need for skilled translators. These professionals help connect people, businesses, and governments by making information accessible in different languages.

Translation is more than just changing words from one language to another. It requires deep understanding of both the source and the target languages. A good translator must know grammar, vocabulary, and cultural meanings. For example, some jokes or sayings in one language may not make sense in another. The translator must find the best way to express the same idea so that the message stays clear and natural.

Language is the foundation of human interaction. However, with over 7,000 languages spoken globally, communication barriers can hinder progress and understanding. This is where translators step in. Whether translating legal contracts, medical research, literature, or marketing campaigns, translators ensure that meaning, context, and cultural nuance are preserved across languages.

Key Sectors That Rely on Translation:

Business and Finance: To reach international markets.

Healthcare and Medicine: To translate patient records, research papers, and drug information.

Law and Government: For legal documentation, immigration papers, and international diplomacy.

Media and Entertainment: Subtitles, dubbing, and content localization

Technology: Translating software, apps, and technical manuals.

Today, translation jobs are available in many fields such as education, medicine, law, business, and media. Some translators work with written texts like books, reports, or websites, while others work with spoken language, such as interpreters in meetings or events. Many translators also help companies adapt their products or advertising to local markets, a process called localization.

Technology is changing how translation jobs are done. Machine translation tools can translate basic sentences quickly, but they still make mistakes. Human translators are needed to check and improve the translations. Many professionals now work with special software that helps them work faster and more accurately.

Another advantage of translation jobs is the flexibility. Many translators work from home and choose their own working hours. This makes it a good career option for people who enjoy working independently. However, it can also be competitive. To succeed, translators must constantly improve their language skills and learn about new topics.

Language is only one part of communication. A translator also needs to understand the culture behind the language. For example, colors, symbols, or gestures can have different meanings in different cultures. A word-for-word translation may be grammatically correct, but it can sound strange or even offensive if cultural context is ignored. This is why cultural sensitivity is a valuable skill in the translation field. Translators often act as cultural bridges, helping people avoid misunderstandings and build stronger relationships.

Working as a translator is not always easy. One of the biggest challenges is dealing with untranslatable words or phrases. Every language has expressions that don't exist in other languages. In such cases, the translator must be creative and find the closest meaning. Deadlines can also be stressful, especially when clients expect fast results. Moreover, freelance translators sometimes struggle with finding regular work or getting fair payment for their services.

Technology has greatly influenced the translation industry. Tools such as Computer-Assisted Translation (CAT) software help translators manage large projects more efficiently. These tools store previous translations in a database, which can save time and ensure consistency. Artificial Intelligence and machine translation engines like DeepL or Google Translate are improving, but they still cannot fully replace human translators. Human skills like emotion, tone, and context are difficult for machines to replicate.

Translation careers span a broad spectrum, including:

-

Literary Translators: Bring novels, poems, and essays to life in different language

Technical Translators: Handle documents in specialized fields like engineering or IT.

Medical Translators: Ensure accuracy in translating patient documents, prescriptions, and research.

Legal Translators: Focus on contracts, case law, and legal procedures.

Localization Experts: Adapt products and content for specific regions and cultures.

Skills and Qualifications

Successful translators possess more than bilingual proficiency. They must also:

Have deep cultural knowledge.

Understand idiomatic expressions and context.

Be skilled in research and terminology management.

Maintain accuracy and attention to detail

Many professionals have degrees in translation studies or linguistics, and certifications such as those from the American Translators Association (ATA) or Chartered Institute of Linguists (CIOL) can enhance credibility.

Challenges in the Profession

Despite its importance, translation comes with challenges:

Maintaining Accuracy: Especially in technical or legal documents.

Cultural Sensitivity: Avoiding misinterpretation due to cultural differences.

Deadlines: Translators often work under tight time constraints.

Machine Translation: Tools like Google Translate can help, but they lack human nuance.

Yet, with the rise of AI and CAT (Computer-Assisted Translation) tools, the translator’s role is evolving—not disappearing. Human oversight remains irreplaceable where quality and nuance are critical.

The demand for skilled translators is expected to grow. As businesses globalize and more content goes digital, the need for translation services will rise. Additionally, with artificial intelligence reshaping the industry, new opportunities in post-editing and AI training are emerging.

In conclusion, translation jobs offer exciting opportunities for people who love languages and communication. These jobs are important for building bridges between cultures and making the world more connected. As the need for international communication grows, the role of translators will continue to be essential.

REFERENCES

Pym, Anthony. Exploring Translation Theories. Routledge, 2010.

(A foundational book covering different translation theories and practices)

Venuti, Lawrence. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. Routledge, 1995.

(Discusses the cultural and ethical aspects of translation)

Munday, Jeremy. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. Routledge, 2016.

(An introductory text on translation studies, useful for understanding the profession.)

Gile, Daniel. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. John Benjamins Publishing, 2009.

(Covers practical skills and challenges in translation and interpretation.)

American Translators Association (ATA). Certification and Professional Standards. Available at: <https://www.atanet.org/certification/>

(Provides industry standards and certification information for translators.)

3D PRINTERLARDA MODELLASHTIRISHNI TIBBIYOTDAGI O‘RNI

G‘ulomov Shuxrat

Andijon davlat tibbiyot instituti klinikasi dotsenti

Abdukarimova Robiya

Andijon davlat texnika instituti

“Biotibbiyot muhandisligi” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Nabiyev Axrorbek

Andijon davlat texnika instituti

“Biotibbiyot muhandisligi” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola 3D printerlarning tibbiyot sohasidagi o‘rni va modellashtirishdagi ahamiyatini keng ko‘lamda yoritadi. 3D bosib chiqarish texnologiyasi tibbiyotda shaxsiylashtirilgan implantlar, protezlar, anatomik modellar, jarrohlik yo‘riqnomalari, to‘qimalar muhandisligi va stomatologik mahsulotlar ishlab chiqarishda inqilobiy o‘zgarishlar keltirdi. Maqolada ushbu texnologiyaning qo‘llanilishi, afzalliklari, qiyinchiliklari va kelajakdagi istiqbollari tahlil qilinadi. 3D printerlarning tibbiyotdagi zarurati bemorlarga xavfsiz, samarali va moslashtirilgan davolash usullarini taqdim etish, jarrohlik jarayonlarini optimallashtirish va reabilitatsiya samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: 3D bosib chiqarish, tibbiyot, modellashtirish, shaxsiylashtirilgan implantlar, protezlar, anatomik modellar, to‘qimalar muhandisligi, bioprinting, jarrohlik rejalashtirish, stomatologiya.

KIRISH

So‘nggi yillarda 3D bosib chiqarish texnologiyasi (additiv ishlab chiqarish) turli sohalarda, xususan tibbiyotda katta yutuqlarga erishdi. Ushbu texnologiya raqamli modellar asosida uch o‘lchovli ob‘ektlarni qatlam-qatlam yig‘ish orqali yaratish imkonini beradi. Tibbiyotda 3D printerlar shaxsiylashtirilgan davolash usullari, jarrohlik jarayonlarini yaxshilash va ta‘limda innovatsion yondashuvlarni ta‘minlash orqali muhim o‘rin egalladi. Ushbu maqola 3D printerlarning tibbiyotdagi modellashtirish sohasidagi qo‘llanilishi, afzalliklari, qiyinchiliklari va kelajakdagi istiqbollarini keng ko‘lamda ko‘rib chiqadi. Maqola 3D printerlarning tibbiyotda qanchalik zarur ekanligini asoslashga alohida e‘tibor qaratadi.

3D Printerlarning tibbiyotdagi asosiy qo‘llanilish so‘halari: 3D bosib chiqarish texnologiyasi tibbiyotda bir qator yo‘nalishlarda keng qo‘llanilmoqda. Quyida asosiy so‘halar batafsil yoritiladi:

1. Shaxsiylashtirilgan implantlar va protezlar 3D printerlar bemorlarning individual anatomik xususiyatlariga moslashtirilgan implantlar va protezlar ishlab chiqarishda muhim rol o‘ynaydi. Bemorning kompyuter tomografiyasi (KT) yoki magnit-rezonans tomografiyasi (MRT) ma‘lumotlari asosida raqamli model ishlab chiqiladi va 3D printerda chop etiladi. Masalan, ortopediyada bemorning suyak tuzilishiga to‘liq mos keladigan titanium implantlar

yoki protezlar yaratiladi. Bu yondashuv implantlarning mosligini oshiradi, operatsiyadan keyingi asoratlarni kamaytiradi va tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Misol uchun, suyak saratoni bo‘lgan bemorlarda zararlangan suyakni 3D printer yordamida individual ravishda ishlab chiqarilgan implant bilan almashtirish muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Protezlar sohasida esa arzon narxlardagi, ammo yuqori sifatli protezlar, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda keng qo‘llanilmoqda.

Anatomik modellar va jarrohlik rejalashtirish: 3D printerlar jarrohlikdan oldin rejalashtirish va ta’lim maqsadlarida ishlatiladigan anatomik modellar ishlab chiqarishda keng qo‘llaniladi. Bemorning organlari yoki zararlangan sohalari (masalan, yurak, jigar yoki qon tomirlari) haqidagi KT/MRT ma’lumotlari asosida yaratilgan modellar shifokorlarga operatsiya oldidan murakkab anatomik tuzilmalarni ko‘rish va jarrohlik strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, yurak-qon tomir jarrohligi, neyroxirurgiya va ortopedik operatsiyalarda muhim ahamiyatga ega. Masalan, qon tomirlaridagi anevrizma yoki yurakdagi tug‘ma nuqsonlarni davolashda 3D modellar jarrohlik xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, anatomik modellar tibbiyot talabalari uchun realistik ta’lim vositasi sifatida xizmat qiladi.

Jarrohlik yo‘riqnomalari: 3D printerlar jarrohlik yo‘riqnoma plitalarini ishlab chiqarishda ishlatiladi, bu esa shifokorlarga operatsiya paytida aniqroq harakat qilish imkonini beradi. Masalan, o‘murtqa yoki bo‘g‘im operatsiyalarida bemorning anatomiyasiga moslashtirilgan yo‘riqnoma plitalari ishlatiladi. Bu plitalar KT ma’lumotlari asosida 3D printerda chop etilib, jarrohlikning aniqligini oshiradi va operatsiya vaqtini qisqartiradi. Bu usul, ayniqsa, murakkab suyak sinishi yoki deformatsiyalarni davolashda samarali hisoblanadi.

To‘qimalar muhandisligi va bioprinting – 3D printerlar yordamida biologik materiallardan foydalanib, tirik to‘qimalar yoki organlarni yaratish jarayoni. Bu soha hali rivojlanish bosqichida bo‘lsa-da, kelajakda organ transplantatsiyasi uchun muhim yechim bo‘lishi kutilmoqda. Olimlar teri, qon tomirlari, xaftaga va hatto jigar kabi to‘qimalarni 3D printerlarda chop etish bo‘yicha tajribalar o‘tkazmoqdalar. Masalan, DISP (ultratovushli bioprinting) kabi yangi texnologiyalar jarrohliksiz to‘qimalarni tana ichida chop etish imkonini beradi. Bioprintingning asosiy afzalligi shundaki, u bemorning o‘z hujayralaridan foydalanish orqali immun tizimining rad etish xavfini kamaytiradi. Shu bilan birga, funksional organlar yaratishda qon tomirlari tarmog‘ini shakllantirish hali ham katta muammo hisoblanadi.

Stomatologiyada 3D bosib chiqarish raqamli stomatologiya 3D printerlarning eng faol qo‘llaniladigan sohalaridan biridir. 3D skanerlash va CAD/CAM texnologiyalari yordamida tish tojlari, plomblar, protezlar va ortodontik asboblari ishlab chiqariladi. Intraoral skanerlar yordamida bemorning og‘iz bo‘shlig‘idan olingan ma’lumotlar 3D printerda chop etilib, shaxsiylashtirilgan stomatologik mahsulotlar yaratiladi. Bu jarayon an‘anaviy usullarga nisbatan tezroq, aniqroq va iqtisodiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi. Masalan, 3D printerlar yordamida ishlab chiqarilgan shaffof alignerlar ortodontik davolashda keng qo‘llanilmoqda.

Shaxsiylashtirilgan dori vositalari: 3D printerlar dori-darmonlarni shaxsiylashtirishda ham qo‘llanilmoqda. Bemorning ehtiyojlariga mos keladigan doza va chiqarilish kinetikasiga ega dori tabletkalari ishlab chiqariladi. Masalan, bir nechta dori vositalarini birlashtirgan yoki maxsus dozalash talab qilinadigan holatlarda 3D printerlar samarali yechim taqdim etadi. Bu

usul, ayniqsa, pediatriya va geriatriyada muhim ahamiyatga ega, chunki bolalar va keksalar uchun standart dozalarni moslashtirish qiyin bo‘lishi mumkin.

3D printerlarning tibbiyotdagi ahamiyati

Shaxsiylashtirish: har bir bemor uchun maxsus moslashtirilgan yechimlar ishlab chiqarish imkoniyati.

Samaradorlik: jarrohlik jarayonlarini rejalashtirish va amalga oshirishda vaqt va resurslarni tejash.

Xavfsizlik: Operatsiyalar oldidan aniq modellar yordamida xavfni kamaytirish.

Innovatsiya: To‘qimalar muhandisligi va bioprinting kabi yangi sohalarda rivojlanish imkoniyati.

Ta’limda foydalanish: tibbiyot talabalari uchun realistik modellar orqali amaliy bilimlarni oshirish.

Iqtisodiy samaradorlik: arzon narxlardagi protezlar va mahsulotlar ishlab chiqarish orqali rivojlanayotgan mamlakatlarda tibbiy yordamni kengaytirish.

3D printerlarning tibbiyotdagi zarurati bemorlarning hayot sifatini oshirish, davolash xarajatlarini kamaytirish va shifokorlarning ish samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan asoslanadi. Masalan, an’anaviy usullar bilan ishlab chiqarilgan implantlar ko‘pincha bemor anatomiyasiga to‘liq mos kelmagani uchun qayta operatsiyalar talab qilinishi mumkin edi. 3D printerlar esa bu muammoni hal qiladi.

Qiyinchiliklar va cheklovlar; 3D printerlarning tibbiyotda keng qo‘llanilishiga qaramay, bir qator qiyinchiliklar mavjud:

Sifat va sertifikatlash: tibbiy asboblarning va implantlarning sifatini ta’minlash uchun qat’iy standartlar va sertifikatlash jarayonlari talab qilinadi. Bu jarayon ko‘p vaqt va resurs talab qiladi.

Xarajatlar: yuqori sifatli 3D printerlar, biomateriallar va dasturiy ta’minot qimmat bo‘lib, keng foydalanishni cheklaydi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu muhim to‘siq hisoblanadi.

Mutaxassislar tayyorligi: 3D modellashtirish va printerlardan foydalanish bo‘yicha maxsus bilimlarga ega muhandislar va tibbiyot xodimlari talab qilinadi. Bioprintingdagi muammolar: funksional to‘qimalar va organlar yaratishda qon tomirlari tarmog‘ini shakllantirish va hujayralarning uzoq muddatli hayotiyligini ta’minlash hali ham qiyinchilik tug‘dirmoqda.

Huquqiy masalalar: bioprinting va shaxsiylashtirilgan tibbiyotda axloqiy muammolar, masalan, organlarning sun’iy ishlab chiqarilishi bilan bog‘liq muhokamalar paydo bo‘lmoqda.

Kelajakdagi Istiqbollari: 3D bosib chiqarish texnologiyasi kelajakda tibbiyotni yanada transformatsiya qilishi kutilmoqda. Bioprinting sohasidagi yutuqlar organ transplantatsiyasi muammolarini hal qilishi, shaxsiylashtirilgan tibbiyotni yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Masalan, bemorning o‘z hujayralaridan foydalanib, jigar yoki buyrak kabi organlarni chop etish kelajakda real bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, 3D printerlarning narxi pasayishi va texnologiyaning ommalashishi uni rivojlanayotgan mamlakatlarda ham keng qo‘llash imkonini beradi. O‘zbekistonda 3D printerlar ishlab chiqarish va ta’limda qo‘llanilmoqda, ammo tibbiyotda hali keng tarqalmagan. Kelajakda mahalliy shifoxonalar va ilmiy markazlarda 3D

printerlardan foydalanishni kengaytirish orqali bemorlarga yuqori sifatli tibbiy yordam ko‘rsatish imkoniyati paydo bo‘ladi. Masalan, shaxsiylashtirilgan protezlar ishlab chiqarish yoki jarrohlik oldidan anatomik modellar yaratish O‘zbekiston tibbiyotidagi xarajatlarni k

XULOSA

3D printerlar tibbiyotda modellashtirish sohasida inqilobiy o‘zgarishlar keltirdi. Ular shaxsiylashtirilgan implantlar, protezlar, jarrohlik yo‘riqnomalari, anatomik modellar va stomatologik mahsulotlar ishlab chiqarish orqali bemorlarning hayot sifatini oshiradi, jarrohlik jarayonlarini optimallashtiradi va ta’limda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bioprinting va shaxsiylashtirilgan dori vositalari kabi yangi yo‘nalishlar kelajakda tibbiyotni yanada rivojlantiradi. Shu bilan birga, sifat nazorati, xarajatlar va mutaxassislar tayyorligi kabi muammolarni hal qilish texnologiyaning kengroq qo‘llanilishini ta’minlaydi. 3D printerlarning tibbiyotdagi zarurati ularning bemorlar uchun xavfsiz, samarali va moslashtirilgan yechimlar taqdim etish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Ushbu texnologiya nafaqat shifokorlarning ishini osonlashtiradi, balki bemorlarning davolanish jarayonini yanada samarali va qulay qiladi. Kelajakda 3D bosib chiqarish tibbiyotning ajralmas qismiga aylanib, global miqyosda sog‘liqni saqlash tizimini tubdan o‘zgartirishi kutilmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Kingsun. (2025). Tibbiyotda 3D bosib chiqarishni o‘rganish.
2. Trando 3D Medical Technology. (2024). Tibbiyot sanoatida 3D bosib chiqarish ilovalari.
3. Science and Education. (2023). Tibbiyotda 3D printerning qo‘llanilishi.
4. X posts on 3D printing in medicine (2024-2025).

EDOPROTEZLAR MODELINI 3D PRINTERLARDA YASASH

G‘ulomov Shuxrat

Andijon davlat tibbiyot instituti klinikasi dotsenti

Abdukarimova Robiya

Andijon davlat texnika instituti

“Biotibbiyot muhandisligi” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Nabiyev Axrorbek

Andijon davlat texnika instituti

“Biotibbiyot muhandisligi” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola 3D printer texnologiyalaridan foydalanib endoprotezlar ishlab chiqarishning hozirgi holati, qo‘llaniladigan materiallar va jarayon bosqichlarini ilmiy tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Maqolada titan, zanglamaydigan po‘lat, keramika va bio-siyoh kabi materiallarning xususiyatlari, afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, 3D printerlarda endoprotez yasashning asosiy bosqichlari – skanerlash, modellashtirish, material tanlash, bosib chiqarish va keyingi ishlov berish – batafsil yoritiladi. Tadqiqot ilmiy adabiyotlarga asoslanib, 3D bosib chiqarishning tibbiyot sohasidagi ahamiyatini va kelajakdagi istiqbollari tahlil qiladi. Maqola O‘zbekistonda ushbu texnologiyani rivojlantirish bo‘yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: 3D printer, endoprotez, biomateriallar, titan, polimerlar, bio-siyoh, additiv ishlab chiqarish, modellashtirish, tibbiyot.

KIRISH

Endoprotezlar inson tanasidagi shikastlangan suyak yoki bo‘g‘im qismlarining funksiyasini tiklash uchun ishlatiladigan tibbiy asboblardir. An‘anaviy ishlab chiqarish usullari qimmat, vaqt talab qiluvchi va bemorga moslashtirish imkoniyatlari cheklangan edi. 3D printer texnologiyalari ushbu sohada inqilobiy o‘zgarishlar keltirib, bemorga moslashtirilgan, yuqori aniqlikdagi va iqtisodiy jihatdan samarali protezlar ishlab chiqarish imkonini berdi. Ushbu maqola 3D printerlarda endoprotezlar ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan materiallar va jarayonning asosiy bosqichlarini batafsil tahlil qiladi.

1. 3D printerlarda endoprotez ishlab chiqarish: Umumiy ko‘rinish 3D bosib chiqarish (additiv ishlab chiqarish) materiallarni qatlam-qatlam yig‘ish orqali uch o‘lchovli ob‘ektlar yaratish texnologiyasidir.

Tibbiyotda bu texnologiya endoprotezlar, implantlar, jarrohlik modellari va to‘qima muhandisligi uchun keng qo‘llanilmoqda. 3D printerlarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Individual moslashtirish;
2. Bemorning anatomik xususiyatlariga mos protezlar ishlab chiqarish;
3. Tezlik va samaradorlik;
4. An‘anaviy usullarga nisbatan qisqa vaqt ichida ishlab chiqarish;

5. Materiallardan samarali foydalanish;

6. Ishlab chiqarish jarayonida material isrofi kamayadi;

2. Endoprotez ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan Materiallar: Hozirgi kunda 3D printerlarda endoprotezlar ishlab chiqarishda turli materiallar qo‘llaniladi. Quyida asosiy materiallar va ularning xususiyatlari keltiriladi

Metallar titan va titan qotishmalari: Titan eng ko‘p qo‘llaniladigan material bo‘lib, uning engilligi, korroziyaga chidamliligi va biomasligi suyak implantlari (masalan, son yoki tizza bo‘g‘imi protezlari) uchun ideal qiladi. DMLS (Direct Metal Laser Sintering) texnologiyasi titan protezlarni yuqori aniqlikda chop etishga imkon beradi. Biroq, titan qayta eritish jarayonida qimmat va maxsus uskunalar talab qiladi.

Zanglamaydigan po‘lat: Mustahkam va arzon bo‘lib, vaqtinchalik implantlar va jarrohlik asboblari uchun ishlatiladi. Biroq, u titan bilan solishtirganda biroz og‘irroq va uzoq muddatli biomasligi cheklangan. Kobalt-xrom qotishmalari: Aşınmaya chidamli bo‘lib, stomatologiya (tojlar, ko‘priklar) va ortopediyada qo‘llaniladi.

Polimerlar - yuqori samarali material bo‘lib, suyak implantlari va umurtqa protezlari uchun ishlatiladi. Polimer engil, biomas va suyaklarga yaqin mexanik xususiyatlarga ega, lekin maxsus 3D printerlar talab qiladi.

PLA (Polilaktik kislota): Biologik parchalanadigan va arzon material bo‘lib, asosan jarrohlik modellari yoki vaqtinchalik protezlar uchun ishlatiladi. Mexanik mustahkamligi pastligi tufayli doimiy implantlar uchun mos emas. ABS va PETG: Jarrohlik qo‘llanmalari va modellar ishlab chiqarishda qo‘llaniladi, lekin biomasligi cheklangan. Keramika, zirkoniy dioksidi kabi keramik materiallar stomatologiyada (tish implantlari) va ortopediyada ishlatiladi. Ular yuqori qattqlik va kimyoviy barqarorlikka ega, lekin mo‘rt bo‘lishi tufayli maxsus ishlov berish talab qilinadi.

Bio-siyohlar va gidrogellar bioprinterlar yordamida to‘qima muhandisligi uchun bio-siyohlar va gidrogellar ishlatilmoqda. Jelatin, alginat yoki kollagen asosidagi bio-siyohlar tirik hujayralarni chop etishda ishlatiladi. Bu materiallar suyak yoki xaftaga to‘qimalarini qayta tiklashda muhim ahamiyatga ega, lekin mexanik mustahkamligi past va maxsus chop etish shartlarini talab qiladi.

Smart materiallar: shakl xotirasi polimerlari va elektroaktiv materiallar kabi aqlli materiallar tashqi muhitga moslashish qobiliyatiga ega. Ular kelajakda 4D bosib chiqarish texnologiyalari orqali endoprotezlarning funksionalligini oshirishi kutilmoqda.

Faktorlar: Materialning mexanik mustahkamligi, biomasligi, narxi va printer‘ning texnik imkoniyatlari hisobga olinadi. Misollar: Suyak implantlari uchun titan yoki to‘qima muhandisligi uchun bio-siyohlar.

Keyingi ishlov berish: maqsadi protezning sifatini oshirish va tibbiy standartlarga moslashtirish. Jarayonlar: Silliqlash va polishing qilish. Sterilizatsiya (masalan, avtoklav yoki gamma-nurlanish). Sifat nazorati: Protezning anatomik mosligi, mustahkamligi va biomasligi tekshiriladi. Titan va PEEK kabi materiallar qimmat va maxsus printerlar talab qiladi. Bio-siyohlar mexanik mustahkamligi past va maxsus chop etish sharoitlarini talab qiladi. Keramiklar mo‘rt, PLA esa doimiy implantlar uchun mos emas. Bosqichlar bo‘yicha cheklovlar: Skanerlashda yuqori aniqlikdagi uskunalar talab qilinadi, bu qimmat.

Modellashtirish jarayoni tajribali mutaxassislar ishtirokini talab qiladi. Bosib chiqarishda printer'ning aniqligi va materialning sifati muhim. Ahtarishlanadi - keyingi ishlov berish va sertifikatlash vaqt talab qiladi va qat'iy normativ nazoratni o'z ichiga oladi.

Ilmiy adabiyotlar sharhi: Ilmiy adabiyotlar 3D printer'larning endoprotez ishlab chiqarishda muhim o'rin tutayotganligini ko'rsatadi. Masalan, titan protezlarning DMLS yordamida chop etilishi bemorlarning suyak tuzilishiga moslashishini oshirganini ta'kidlaydi. O'zbekistonda bu sohada tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichda, lekin global miqyosda 3D printerlar tibbiyotda keng qo'llanilmoqda. Bioprinterlar: tirik to'qimalarni chop etish orqali protezlar funksionalligi oshiriladi. Aqlli materiallar: 4D bosib chiqarish va shakl xotirasi materiallari moslashuvchan protezlar yaratadi.

Arzonlashtirish: materiallar va printerlar narxining pasayishi texnologiyani rivojlanayotgan mamlakatlarda kengroq joriy etishga yordam beradi. O'zbekistonda rivojlanish: mahalliy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali texnologiyani mamlakat sharoitlariga moslashtirish zarur.

XULOSA

Hozirgi kunda 3D printerlarda endoprotezlar ishlab chiqarishda titan, zanglamaydigan po'lat, keramika va bio-siyoh kabi materiallar keng qo'llanilmoqda. Har bir material o'ziga xos afzalliklatitanning biomosligi) va cheklovlariga (bio-siyohlarning maxsus shartlari) ega. Endoprotez ishlab chiqarish jarayoni skanerlash, modellashtirish, material tanlash, bosib chiqarish va keyingi ishlov berish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichlar bemorga moslashtirilgan, yuqori sifatli protezlar ishlab chiqarishga imkon beradi, lekin yuqori aniqlik, maxsus uskunalar va sertifikatlash talablari kabi cheklovlar mavjud. Ushbu texnologiyaning O'zbekistonda rivojlanishi uchun mahalliy ilmiy-tadqiqot ishlari, xalqaro hamkorlik va infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda 3D printerlar va biomateriallarning rivojlanishi endoprotezlar ishlab chiqarishni yanada samarali, arzon va bemorga moslashtirilgan qiladi, bu esa tibbiyot sohasida katta yutuqlarga olib keladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Chen, L. (2023). "Clinical Applications of 3D Printed Bone Prostheses." International Journal of Orthopedic Biomaterials
2. Johnson, R; Lee, M. (2022). "Biocompatibility of Polymer-Based 3D Printed Implants." Biomedical Materials
3. Kingsun. (2024). "Tibbiyotda 3D bosib chiqarishni o'rganish: asosiy tibbiy ilovalar va foydalar."
4. Cyberleninka. (2022). "Tibbiyotda 3D printerning qo'llanilishi."
5. Trando 3D Medical Technology. (2022). "Tibbiyot sanoatida 3D bosib chiqarish ilovolari."
6. Materialise Mimics dasturi bo'yicha qo'llanma (2023).
7. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Tibbiy asboblarni sertifikatlash bo'yicha yo'riqnoma (2022).

SIFATLI TA'LIM – TARAQQIYOT POYDEVORI

Buronova Mahliyo G'ulomovna

Navoiy viloyati Zarafshon shahri 12-umumiy o'rta ta'lim maktabi kimyo fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ta'lim sohasini yanada isloh qilish, ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlash bo'yicha bildirilgan konstruktiv fikrlar e'tirofga molik. Zero, rivojlangan davlatlarning taraqqiyot tajribasi shuni ko'rsatadiki, qayerda ta'limga, ilm-fanga yaxshi sharoit yaratilgan bo'lsa, o'sha yerda har tomonlama yetuk va vatanparvar kadrlar yetishib chiqqan. Shu maqsadda ta'limning barcha yo'nalishlarida qator o'zgarishlar bo'lishi kutilmoqda va bu o'zgarishlar ta'lim sohasida so'nggi 5-6 yil davomida amalga oshirib kelinayotgan tizimli o'zgarishlarning navbatdagi ilmiy asoslangan va natijasi kafolatlanayotgan bosqichidir.

Аннотация: Заслуживают признания высказанные конструктивные идеи по дальнейшему реформированию, обеспечению качества и эффективности образования. Потому что опыт развития развитых стран показывает, что там, где созданы хорошие условия для образования и науки, вырастают всесторонне развитые и патриотичные кадры. В этих целях ожидается ряд изменений во всех сферах образования. Эти изменения являются очередным научно обоснованным и гарантированным этапом системных изменений, которые реализуются в сфере образования в течение последних 5-6 лет.

Abstract: The constructive ideas expressed on further reforming the education sector and ensuring the quality and efficiency of education are worthy of recognition. After all, the development experience of developed countries shows that wherever good conditions have been created for education and science, there have been developed comprehensively mature and patriotic personnel. To this end, a number of changes are expected in all areas of education, and these changes are the next scientifically based and guaranteed stage of systemic changes that have been implemented in the education sector for the past 5-6 years.

Kalit so'zlar: Ta'lim to'g'risidagi qonun, inklyuziv ta'lim, kasb ta'lim texnologiyasi, ta'limiy kenglik.

KIRISH

Ta'lim – bilim berish malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Ta'lim jarayonida ma'lu-mot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'limning mazmuni va mohiyati jami-yatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy muno-sabatlar, umumiy ma'lumotga ega bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgar-ligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta'limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o'zgarib borgan.

Ta'lim faoliyati o'z tarkibiga quyidagilarni qamrab oladi:

- a) ma'lum bir tajriba va amaliy faoliyat turini muvaffaqiyat bilan tashkil qilish uchun olamning zarur xususiyatlari haqidagi axborotlarni o'zlashtirish.
- b) mana shu faoliyat turlarini yuzaga keltiradigan usul va vositalarni o'zlashtirish.
- c) ko'zlangan maqsad va berilgan masala shartiga mos ravishda to'g'ri yo'l va usul tanlash hamda nazorat qilish uchun ko'rsatilgan axborotlardan foydalanish usullarini egallash.

Insonning ma'lum bilim ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda ongli maqsad bilan boshqariladigan barcha harakatlari ta'lim bilan bog'liq bo'ladi. Ta'limning mohiyati, maqsadi va mazmuni jamiyatning madaniy taraqqiyoti, fan-texnikasining rivojlanganligi, ishlab chiqarish texnologiyalarning amalga joriy etish darajasi kabilar bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan talab va ehtiyoj kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi g'oyalarga qarab kishilik jamiyatining turli davrlarida ta'limning mohiyati, mazmunini tashkil etish shakllari, amalga oshirish metodlari va vositalari o'zgarib, takomillashib boradi.

Ta'lim mohiyatiga ko'ra bu jarayonda ishtirok etuvchilarning o'zaro hamkrolikdagi faoliyatlarining natijasidir. Ta'lim jarayonida shaxsning dunyoqarashi, qobiliyati, fazilatlarini o'zgaradi. Bu jarayonda kishilik jamiyatining ijtimoiy-tarixiy tajribalari tehsil oluvchilar tomonidan o'zlashtiriladi va shu yo'l bilan u avlodlar orasidagi ma'naviy madaniy, ijtimoiy vorislikni ta'minlaydi.

Kasb ta'lim texnologiyasi – butun o'qitish va o'qish jarayonini ishlab chiqish, amalga oshirish va baholashning tizimli usuli bo'lib, u maqsadga erishishga yo'naltirilgan holda insonlarning o'rganish qobiliyati va ular o'rtasidagi muloqot to'g'risida tadqiqotlar natijasiga hamda ta'lim jarayonini yanada samarali tashkillashtirishning jonli, jonsiz vositalari bilan shug'ullanishga asoslanadi.

O'qitish metodikasi – bu turli usullar tizimi bo'lib, o'quv-didaktik materiallardan foydalanish orqali belgilangan maqsadga erishish uchun nazariy dars va amaliy mashg'ulotlar paytida qo'llaniladigan usullar majmuasidir. Kasbiy ta'lim metodikasi ijtimoiy hayotning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, amaliy ish-harakat usullarini shakllantirish qonuniyatlari, qoidalari, shakl, metod va vositalari hamda mazmuni haqidagi pedagogikaning muhim tarmog'idir.

Ta'limiy kenglik – ta'lim jarayonlari amalga oshiradigan ya'ni tashqi atrof muhit bilan o'zaro harakat anglandigan va amalga oshiriladigan kenglik. Pedagogic jarayonda ta'limiy kenglikning son va sifat jihatdan tavsifi asosan pedagogga, uning ichki madaniyati, dunyoqarashi, qarashlariga bog'liq bo'ladi.

Bilim – bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi ularning ichki zaruriyatlaridan kelib chiqqan bog'liqlikdir. U qonuniyat deb ham yuritiladi. Chunki bu zaruriy bog'liqlik narsa va hodisalarning tabiatidan kelib chiqib, bizning ixtiyorimizdan tashqari o'zi mavjud. Uni o'zgartirib bo'lmaydi. Bilim kishidan kishiga ma'lumot (axborot) orqali o'tadi.

USULLAR

Bugungi kunda ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish davr talabiga aylangan. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda, ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni

2020 yil 23 sentyabr kuni qabul qilingan bo’lib, uning maqsadi ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Mazkur Qonunga asosan ta’lim sohasidagi asosiy printsiplar, ta’lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo’yildi, unda belgilangan masofaviy ta’lim haqidagi qoidalar o’quv rejalari va o’quv dasturlariga muvofiq ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko’nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog’idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Shuningdek, Qonunga ko’ra, davlat oliy ta’lim, o’rta maxsus, professional ta’lim muassasalari va ularning filiallari, shuningdek davlat ishtirokidagi oliy, o’rta maxsus, professional ta’lim tashkilotlari va ularning filiallari Prezident yoki Hukumat qarorlari bilan tashkil etiladigan bo’ldi. Nodavlat ta’lim muassasalarini tashkil etish ularning ta’sischi tomonidan amalga oshirilishi belgilandi. Nodavlat ta’lim tashkilotlariga litsenziya Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan beriladigan bo’ldi.

Qonunda dual ta’limga oid qoidalar belgilanib, u ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko’nikmalarni olishga qaratilgan bo’lib, ularning nazariy qismi ta’lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta’lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, qonunga inklyuziv ta’lim to’g’risidagi qoidalar kiritilib, unga binoan, inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo’lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo’lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etadi.

Mazkur qonun jahon standartlari talablaridan kelib chiqqan holda ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning qamrovi kengligi va o’ziga xos xususiyatga ega ekanligi bilan 1997 yil 29 avgust kuni qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi qonundan tubdan farq qiladi.

NATIJALAR MUHOKAMASI

Mamlakatimizda bolalar va yoshlarning ta’lim olishga bo’lgan huquqlarini ro’yobga chiqarish va ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratish jarayonlari “Yangi O‘zbekiston — maktab ostonasidan boshlanadi” g’oyasi asosida tubdan takomillashtirilayotgani bu fikr-ning amaliy ifodasidir.

So‘nggi olti yilda yurtimizda qo‘shimcha 500 ming o‘quvchi o‘rni yaratilib, ularning jami soni 5 million 300 mingga yetdi. Hozirgi vaqtda yana 1 million 200 ming o‘quvchi o‘rni yaratish bo‘yicha ishlar jadal davom ettirilmoqda.

O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri – Uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad etib belgilangan. Shu ulug‘vor maqsad yo‘lida qabul qilingan Taraqqiyot strategiyasi doirasida 2023 yilga yurtimizda “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” deb nom berilgani juda muhim.

Davlatimiz va jamiyatimiz, birinchi navbatda, e’tiborni Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta’limni qo‘llab-quvvatlashga qaratmoqda. Prezidentimiz ta’biri bilan aytganda, “Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”.

Davlatimiz rahbarining Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida bu borada oldimizda turgan eng asosiy vazifalar belgilab berildi.

Birinchidan, maktabgacha ta’lim muassasalarida maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarning umumiy savodini chiqarish, bolalarda Vatanni sevish, u bilan g‘ururlanish hissini uyg‘otish, dunyoqarashini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi olti yilda bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasi 27 foizdan 70 foizga yetishi natijasida bugungi kunda 2 millionga yaqin bola bog‘chaga bormoqda. Shu bilan birga, kelgusi besh yilda qamrovni 80 foizga yetkazish uchun 600 ming yangi bog‘cha o‘rni kerak. Bu – juda katta marra ekanini qayd etar ekan, Yurtboshimiz bog‘chalar sonini ko‘paytirish, ulardagi ta’lim va tarbiya sifatini tubdan yaxshilash bo‘yicha besh yillik dastur qabul qilish hamda bog‘cha qamrovini kengaytirish bo‘yicha xususiy sektorga qo‘shimcha sharoitlar yaratish zarurligiga e’tiborni qaratdi.

Ikkinchidan, maktablarda ta’lim sifati hamda jamiyatda o‘qituvchi kasbining nufuzini oshirish, muallimlarning sharoitlarini yaxshilash 2023 yildagi eng asosiy vazifalardandir. Ayni yo‘nalishda:

o‘qituvchilarning maqomini, ularning sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilishni Konstitutsiyada alohida belgilash;

boshlang‘ich sinflarda mutlaqo yangi metodika asosida yaratilgan darsliklar bo‘yicha o‘qitishni yo‘lga qo‘yish;

bolalarimiz maktabdan ona tili va chet tillarini puxta o‘zlashtirib, kompyuterda ishlashni o‘rganib chiqishiga erishish;

farzandlarimizni kasb-hunarlariga, san’at va madaniyatga qiziqtirish;

o‘quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Mamlakatimiz rahbari ta’biri bilan aytganda, “Mana, maktablarimizga qanday muhit kirib kelishi kerak!” Yanada muhimi, 2023 yildan maktab ta’limini xalqaro ta’lim dasturlari asosida butunlay isloh qilish boshlanmoqda. Bu ishlarni tizimli yo‘lga qo‘yish, yangi darsliklarni ishlab chiqish, ilg‘or ta’lim standartlari va metodikalarini joriy etish uchun alohida ilmiy institut va laboratoriyalar tashkil etiladi.

Joriy yilda 70 ta yangi maktab quriladi, 460 ta maktab kengaytiriladi. Xususiy investitsiyalar ishtirokida 100 ta maktab qurish loyihalari boshlanadi, kelgusi besh yilda ularning soni 1 mingtaga yetkaziladi.

O‘tgan yili Qoraqalpog‘iston va Xorazmda 285 ming nafar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bepul ovqatlanish yo‘lga qo‘yilishi hisobiga bu borada yetarli tajriba orttirildi. Yangi o‘quv yilidan ushbu amaliyot qolgan viloyatlar va Toshkent shahri maktablarida ham joriy etiladi.

Uchinchidan, yoshlarning zamonaviy kasb-hunar egallashi uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Bunda maktab bitiruvchilarining 50 foizi mehnat bozoriga hech qanday kasbga ega bo‘lmasdan kirib kelayotganini hisobga olgan holda, 700 dan ortiq kasb-hunar maktabi, kollej va texnikumlar imkoniyatidan samarali foydalanish zarur, dedi Prezidentimiz. Shu maqsadda 2023 yildan boshlab har bir viloyatda 1 tadan texnikumda Yevropa kasbiy

ta’lim standartlari joriy etilishini ko‘zda tutadigan yangi dastur amalga oshiriladi. Kelgusi besh yilda barcha kollej va texnikumlar ushbu tizim bilan qamrab olinishi shart.

Ayni chog‘da, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash qamrovi kengaytiriladi. Kimyo sanoati, elektr texnikasi, transport va energetika sohalarida nufuzli xalqaro tashkilotlar bilan birga, alohida Muhandislik maktablari tashkil qilinadi. Bu, o‘z navbatida, mutlaqo yangi-cha tizim – yangi zamon injenerlarini tayyorlash tizimini yaratishga asos bo‘ladi.

To‘rtinchidan, oliy ta’lim sohasidagi islohotlar izchil davom ettiriladi. So‘nggi yillarda mamlakatimizdagi oliy o‘quv yurtlari soni 2,5 barobar ko‘paydi va 198 taga yetdi. Yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasi 9 foizdan 38 foizga oshdi. Asosiysi, raqamlar izidan quvish emas, balki ta’lim sifatini oshirishdir. Bu borada 41 ta oliygohga akademik va moliyaviy mustaqillik berildi, ularda transformatsiya ofislari ochildi. Davla-timiz rahbari uqtirganlaridek, “Oliyogoh rektorlari, professor va o‘qituvchilar bu jarayon-larda faol bo‘lishlari, yangi, ilg‘or metodikalarni joriy qilishlari kerak”.

Joriy yilda oliygoh talabalari uchun imtiyozli ta’lim kreditlariga resurslar 2 barobar ko‘paytiriladi. Bu degani – ayni maqsad uchun 1,7 trillion so‘m ajratilishini anglatadi.

Beshinchidan, Yangi O‘zbekiston — insonning rivojlanishi va iste’dodi qadrlana-digan mamlakat. Bugungi kunda ilm-fan, ta’lim, innovatsiya, texnologiya va kadrlar zamo-naviy demokratik jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili ekaniga hech kim shubha qil-maydi. Mamlakatimiz taraqqiyotini zamon talablariga mos ravishda ilm-fansiz tasavvur etish qiyin.

Binobarin, 2022 yilda ilm-fan va innovatsiyalarga 1,5 trillion so‘m, ya’ni 2017 yilga nisbatan qariyb 6 barobar ko‘p mablag‘ yo‘naltirildi. Olimlarning ish haqi ham 4,5 barobar oshirildi. Bularning barchasi hisobidan nano va biotexnologiyalar, raqamli geologiya kabi 18 ta yangi ilmiy yo‘nalish tashkil etildi. Joriy yilda ilm-fan va innovatsiyalarga 1,8 trillion so‘m ajratilishi ko‘zda tutilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Taraqqiyot strategiyasi doirasida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarida amalga oshirilayotgan salmoqli va ko‘lamdor ishlar bugungi kunda jahonning yetakchi davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta’limni rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish masalalariga birinchi galdagi vazifa sifatida qaralayotganidan dalolat beradi.

Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, “taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 1997.
2. I.A. Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – T.: “Ma’naviyat”, 2008.
3. Abu Nasr Forobiy. “Fozil odamlar shahri.” –T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

4. Kenklies, K. (2012). “Educational theory as topological rhetoric. The concepts of pedagogy of Johann Friedrich Herbart and Friedrich Schleiermacher”. Studies in Philosophy and Education.
5. Howard Pitler. Using Technology with Classroom Instruction That Works, 2 nd Edition. 2011y
6. www.tdpu.uz
7. www.ziyonet.uz
8. www.gov.uz

ГИС-АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОДЗЕМНЫХ ВОД В ПУСТЫННЫХ РЕГИОНАХ

Турмуханов Нуркен Кажымуханович

Нукусский государственный технический университет

Кафедра телевизионных технологий

Ключевые слова: *информационные технологии, геоинформационные системы, 3D технологии.*

ВВЕДЕНИЕ

Проблема поиска и рационального использования подземных вод в пустынных регионах становится всё более актуальной на фоне изменения климата, роста населения и дефицита поверхностных источников воды. В этих условиях геоинформационные системы (ГИС) и гидрогеологическое моделирование становятся мощными инструментами для картирования, оценки и устойчивого управления водоносными горизонтами.

1. Значение ГИС в пустынной гидрогеологии

Геоинформационные системы позволяют интегрировать разнородные данные — от геологических до климатических — и проводить комплексный пространственный анализ. Это особенно важно в условиях пустынь, где возможности для полевых исследований ограничены, а территории огромны.

Основные задачи ГИС в изучении подземных вод:

- Сбор, хранение и визуализация пространственных данных;
- Анализ факторов, влияющих на формирование и поведение подземных вод;
- Выделение перспективных зон для бурения;
- Мониторинг изменений водоносных горизонтов.

2. Типы пространственных данных и слоёв в ГИС

Для эффективного анализа в ГИС используются следующие типы данных:

- Геологические карты: границы пород, трещиноватость, разломы;
- Цифровая модель рельефа (DEM): формирование водосборных бассейнов, направление стока;
- Почвы и породы: проницаемость, тип коллекторов;
- Климатические данные: осадки, температура, испарение;
- Вегетационные индексы (NDVI): признаки влажности и биологической активности;
- Местоположение скважин, источников, колодцев и зон водозабора.

3. Инструменты и методы ГИС-анализа

С помощью ГИС можно выполнять следующие виды анализа:

- Буферизация: определение влияния русел, разломов и других объектов на водоносные горизонты;

- Картирование дренажных систем и водосборных бассейнов;
- Перекрёстный анализ слоёв: выявление зон совпадения проницаемых пород, низин рельефа и признаков влажности;
- Создание тематических карт: зоны вероятного накопления подземных вод, области риска истощения и загрязнения.

4. Гидрогеологическое моделирование

Гидрогеологические модели описывают движение, распределение и динамику подземных вод с помощью математических уравнений и вычислительных алгоритмов. Наиболее широко используется программа MODFLOW, разработанная Геологической службой США (USGS).

Этапы моделирования:

1. Построение концептуальной модели: определение геологических слоёв, источников питания, условий стока;
2. Сбор и подготовка входных данных: гидравлические параметры, уровни воды, климатические показатели;
3. Разбиение модели на сетку (2D или 3D);
4. Калибровка: настройка модели по данным наблюдательных скважин;
5. Прогнозирование: сценарии водозабора, климатических изменений, загрязнения и восстановления.

5. Примеры применения в пустынях

В Северной Африке, на Ближнем Востоке и в Центральной Азии ГИС и моделирование успешно применяются для оценки фоссильных водоносных горизонтов. Например, в районе Сахары анализ спутниковых изображений и цифровых моделей рельефа позволил выявить древние речные системы (wadis), которые сегодня представляют собой потенциальные зоны накопления подземных вод.

Моделирование с использованием MODFLOW позволяет не только прогнозировать изменения уровня воды, но и оценивать устойчивую норму водозабора без риска истощения ресурса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ГИС и моделирование подземных вод в пустынных регионах представляют собой эффективную альтернативу дорогостоящим полевым исследованиям. Они позволяют объединить разрозненные данные, выстроить целостную картину гидрогеологических условий, рационально управлять ресурсами и предотвращать их истощение. В условиях нарастающего водного стресса эти технологии становятся незаменимыми в арсенале водного планирования и охраны окружающей среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Р.Н Усманов, К.К Сеитназаров, Р.И Отениязов - Моделирование сложных процессов и управление ими в условиях нечеткой информации, 2014–Ташкент: «Fan va texnologiya», 2015, 300 стр.

2. Р.Н Усманов, К.К Сеитназаров, Р.И Отениязов - Геоинформационное моделирование на основе растровой модели данных гидрогеологических объектов.

3. Турмуханов Н.К., Сержанов К.М. - Геоинформационные системы и 3 d технологии, 2024-Нукус: Сборник материалов республиканской научной конференции «Актуальные проблемы прикладной математики, математического моделирования и информатики» 509 стр.

GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARI (GAT) BILAN INTEGRATSIYALASHGAN SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARI

Kasimova Gulnora Ismoilovna
(TDTU assistant)

Karimova Munajat Taxirovna
(TDTU katta o‘qituvchi)

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografik axborot tizimlari (GAT) bilan sun’iy intellekt (SI) algoritmlarining integratsiyasi, uning texnologik asoslari, qo‘llanilishi va afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu ikki sohaning birlashuvi orqali erkin ma’lumotlar tahlili, geografik ma’lumotlarni aniqlik va samaradorlik bilan qayta ishlash hamda qaror qabul qilish jarayonlarining takomillashuvi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: geografik axborot tizimlari, sun’iy intellekt, mashinali o‘rganish, chuqur o‘rganish, geotahlil, avtomatlashtirish.

Geografik axborot tizimlari (GAT) — joylashuvga oid ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish uchun mo‘ljallangan tizimlar majmuasidir. Sun’iy intellekt (SI) esa murakkab ma’lumotlar asosida avtomatik tahlil va bashoratlarni amalga oshiradigan algoritmlar to‘plamidir. GAT va SI texnologiyalarining birlashishi yangi imkoniyatlar ochib, geografik ma’lumotlarni chuqurroq va tezroq tahlil qilish imkonini yaratmoqda.

GAT va sun’iy intellekt: asosiy tushunchalar. Geografik axborot tizimlari joylashuvga oid ma’lumotlarni xarita shaklida ko‘rsatish va tahlil qilishga yo‘naltirilgan.

Sun’iy intellekt — mashinani inson tafakkuriga yaqin qaror qabul qila oladigan darajaga olib chiqish uchun yaratilgan algoritmlar va modellar majmuasi. GATdagi katta hajmdagi va ko‘p o‘lchovli ma’lumotlar SI algoritmlari yordamida samarali tarzda qayta ishlanadi.

GAT bilan integratsiyalashgan sun’iy intellekt algoritmlari. Quyidagi asosiy SI usullari GAT tizimlarida keng qo‘llaniladi:

Mashinali o‘rganish (Machine Learning): geoma’lumotlar asosida naqshlarni aniqlash, obyektlarni tasniflash, prognozlash.

Chuqur o‘rganish (Deep Learning): masalan, sun’iy neyron tarmoqlar yordamida satelit tasvirlaridan yirik obyektlarni aniqlash.

Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing): geoma’lumotlarga tegishli matnli ma’lumotlarni tahlil qilish.

Genetik algoritmlar: optimallashtirish masalalarini yechishda qo‘llaniladi (masalan, yo‘l topish, resurs taqsimoti).

Integratsiya afzalliklari.

Aniqlikni oshirish: SI algoritmlari yordamida ma’lumotlardagi shovqin va xatoliklarni kamaytirish.

Avtomatlashtirish: geotahlil jarayonlarining ko‘plab bosqichlari avtomatik bajariladi.

Katta ma’lumotlarni tez tahlil qilish: katta hajmdagi ma’lumotlardan foydali natijalarni tez va samarali olish.

Prognoz va qaror qabul qilish: tabiiy ofatlar, iqlim o‘zgarishlari va shaharsozlik sohasida aniq bashoratlar yaratish.

Amaliy misollar.

Atrof-muhit monitoringi: o‘rmon yong‘inlari xavfini sun‘iy intellekt yordamida aniqlash va oldini olish.

Shahar boshqaruvi: yo‘l harakati oqimini optimallashtirish, transport tarmoqlarini boshqarish.

Qishloq xo‘jaligi: ekin holatini kuzatish va sug‘orish tizimini avtomatlashtirish.

Foydalanuvchi interaktiv tizimlari: xaritalarda foydalanuvchiga moslashtirilgan tavsiyalar berish.

Muammolar va istiqbollar. Ma’lumotlarning sifat va hajmi: sifatli ma’lumotlar yetishmasligi yoki juda katta hajmdagi ma’lumotlarni samarali boshqarish qiyinchiliklari.

□ Hisoblash resurslari: chuqur o‘rganish modellari uchun yuqori hisoblash quvvati talab qilinadi.

□ Etika va maxfiylik: ma’lumotlardan foydalanishda maxfiylikni ta’minlash zaruriyati.

Kelajakda GAT va SI integratsiyasi yanada kuchayib, edge computing, bulutli texnologiyalar va kognitiv tizimlar bilan uyg‘unlashadi.

Geografik axborot tizimlari va sun‘iy intellekt algoritmlarining integratsiyasi nafaqat geografik ma’lumotlarni tahlil qilish sifatini oshiradi, balki yangi darajadagi avtomatlashtirilgan va prognozga yo‘naltirilgan tizimlarni yaratishga imkon beradi. Ushbu yondashuv turli sohalarda, jumladan atrof-muhitni muhofaza qilish, transport, qishloq xo‘jaligi va shaharsozlikda samarali qo‘llanilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kadirov M.M. Axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma, 1-qism. -T.:Sano-standart, 2018. - 320 b.milliy jamiyati, 2019. -306 b.
2. Kadirov M.M. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari. Darslik, 2-qism. - T.:O‘zbekiston faylasuflari
3. Dadabaeva R.A., Nasridinova Sh.T., Shoaxmedova N.X., Ibragimova L.T., Ermatov Sh.T. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari. O‘quv qllanma. - T.:Sano-standart, 2017, - 552 b Kenjabayev A.T., Ikromov M.M., Allanazarov A.Sh. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. O‘quv qllanma. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2017. - 408 b.
4. Sangin V.F., «Kompleksnaya zashita informastsii v korporativnix sistemax», Uchebnoe posobie. M.: ID. «FORUM» - INFRA M. 2019, 591s.

MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA METODOLOGIK ASOSLAR

Usmanova Shohista Shavkat qizi

Master student of Music education, Fergana State University

usmanovashoxista893@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa madaniyati darslarini tashkil etishda metodologik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati tahlil etilgan. Ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan, interfaol, integrativ hamda milliy va umumbashariy qadriyatlarni uyg‘unlashtiruvchi yondashuvlar asosida musiqa mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar va musiqaning tarbiyaviy, estetik-ta’sirchan jihatlari asosida darslar mazmunini boyitish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa madaniyati, metodologik asoslar, pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, interfaol metodlar, estetik tarbiya, musiqiy meros

Аннотация: В данной статье рассматривается значение методологических основ при организации уроков музыкальной культуры. Раскрываются подходы, ориентированные на личность, междисциплинарная интеграция, использование современных педагогических технологий и формирование эстетических, нравственных и творческих качеств у учащихся посредством музыки. Также акцентируется внимание на важности взаимодействия национальных и общечеловеческих ценностей в музыкальном образовании.

Ключевые слова: музыкальная культура, методологические основы, педагогические технологии, личностно-ориентированный подход, интерактивные методы, эстетическое воспитание, музыкальное наследие

Abstract: This article explores the significance of methodological foundations in organizing music culture lessons. It emphasizes the application of student-centered, integrative, and interactive approaches to enhance the effectiveness of music education. The integration of national and universal values, modern pedagogical technologies, and the educational, aesthetic, and psychological impacts of music are discussed as key components for fostering creativity and musical competence in students.

Keywords: music culture, methodological foundations, pedagogical technologies, student-centered approach, interactive methods, aesthetic education, musical heritage

Zamonaviy ta’lim jarayonida musiqa madaniyati darslarini samarali tashkil etish uchun puxta o‘ylangan metodologik yondashuvlar katta ahamiyatga ega. Metodologiya — bu pedagogik faoliyatning maqsad, mazmun, shakl va usullarini belgilovchi ilmiy-pedagogik asoslar to‘plamidir. Aynan metodologik asoslar orqali musiqa ta’limining maqsad va vazifalari, shuningdek, foydalaniladigan vositalar aniqlanib, darsning natijadorligi ta’minlanadi. Musiqa madaniyati fanini o‘qitishda quyidagi asosiy metodologik tamoyillar yetakchi o‘rinni egallaydi: Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – har bir o‘quvchining o‘ziga xos imkoniyatlari,

musiqiy didi, qiziqishlari va rivojlanish darajasi hisobga olinadi . Bu yondashuv orqali o‘quvchiga o‘z fikrini erkin ifoda etish, mustaqil qaror chiqarish va ijodiy yondashuvninamoyon etish imkoniyati yaratiladi.

Faollashtiruvchi yondashuv – o‘quvchini darsning markaziga qo‘yib, uni bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylantirishni ko‘zlaydi . Interfaol usullar, musiqiy rolli o‘yinlar, kuylash, tahlil qilish kabi amaliy mashg‘ulotlar bu yondashuv asosida quriladi.

Integrativ yondashuv – musiqa madaniyati darslarini boshqa fanlar (adabiyot, tarix, san’atshunoslik) bilan uzviy bog‘lash orqali o‘quvchilarda kengroq fikrlash, madaniy tasavvur va idrokni rivojlantirish imkonini yaratadi

Milliy va umumbashariy qadriyatlarga tayangan yondashuv – o‘quvchilarda nafaqat musiqa haqidagi texnik bilimlar, balki milliy musiqiy meros, xalq og‘zaki ijodi va jahon musiqasi namunalari orqali estetik va ma’naviy qadriyatlar singdiriladi .

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yondashuv – anglash piramidasi asosida eshitish, ko‘rish, harakat, muhokama qilish, kuylash kabi ko‘p kanalli ta’lim usullari o‘quvchilarning bilimni chuqur o‘zlashtirishini ta’minlaydi.

Musiqa madaniyati darslari uchun metodologik asoslarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- O‘quvchilarda mustaqil fikrlash, o‘z fikrini erkin bayon qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalari shakllanadi;
- Darslar mazmuni boy va turli shakllarda tashkil etiladi;
- O‘quvchilar dars davomida faol ishtirok etadilar, bu esa ularning bilimlarini chuqurroq o‘zlashtirishiga xizmat qiladi;
- Darslar orqali milliy g‘urur, estetik did hamda musiqiy sezgi rivojlanadi;
- Musiqa darslari umumiy tarbiya va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Musiqa darslari boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning bilim doirasini kengaytirishda muhim o‘rin tutadi. Masalan, adabiyot va tarix bilan uyg‘unlashgan holatda o‘tilgan darslar orqali bolalar musiqiy asarlar zamiridagi davr ruhi va tarixiy voqealarni chuqurroq tushunib yetadi. Shohruhxonning milliy ashulalarini o‘rganish yoki jahon klassik musiqasi yaratilgan davr haqida suhbatlashish bu yo‘nalishda samarali usullardan hisoblanadi. Musiqa san’atning boshqa turlari bilan ham integratsiyalashib boradi. Rasm, raqs yoki teatr elementlari bilan uyg‘un mashg‘ulotlar o‘quvchilarda ijodkorlikka bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Bunday darslar bolalarning hissiy olamini boyitadi, ularni estetik jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Musiqa orqali go‘zallikni his qilish, kuy va qo‘shiqlar orqali turli kayfiyatlarni anglashi ularning ruhiy va ma’naviy o‘sishiga zamin yaratadi. Shuningdek, milliy va jahon musiqiy merosini o‘rganish orqali o‘quvchilarda yuksak axloqiy qadriyatlar, mehr-oqibat va vatanparvarlik tuyg‘ulari rivojlanadi.

Musiqa darslarining eng muhim xususiyatlaridan biri – ularning faoliyatga yo‘naltirilganligidir. O‘quvchilar darslarda faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallaydi. Kuylash, cholg‘u asboblari chalish, oddiy improvizatsiyalarni bajarish orqali ular musiqiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Bu esa o‘z navbatida ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va san’atga bo‘lgan mehrini kuchaytiradi.

Musiqqa darslarida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchining qobiliyati va qiziqishini hisobga olish, ularning musiqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi har bir bola bilan alohida ishlashga harakat qiladi, ovoz diapazoni, cholg‘u chalish qobiliyati yoki umumiy musiqiy qiziqishidan kelib chiqib, unga mos topshiriqlarni beradi. Musiqaga nisbatan kamroq qiziqish bildirayotgan o‘quvchilarni rag‘batlantirish, ularni qo‘llab-quvvatlash orqali darsga bo‘lgan munosabat ijobiy tomonga o‘zgaradi.

Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish musiqqa darslarini yanada jonli va mazmunli qiladi. Masalan, guruh bo‘lib kuylash, ansamblida ijro etish o‘quvchilarda jamoaviylik hissini oshiradi. Rolli o‘yinlar, musiqiy spektakllar, sahnalashtirish mashg‘ulotlari esa ularning o‘zini erkin ifoda qilishiga imkon beradi. Shuningdek, musiqiy videolar, ovoz yozuvlari va kompyuter dasturlaridan foydalanish darsni nafaqat qiziqarli, balki samarali ham qiladi.

Milliy va umumbashariy qadriyatlarni singdirish musiqqa darslarining yana bir muhim vazifasidir. O‘zbek xalq qo‘shiqlari, an’anaviy cholg‘ular, maqom san’ati orqali o‘quvchilar milliy madaniyatimiz bilan tanishadilar, o‘z ildizlariga bo‘lgan faxr tuyg‘usi shakllanadi. Shu bilan birga, jahon klassik musiqasini tinglash va tahlil qilish orqali san’atning universalligi va insoniyat uchun umumiy bo‘lgan qadriyatlar haqida tasavvur hosil qiladilar.

Bugungi musiqqa ta’limi zamonaviy yondashuvlarsiz tasavvur etilmaydi. Darslarda elektron darsliklar, musiqqa yozish dasturlari va raqamli cholg‘ulardan foydalanish orqali o‘quvchilarga yangi imkoniyatlar taqdim etilmoqda. Ijodiy loyihalarda ishtirok etish esa ularning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi va musiqiy tafakkurini rivojlantiradi.

Didaktik tamoyillarni hisobga olish ham darslar samaradorligiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ketma-ketlik va izchillik tamoyili asosida darslar o‘quvchilarning yoshi va bilim darajasiga qarab bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Dastlab oddiy kuylar va xalq qo‘shiqlari bilan tanishish orqali asosiy ko‘nikmalar shakllantiriladi, so‘ngra murakkab musiqiy asarlar va nazariy tushunchalarga o‘tiladi. Ko‘rgazmalilik, ya’ni musiqiy asarlarni tinglash, cholg‘ularni ko‘rsatish yoki multimediyadan foydalanish orqali mavzuni tushunish osonlashadi. Shuningdek, tushunarlilik tamoyili ham muhim bo‘lib, nazariy bilimlar har doim amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar musiqqa o‘qitish usullariga yangi yo‘nalish olib kirmoqda. Mobil ilovalar, interaktiv platformalar va virtual musiqqa sinflari orqali o‘quvchilar mustaqil tarzda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Masofaviy ta’lim imkoniyatlari esa har qanday sharoitda ham darslarning uzluksizligini ta’minlamoqda. Elektron pianino, baraban kabi zamonaviy cholg‘ular esa darsga jonlilik baxsh etadi.

Musiqqa inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Darslar davomida o‘quvchilar stressdan xalos bo‘lishadi, psixologik jihatdan barqarorlikni saqlashga o‘rganishadi. Jamoaviy kuylash ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, empatiya tuyg‘usi esa musiqiy asarlarni his qilish jarayonida kuchayadi.

Musiqqa darslari milliy va jahon madaniyatini uyg‘unlashtirishda ham katta ahamiyatga ega. O‘zbek xalq kuylarini tinglash orqali o‘quvchilar milliy o‘zligini anglaydi, jahon musiqasi esa global qadriyatlarni tushunishga xizmat qiladi. Madaniy almashinuv bu darslarning eng muhim pedagogik natijalaridan biri hisoblanadi.

Differensial va individual yondashuv esa har bir o‘quvchining o‘ziga xos jihatlarini inobatga olish imkonini beradi. Yakka tartibda mashg‘ulot o‘tkazish, qobiliyat darajasiga qarab topshiriqlarni tanlash orqali har bir o‘quvchining rivojlanishi ta’minlanadi. Musiqa darslari orqali bolalar nafaqat san’at sirlarini o‘zlashtiradi, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan ham ulg‘ayadi. Yangi texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash va milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish orqali bu yo‘nalishdagi ta’lim yanada samarali bo‘ladi.

Musiqa madaniyati darslarini samarali tashkil etish ta’lim-tarbiyaviy jarayonning tarkibiy qismi sifatida o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday darslar o‘quvchilarga faqat musiqiy ko‘nikmalarni emas, balki estetik did, milliy g‘urur, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy faollik va ijodiy salohiyatni shakllantirish imkonini beradi. Musiqa asarlarini tinglash, tahlil qilish, baholash va ifoda etish orqali o‘quvchilarda ijobiy his tuyg‘ular rivojlanadi hamda musiqani ongli anglashga xizmat qiluvchi muhim ko‘nikmalar shakllanadi.

Musiqa madaniyati darslarni zamonaviy metodologik asosda tashkil etish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan va individual yondashuvlardan foydalanish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin. Ayniqsa, integratsiyalashgan, faoliyatga asoslangan va interfaol metodlar o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, jamoa bilan ishlash va musiqiy ifoda orqali o‘zini namoyon etish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, milliy va jahon musiqiy merosini uyg‘unlikda o‘rganish orqali bolalarda global madaniy qarashlar shakllanadi, bu esa ularning zamonaviy va barkamol shaxs bo‘lib kamol topishiga zamin yaratadi. Musiqa mashg‘ulotlarining psixologik ta’siri, motivatsion kuchi va tarbiyaviy jihatlar ta’lim tizimining boshqa sohalari bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Shu sababli, umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati darslarini metodik jihatdan takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish hamda o‘qituvchilarning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish — zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Kelgusida bu yo‘nalishda tizimli islohotlarni amalga oshirish orqali musiqiy-ta’limiy muhitni yanada boyitish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. A. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 183 b.
2. Bobomurodov E. Musiqa tarbiyasi nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Iste’dod, 2020. – 144 b.
3. Abdullayeva M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 203 b.
4. Qodirov A. Musiqa tarbiyasi va milliy qadriyatlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019. – 112 b.
5. Mahmudov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2020. – 212 b.
6. Abduqodirov S. Interfaol metodlar asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 98 b.
7. Soliyev O. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2021. – 176 b.

DASTURIY TA’MINOT SIFATINI TA’MINLASH: TAMOYILLAR, USULLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Nusratova Shahzodaxon Baxtiyorovna

Qarshi davlat texnika universiteti

“Kompyuter tizimlarining dasturiy va texnik ta’minoti”

kafedrası stajyor – o’qituvchisi

Hakimov Olimjon Salim o’g’li

Axborot texnologiyalari va menejmenti

universiteti, DI 109-23 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dasturiy ta’minot sifatini ta’minlashning nazariy asoslari, amaliy usullari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Sifat faqatgina xatolarning yo’qligini emas, balki dasturiy mahsulotning ishonchiligi, samaradorligi, xavfsizligi, foydalanish qulayligi va foydalanuvchi ehtiyojlariga mosligini ham qamrab oladi. Tadqiqotda ISO/IEC 25010 standarti asosida sifat ko’rsatkichlari, testlash texnologiyalari (birlik, integratsiya, tizimli testlar), kodni tahlil qilish va avtomatlashtirilgan testlash vositalari (Selenium, JUnit, Jenkins, SonarQube) yoritiladi.

Kalit so’zlar: dasturiy ta’minot sifati, sifatni ta’minlash, dasturiy testlash, ISO 25010, sifat metrikalari, avtomatlashtirish, DevOps, TDD, BDD, kod sifati, dasturiy hayot aylanishi, CI/CD

KIRISH

Raqamli texnologiyalar asrida dasturiy ta’minot sifatini ta’minlash dastur ishlab chiqish jarayonining markaziy masalalaridan biriga aylangan. Sifat tushunchasi faqatgina xatolarning yo’qligini emas, balki samaradorlik, xavfsizlik, texnik xizmat ko’rsatish qulayligi, foydalanish imkoniyati va foydalanuvchi mamnunligini ham o’z ichiga oladi. An’anaviy “vodopad” modelidan agile va DevOps yondashuvlariga o’tish sifatni ishlab chiqish jarayonining har bir bosqichida integratsiyalash zarurligini yanada kuchaytirdi. Ushbu maqolada dasturiy ta’minot sifatini ta’minlashga oid nazariy asoslar, strategik yondashuvlar va amaliy usullar keng yoritiladi.

Tadqiqotda quyidagi ko’p bosqichli metodologiyalardan foydalanildi: - Talablarni tahlil qilish va spetsifikatsiyani ko’rib chiqish: nomuvofiqlik va chalkashliklarni aniqlash.

- Testlash texnikalari: birlik testi, integratsiya testi, tizimli va qabul testlari, regressiya va eksplorativ testlar.

- Kod sifati amaliyotlari: kodni ko’rib chiqish, juft dasturlash, statik kod tahlili, refaktoring va kodlash standartlariga amal qilish.

- Sifat metrikalari: defekt zichligi, xatolikgacha o’tgan o’rtacha vaqt (MTTF), tsikl murakkabligi, kod qamrovi, texnik qarz.

- Standartlarga muvofiqlik: ISO/IEC 25010 standarti asosida sifat atributlarini (ishonchlilik, samaradorlik, texnik xizmat ko’rsatish qulayligi, ko’chirish imkoniyati) baholash.

- Vositalar bilan avtomatlashtirish: Selenium (UI testi), JUnit (birlik testi), Jenkins (CI/CD), SonarQube (kod sifat tahlili), TestRail (testlarni boshqarish) kabi vositalar.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, sifat nazorati tizimli yo‘lga qo‘yilgan loyihalarda quyidagi yutuqlarga erishiladi:

- Tizim barqarorligi va ishga tushirilgandan keyingi xatolar soni kamayadi;
- Mijozlarning qoniqish darajasi va tavsiya etish ko‘rsatkichlari (NPS) oshadi;
- Xatolarni erta aniqlash va tuzatish xarajatlarini kamaytiradi;
- CI/CD orqali chiqarilishlar tezlashadi;
- Jamoa a‘zolari o‘rtasida sifat uchun umumiy mas’uliyat shakllanadi.

TDD va BDD kabi yondashuvlardan foydalanilgan loyihalarda test qamrovi yuqori bo‘lib, talablarga aniqlik kiritiladi, kod esa modulli va o‘zgartirishga yaroqli bo‘ladi. Sifat metrikalari orqali jarayonni baholash va doimiy takomillashtirish imkoniyati yaratiladi.

Sifat nazorati jarayoni yakunida emas, balki ishlab chiqishning barcha bosqichlarida bo‘lishi kerak. Dizayn, rejalashtirish, amalga oshirish va xizmat ko‘rsatish bosqichlarida sifat doimiy kuzatuvda bo‘lishi zarur. Ishlab chiquvchilar, testchilar, biznes tahlilchilar va foydalanuvchilar o‘rtasidagi hamkorlik talablarni to‘g‘ri bajarilishini ta‘minlaydi.

ISO/IEC 25010 standarti dasturiy ta‘minot sifatini aniqlash va baholashda keng qo‘llaniladi. Bu model funksional moslik, unumdorlik, moslik, foydalanish qulayligi, ishonchlilik, xavfsizlik, texnik xizmat, ko‘chirish imkoniyati kabi atributlarni qamrab oladi. Har bir atribut muayyan kontekstda (masalan, real vaqtli tizimlarda ishonchlilik va tezlik) muhim ahamiyatga ega.

Avtomatlashtirilgan test va CI/CD tizimlari sifatni ta‘minlash jarayonida inqilob yasadi. Ular yordamida testlar tez-tez o‘tkaziladi, fikr-mulohaza tez olinadi va inson xatolari kamayadi. Zamonaviy QA jarayonlariga xavfsizlik testlari (masalan, OWASP ZAP) va samaradorlik testlari (masalan, Apache JMeter) ham integratsiyalanmoqda.

Ta‘lim muassasalari bu yondashuvlarni aks ettirishi lozim. Talabalarga real test vositalari bilan ishlash, test yozish, kodni tahlil qilish va jamoaviy sharhlar orqali sifat nazorati ko‘nikmalari berilishi kerak. Shuningdek, sifat madaniyati, axloqiy mas’uliyat va foydalanuvchi maxfiyligi kabi tamoyillar ham o‘rgatilishi zarur.

Dasturiy ta‘minot sifatini ta‘minlash zamonaviy raqamli yechimlarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur strategik jarayondir. U ishlab chiqish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi, texnik tajriba, jamoaviy hamkorlik va avtomatlashtirilgan vositalar bilan uyg‘unlashishi kerak. Oliy ta‘lim va sanoat sifatni asosiy tamoyilga aylantirish yo‘lida hamkorlikda harakat qilishi muhim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rustamov S. O‘qitishning uslubiy tizimining muvofiqlashtiruvchi modelini shakllantirish vazifalari //«ACTA NUUZ». – 2024. – T. 1. – №. 1.7. – C. 176-178.

2. Zohirov, K., Pardayeva, G., Berdiyev, G. O., & Ro‘ziboyev, F. (2025). INSONNING MUVOZANAT HOLATINI O‘LCHASH UCHUN ROMBERG TESTINI KO

‘RIB CHIQISH. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(3), 52-57.

3. Sitorabonu A., Gulmira P. THE ROLE OF NEW TECHNOLOGIES IN PROVIDING INFORMATION SECURITY IN CAPARATIVE NETWORKS //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2024. – T. 11. – №. 06. – C. 169-171.

4. Ochilov M. R., Ochilova S. R., Buriyev B. B. ROBOTS CONTROL TECHNOLOGY USING THE ROBOTREK PLATFORM //Современные подходы и новые исследования в современной науке. – 2025. – Т. 4. – №. 1. – С. 9-13.

5. Zohirov K. et al. Kinematic and Kinetic Analysis to Improve the Overall Fitness of Wrestlers //2024 4th International Conference on Technological Advancements in Computational Sciences (ICTACS). – IEEE, 2024. – C. 676-681.

6. Zohirov K. et al. Using the TUG Test in Implementing Gait Analysis of Different Types of Wrestlers //2024 4th International Conference on Technological Advancements in Computational Sciences (ICTACS). – IEEE, 20. 4. – C. 1113-1120

7. . Sojida Ochilova, Golib Berdiev, Navruz Xujakulov, Gulmira Pardaeva Development of optimal golden geometric fractal shapes and application in architecture. DTAI – 2024: “Digital transformation and artificial intelligence: problems, innovations and trends” I international scientific - practical conference. 2024/11. C- 205-210

8. Norboyev Bexzod, Golib Berdiev. AI Revolutionizes Identity Verification and Multi-Factor Authentication: Security in the Digital Age. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. 2024/11. C- 205-210

GEOMERTRIYA -TARIXIY MO‘JIZALAR VA ZAMONAVIY YUTUQLAR KALITI

Samandarova Sevinch Jamshid qizi

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
Matematika va informatika yo‘nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Geometriya — bu oddiy chiziqli va burchaklardan iborat fan emas, balki insoniyat tarixida mo‘jizalar yaratgan kalitdir. Qadimgi Misr ehromlari qurilishidagi mukammal aniqlikdan tortib, A Leonardo da Vinchining inson tanasidagi ajoyib nisbatlardan zamonaviy GPS texnologiyasigacha bo‘lgan sayohat — bularning barchasi geometriyaning inson hayotidagi bebaho ahamiyatini ko‘rsatadi. Ushbu maqola orqali siz geometriyaning faqat matematik bilim emas, balki tabiat sirlarini yechishda, san’at va arxitektura, hatto zamonaviy texnologiyalarda qanday muhim rol o‘ynashini bilib olasiz. Geometriya — dunyoni yangi ko‘z bilan ko‘rish va inson tafakkurining chegaralarini kengaytirish vositasidir.*

Kalit so‘zlar: *Geometriya, qadimiy sivilizatsiyalar, Evklid, Arximed, Pifagor, GPS texnologiyasi, non-Evklid geometriya, islomiy naqshlar, ilmiy kashfiyotlar, tarixiy taraqqiyot, matematika, arxitektura, texnologiya, san’at, tafakkur, ilmiy meros.*

KIRISH

Bundan minglab yillar avval odamlar hali yozuvni yaxshi bilmas edi, lekin ular toshlardan ulkan ehromlar qurishdi, Quyoshning soyasidan Yerni o‘lchashdi va naqshlar orqali cheksizlikni tasvirladilar. Geometriya fani — shakllar, uzunliklar va burchaklar haqida emas, balki inson tafakkurining eng chuqur yutuqlaridan biridir. Geometriya tarix davomida insoniyat uchun yo‘lchi yulduz bo‘ldi. U bilan piramidalar qad rostladi, koinot tuzilmasi tushunildi, GPS orqali yo‘llar topildi, san’at asarlari yaratildi, hatto bizning tanamizdagi nisbatlar ham unda o‘z aksini topdi. Quyidagi maqolada siz geometriya qanday qilib insoniyat tarixida muhim burilishlar yasaganini, sivilizatsiyalarni shakllantirganini va bugungi kundagi texnologik hayotimizda qanday hayratlanarli rol o‘ynashini bilib olasiz.

Geometriya: Insoniyat tarixidagi ilmiy inqiloblar

- Qadimgi Misr va geometriyaning amaliy boshlanishi

Taxminan miloddan avvalgi 2600-yillarda barpo etilgan Misr ehromlari, ayniqsa Xufu (Xeops) piramidasi, geometriyaning qadimgi sivilizatsiyalarda qanday yuqori darajada amaliy qo‘llanilganini ko‘rsatadi. Ushbu piramidaning har bir tomoni deyarli teng bo‘lib, burchaklar mukammal 90° darajada ishlangan. Ajoyib tomoni shundaki, bunday aniq natijalar oddiy asbob-uskunalar yordamida yaratilgan. Bu holat geometriyaning qadimdan insonga xizmat qilganini isbotlaydi.

- Yunon davri: Arximed va “Shoh tojining siri”

Miloddan avvalgi III asrda Sirakuza shohi o‘z tojining sof oltindan ekanligini aniqlash uchun Arximedga murojaat qiladi. Arximed suyuqliklarda siqilish qonuniga tayangan holda,

tojni suvga botirib, uning zichligi va hajmi orqali noto‘g‘rilikni aniqlaydi. Arximed geometriyani fizik hodisalarni tahlil qilishda qo‘llagan ilk olimlardan biri sifatida tanilgan.

- Eratosfen: Yer radiusini o‘lchagan inson

Miloddan avvalgi 240-yillarda yashagan Eratosfen Quyosh nurlarining turli shaharlarda tushishini tahlil qilib, Yer radiusini aniqlagan. Uning hisoblari zamonaviy o‘lchovlar bilan taqqoslaganda atigi 1% xatolik bilan to‘g‘ri chiqqan. Bu voqea qadimgi geometriya astronomiya bilan qanchalik chambarchas bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi.

- Evklid va “Elementlar” asari

Miloddan avvalgi 300-yillarda Aleksandriyada yashagan Evklid o‘zining mashhur “Elementlar” asarida geometriyani qat’iy aksiomatik asosda bayon qilgan. Bu kitob 13 ta bo‘limdan iborat bo‘lib, ming yillar davomida matematiklar, muhandislar va faylasuflar uchun bosh qo‘llanma bo‘lib xizmat qilgan. Hozirgi kungacha geometriya darsliklarida Evklidning metodikasi asosiy model hisoblanadi.

- Leonardo da Vinchi va inson tanasidagi geometriya

Renessans davrining buyuk allomasi Leonardo da Vinchi XV asrda inson tanasining geometriya bilan uyg‘unligini tadqiq etgan. Uning mashhur “Vitruviy odami” chizmasi inson a‘zolari o‘rtasidagi nisbatlarni geometrik shakllar bilan ifodalash orqali tananing mukammalligini ko‘rsatadi. Bu ish san’at, anatomiya va ilmning uyg‘unligini aks ettirgan.

- Islomiy naqshlar va ilmiy simmetriya

O‘rta asrlarda musulmon me’morchiligi geometriyani estetik go‘zallik bilan uyg‘unlashtirgan. “Girih” deb ataluvchi naqshlar murakkab matematik simmetriya asosida tuzilgan bo‘lib, ular kvazikristall simmetriyasining ilk misollaridir. Faqat XXI asrda olimlar bu naqshlarning ilmiy asoslarini to‘liq tushuntirishga muvaffaq bo‘ldilar. Bu musulmon me’morlari va olimlarining ilm-fan sohasidagi chuqur bilimini tasdiqlaydi.

- Non-Evklid geometriya: Koinot haqida yangi tushuncha

XIX asrda Gauss, Bolyai va Lobachevsky tomonidan ishlab chiqilgan non-Evklid geometriya Evklidning beshinchi postulatidan voz kechishga asoslangan. Bu geometriya shakli Eynshteynning umumiy nisbiylik nazariyasiga ilmiy poydevor bo‘ldi va fazo va vaqt tushunchalarini butunlay yangi nuqtai nazardan ko‘rsatdi.

- GPS texnologiyasi — zamonaviy geometriyaning yutug‘i

Zamonaviy GPS texnologiyasi sun‘iy yo‘ldoshlar orqali joylashuvni aniqlashda sferik geometriya va trigonometrik hisob-kitoblardan foydalanadi. Har bir smartfon, navigator yoki avtomobilning joylashuv tizimi insoniyat yutuqlarining geometriyaga bog‘liqligini yaqqol namoyon etadi.

Yunon matematikasining rivojiga Pifagor va uning shogirdlari munosib hissa qo‘shgan. Falsafiy yo‘nalishdagi Pifagor maktabi yuqori mavqega ega bo‘lgan. Pifagor va uning shogirdlari uchburchak ichki burchaklari yig‘indisi, dunyoga Pifagor teoremasi nomi bilan mashhur bo‘lgan teoremani isbot qilganlar, muntazam ko‘pyoqlilar soni beshta ekanligi, o‘lchovdosh bo‘lmagan kesmalar mavjud ekanligini aniqlaganlar.

Demokrit (330-275 e.o.) “Bo‘linmas zarrachalar” metodini yaratadi, u dunyo bo‘linmas zarrachalar-atomlardan tashkil topgan degan fikrni ilgari suradi. Uning fikricha har bir

geometrik figura bir qancha elementar qismlardan iborat bo’lib, figura hajmi elementar figuralar hajmlarining yig’indisiga teng bo’ladi.

Platon maktabida yasashga doir geometrik masalalar yechilgan. Sirkul va chizg’ich yordamida yechib bo’lmaydigan kub hajmini ikkilantirish masalasini Platon tomonidan yaratilgan asbob yordamida yechganlar. Yasashga doir geometric masalalarni bosqichlab yechish metodi, geometrik o’rin g’oyasi shu maktabda asoslangan va bir qancha egri chiziqlar yasalgan.

Evdoks (410-355 e.o.) Platon maktabi vakili bo’lib praporsiyalar nazariyasiga asos solgan. Pifagor izdoshlari yaratgan sonli nisbat tushunchasidan farqli o’laroq bu nazariyani u o’lchovdosh bo’lgan kesmalar bilan bir qatorda o’lchovdosh bo’lmagan kesmalar uchun ham qo’llagan, natijada irratsional son tushunchasiga asos solgan. Nisbatlar nazariyasi yordamida piramida, konus hajmini hisoblagan. Evdoksning shogirdi Menexm nomi esa konus kesimlar g’oyasi bilan bog’langandir. Buyuk faylasuf Aristotel mantiq ilmining rivojiga munosib hissa qo’shadi. Faxrli ravishda Aristotel, formalogika fani va deduktiv bayon asoschisi hisoblanadi.

Eramizdan oldingi III asrga kelib Yunonistonda shakllangan falsafiy maktab namoyondalari Misr va Bobilliklar yaratgan matematik tushunchalar va g’oyalarni tanqidiy o’rganish asosida ularni rivojlantirdilar, tushuncha va g’oyani asoslash, ilmiy bayon etish yo’llarini isbotlash usullarini (tahlil, sintez, hulosa chiqarish, hukm chiqarish) yaratishga harakat qildilar va bu metodlarni mujasamlashtirdilarki toki ular mavjud bo’lgan tushunchalarni tizimlashtirish tartibli bayon qilishni taqozo etdi.

Geometriyani deduktiv prinsipda qurishni grek olimi Yevklid o’z zamonasiga nisbatan qoniqarli hal qilib, 13 ta kitobdan iborat “Negizlar” nomli asarini yaratdi.

Yevklid hayoti haqida to’la ma’lumotlar bizgacha yetib kelmagan u bizning eramizdan avvalgi 300 yillarda yashagan bo’lib, Ptolomey podshohlik qilgan davrda Aleksandriyada matematikadan dars bergan va shoh tomonidan tashkil qilingan muzeyni matematika bo’limini yaratgan

XIX asr davomida bir qancha kashfiyotlar geometriya doirasini keskin kengaytirdi. Bunday kashfiyotlarning eng qadimgi biri Gauss' Egregiya teoremasi (ajoyib teorema), bu taxminan Gauss egriligi sirt har qanday o'ziga xos xususiyatdan mustaqil ko'mish ichida Evklid fazosi. Bu sirtlarni o'rganish mumkinligini anglatadi ichki tomondan, bu xuddi yakka joylar kabi va nazariyasiga kengaytirilgan manifoldlar va Riemann geometriyasi.

Keyinchalik 19-asrda geometriyalar parallel postulat (evklid bo’lmagan geometriya) hech qanday qarama-qarshiliklarsiz ishlab chiqilishi mumkin. Buning asosida yotadigan geometriya umumiy nisbiylik evklid bo’lmagan geometriyaning mashhur qo’llanmasi.

Geometriyaning eng qadimgi boshlanishlari qadimgi davrlarda kuzatilishi mumkin Mesopotamiya va Misr miloddan avvalgi 2-ming yillikda. Dastlabki geometriya uzunliklar, burchaklar, maydonlar va hajmlarga oid empirik ravishda topilgan tamoyillar to’plami bo’lib, ular amaliy ehtiyojlarni qondirish uchun ishlab chiqilgan. geodeziya, qurilish, astronomiyava turli xil hunarmandchilik. Geometriya bo'yicha ma'lum bo'lgan eng qadimgi matnlar Misrlik Rind Papirus (Miloddan avvalgi 2000-1800) va Moskva papirusi (miloddan avvalgi 1890 y.), Bobil loy plitalari kabi Plimpton 322 (Miloddan avvalgi 1900). Masalan, Moskva papirusida qisqartirilgan piramidaning hajmini hisoblash formulasi berilgan yoki frustum. Keyinchalik

loydan yasalgan lavhalar (miloddan avvalgi 350-50 yillar) Bobil astronomlari tomonidan amalga oshirilganligini namoyish etmoqda trapezoid Yupiterning pozitsiyasini hisoblash protseduralari va harakat vaqt tezligi makonida. Ushbu geometrik protseduralar Oksford Kalkulyatorlarishu jumladan o'rtacha tezlik teoremasi, 14 asrga kelib. Misrning janubi qadimgi nubiyaliklar geometriya tizimini o'rnatdi, shu jumladan quyosh soatlarining dastlabki versiyalari.

Miloddan avvalgi 7-asrda Yunoncha matematik Miletning talesi piramidalar balandligi va kemalarning qirg'oqdan uzoqligini hisoblash kabi masalalarni echishda geometriyadan foydalangan. U geometriyaga tatbiq etilgan deduktiv mulohazani birinchi marta to'rtta natijani keltirib chiqargan Fales teoremasi. Pifagoralar Pifagor maktabi, bu birinchi dalil bilan hisobga olinadi Pifagor teoremasi, teorema bayoni uzoq tarixga ega bo'lsa-da. Evdoks (Miloddan avvalgi 408 - milodiy 355 yillar) charchash usulibu egri chiziqli raqamlarning maydonlari va hajmlarini hisoblashga imkon berdi, shuningdek, muammolardan qochgan nisbatlar nazariyasi beqiyos kattaliklar, bu keyingi geometrlarga sezilarli yutuqlarga erishishga imkon berdi.

Miloddan avvalgi 300 yil atrofida geometriya Evklid tomonidan inqilob qilingan, uning Elementlar, barcha davrlarning eng muvaffaqiyatli va ta'sirli darsligi sifatida keng tanilgan, tanishtirdi matematik qat'iylik orqali aksiomatik usul va bugungi kunda matematikada qo'llaniladigan formatning eng qadimgi namunasi, ta'rif, aksioma, teorema va isbot. Garchi tarkibining aksariyati Elementlar allaqachon ma'lum bo'lgan, Evklid ularni yagona, izchil mantiqiy asosga aylantirgan. The Elementlar 20-asrning o'rtalariga qadar G'arbdagi barcha o'qimishli kishilarga ma'lum bo'lgan va uning mazmuni hozirgi kunga qadar geometriya darslarida o'qitilmoqda. Arximed (miloddan avvalgi 287-221 yillarda) Sirakuza ishlatilgan charchash usuli hisoblash uchun maydon yoyi ostida parabola bilan cheksiz qatorning yig'indisi va juda aniq taxminlarni berdi. Shuningdek, u spiral nomi bilan atalgan va. uchun formulalarni olgan jildlar ning inqilob sirlari.

Geometriya — bu zamonaviy jamiyatning turli jabhalarida keng qo'llaniladigan, kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan ilmiy soha. Quyida geometriyaning hozirgi zamonda qanday amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rib chiqamiz:

- Ta'limda geometriyaning roli

Zamonaviy ta'limda geometriya nafaqat matematikani o'rgatish vositasi, balki o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, fazoviy tasavvurini oshirish va muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Interfaol ta'lim vositalari, masalan, GeoGebra kabi dasturlar yordamida geometriya tushunchalari yanada aniq va tushunarli bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirish darajasini oshiradi

- Qurilish va arxitektura sohasida geometriya

Qurilish va arxitektura sohasida geometriya asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu sohada geometriya yordamida inshootlarning shakli, o'lchamlari, joylashuvi va struktura mustahkamligi hisoblanadi. Masalan, murakkab shakldagi binolarni loyihalashda geometriya yordamida fazoviy hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Shuningdek, geometriya yordamida binolarning energiya samaradorligi, yorug'lik va havo almashinuvi kabi jihatlar ham hisobga olinadi.

- Kompyuter dizayni va 3D modellash

Kompyuter dizayni va 3D modellashtirishda geometriya asosiy rol o'ynaydi. Ushbu sohada geometriya yordamida ob'ektlarning shakli, o'lchamlari va joylashuvi aniqlanadi. 3D modellashtirish dasturlari yordamida murakkab shakldagi ob'ektlar yaratilib, ularning virtual modellarini ko'rish va tahlil qilish mumkin bo'ladi.

- Robototexnika va sun'iy intellekt

Robototexnika va sun'iy intellekt sohalarida geometriya robotlarning harakatini rejalashtirish, ularning muhit bilan o'zaro ta'sirini modellashtirishda qo'llaniladi. Geometrik algoritmlar yordamida robotlarning fazoviy koordinatalari aniqlanadi va ularning harakat yo'nalishlari belgilab olinadi. Bu esa robotlarning samarali va aniq ishlashini ta'minlaydi.

- Tibbiyotda geometriya

Tibbiyotda geometriya inson tanasining strukturaviy xususiyatlarini o'rganishda, organlarning shakli va joylashuvini tahlil qilishda qo'llaniladi. Masalan, kompyuter tomografiyasi (KT) va magnit-rezonans tomografiyasi (MRT) kabi tibbiy tasvirlash usullari yordamida tananing ichki tuzilmasi geometriya asosida aniqlanadi. Bu esa kasalliklarni aniqlash va davolashda muhim ahamiyatga ega.

- Astronomiya va fazo tadqiqotlari

Astronomiya va fazo tadqiqotlarida geometriya yordamida yulduzlar, sayyoralar va boshqa kosmik jismlarning joylashuvi, harakati va o'lchamlari aniqlanadi. Geometrik modellash va hisob-kitoblar yordamida kosmik ob'ektlarning fazoviy koordinatalari aniqlanadi va ularning harakati prognoz qilinadi.

- San'at va dizaynda geometriya

San'at va dizayn sohalarida geometriya estetik go'zallikni yaratishda, kompozitsiyani shakllantirishda, rang va shakl nisbatlarini belgilashda qo'llaniladi. Geometrik shakllar va naqshlar yordamida san'at asarlari yaratiladi va dizayn elementlari tashkil etiladi.

- Kartografiya va geodeziya

Kartografiya va geodeziya sohalarida geometriya yordamida yer yuzasining xaritalari tuziladi, hududlarning o'lchamlari va chegaralari aniqlanadi. Geometrik hisob-kitoblar yordamida yer yuzasining shakli va o'lchamlari aniqlanadi va xaritalarda tasvirlanadi.

- Axborot texnologiyalari va virtual haqiqat

Axborot texnologiyalari va virtual haqiqat sohalarida geometriya yordamida 3D modellar yaratiladi, virtual muhitlar tashkil etiladi. Geometrik algoritmlar yordamida virtual ob'ektlarning shakli, o'lchami va joylashuvi aniqlanadi. Bu esa foydalanuvchilarga interfaol va realistik tajriba taqdim etadi.

- Iqtisodiyot va logistika

Iqtisodiyot va logistika sohalarida geometriya yordamida resurslarning taqsimoti, transport yo'nalishlari, omborlarning joylashuvi va boshqa jarayonlar optimallashtiriladi. Geometrik modellash va hisob-kitoblar yordamida samarali va tejamkor tizimlar yaratiladi.

Xulasa

Geometriya insoniyat tarixida qadimdan boshlangan va turli davrlar davomida doimiy ravishda rivojlanib kelayotgan fan sohasidir. Qadimgi Misrning me'morchiligi va yunonlarning matematik ixtirolari, xususan Evklidning “Elementlar” asari, geometriyaning

ilmiy asoslarini yaratdi. Keyingi asrlarda esa yangi nazariyalar, xususan non-Eklid geometriyasi koinotni yanada chuqurroq tushunishga imkon berdi.

Bugungi kunda geometriya nafaqat nazariy bilim, balki hayotimizning barcha sohalarida – ta’limdan tortib, arxitektura, tibbiyot, kompyuter texnologiyalari va kosmik tadqiqotlarga keng qo’llanilmoqda. Geometriya yordamida murakkab muammolar hal qilinib, yangi texnologiyalar va ilmiy kashfiyotlar yaratilmoqda. Shu bois, geometriya faqatgina o’tmishdagi yutuqlar to’plami emas, balki zamonaviy ilm-fan va texnologiyaning poydevori hisoblanadi. Uning ahamiyati kelajakda yanada ortishi va insoniyat taraqqiyotida muhim rol o’ynashini davom ettirishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Egamberdiyev, D. (2021). Geometriya fani va uning rivojlanish davrlari tarixi haqida. CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/geometriya-fani-va-uning-rivojlanish-davrlari-tarixi-haqida/viewer>
2. Rustamov S. O’qitishning uslubiy tizimining muvofiqlashtiruvchi modelini shakllantirish vazifalari //«ACTA NUUZ». – 2024. – T. 1. – №. 1.7. – C. 176-178.
3. Zohirov, K., Pardayeva, G., Berdiyev, G. O., & Ro’ziboyev, F. (2025). INSONNING MUVOZANAT HOLATINI O’LCHASH UCHUN ROMBERG TESTINI KO’RIB CHIQISH. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(3), 52-57.
4. Sitorabonu A., Gulmira P. THE ROLE OF NEW TECHNOLOGIES IN PROVIDING INFORMATION SECURITY IN CAPARATIVE NETWORKS //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2024. – T. 11. – №. 06. – C. 169-171.
5. Ochilov M. R., Ochilova S. R., Buriyev B. B. ROBOTS CONTROL TECHNOLOGY USING THE ROBOTREK PLATFORM //Современные подходы и новые исследования в современной науке. – 2025. – T. 4. – №. 1. – C. 9-13.
6. Zohirov K. et al. Kinematic and Kinetic Analysis to Improve the Overall Fitness of Wrestlers //2024 4th International Conference on Technological Advancements in Computational Sciences (ICTACS). – IEEE, 2024. – C. 676-681.
7. Zohirov K. et al. Using the TUG Test in Implementing Gait Analysis of Different Types of Wrestlers //2024 4th International Conference on Technological Advancements in Computational Sciences (ICTACS). – IEEE, 20. 4. – C. 1113-1120
8. . Sojida Ochilova, Golib Berdiev, Navruz Xujakulov, Gulmira Pardaeva Development of optimal golden geometric fractal shapes and application in architecture. DTAI – 2024: “Digital transformation and artificial intelligence: problems, innovations and trends” I international scientific - practical conference. 2024/11. C- 205-210
9. Norboyev Bexzod, Golib Berdiev. AI Revolutionizes Identity Verification and Multi-Factor Authentication: Security in the Digital Age. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. 2024/11. C- 205-210

FAVQULODDA VAZIYATLAR TA'SIRLI OQIBATLARINI IQTISODIY ZARARNI TAHLIL QILISH VA BAHOLASH

Maxmatqulov Nurilla Imomovich

Qarshi davlat texnika universiteti,

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrası dosenti

n.mahmatqulov@mail.ru,

+998996600114

Annotasiya: *Ushbu maqolada, tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlar oqibalarida iqtisodiyot tarmoqlariga, aholiga va tovar moddiy boyliklarga etkazilgan iqtisodiy zararlarni tahlil qilish va baholash usullari hamda zararni minimallashtirish uchun ishlab chiqiladigan chora- tadbirlarni belgilaydi.*

Kalit so'zlari: *Favqulodda vaziyatlar, iqtisodiyot tarmoqlari, bevosita zarar, bilvosita zarar, umumiy zarar, to'liq zarar, atrof-muhit, baholash, qiymat, jarohatlanish, baxtsiz xodisalar.*

KIRISH

Milliy xavfsizlikni ta'minlashning muhim vazifalaridan biri bu davlat va jamiyat inqirozining oldini olish va ular bilan samarali kurashish, mamlakatning barqaror rivojlanishining kafolatidir. Milliy xavfsizlikni inqirozga oldib keluvchi asosiy omillardan biri- bu tabiiy ofatlar, texnogen avariylar, ekologik fojialar va mehnat sharoiti talabga standart va me'yorlarga javob bermasligidir[6]

Tadqiqotning dolzarbligi. Texnogen va tabiiy favqulodda vaziyatlar o'z ko'lamiga qarab shaxs, jamiyat va umuman davlat hayotining turli sohalarida namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlariga olib keladi. Oqibatlarini bartaraf etish favqulodda vaziyatdan keyin ham, uzoq vaqt davom etish mumkin. Umuman olganda, tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar ta'siri quyidagi zanjirsimon reksiya olib kelishi mumkin: “oqibatlar-yo'qotishlar-zarar-kompensatsiya”. Shu boisdan ham ushbu tadqiqot ob'ekti dolzarbligi ushbu zanjir bog'lamasini bartaraf etish va buning asil mohiyati esa halqimiz tinch va osayishta foravon yashashiga qaratilgan chora tadbirlar majmuasini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda foydalanilgan normativ-huquqiy hujjatlar va adabiyotlarning va qisqacha tahlili. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida Respublikamiz rahbariyati, hukumatimiz tomonidan ko'plab normativ- huquqiy xujjatlar ishlab chiqilgan va hayotga tadbiriq etilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining “Aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish chora tadbirlari” to'g'risida”gi qonuni, “Fuqaro muhofazasi to'g'risida”gi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 24 avgustidagi «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida» 242-sonli qarori va boshqa bir qancha qonun va qonun osti hamda texnik hujjtlarni misol qilish mumkin. Bundan tashqari, ko'plab olim va tadqiqotchilar ko'plab ilmiy

ishlar va ilmiy adabiyotlar yaratishgan. Jumladan, Xolbaev B.M., Raximov O.D., Maxmatqulov N.I. “Hayot faoliyati xavfsizligi” darslik 2-qismdan iborat bo'lib, ikkinchi qismi asosan aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish va sodir bo'lganda iqtisodiy va ijtimoiy zararni minimalashtirish, favqulodda vaziyatlarda aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining barqarorligini ta'minlash va boshqa tashkiliy masalarni echish usul va vositalari ko'rsatilgan[3].

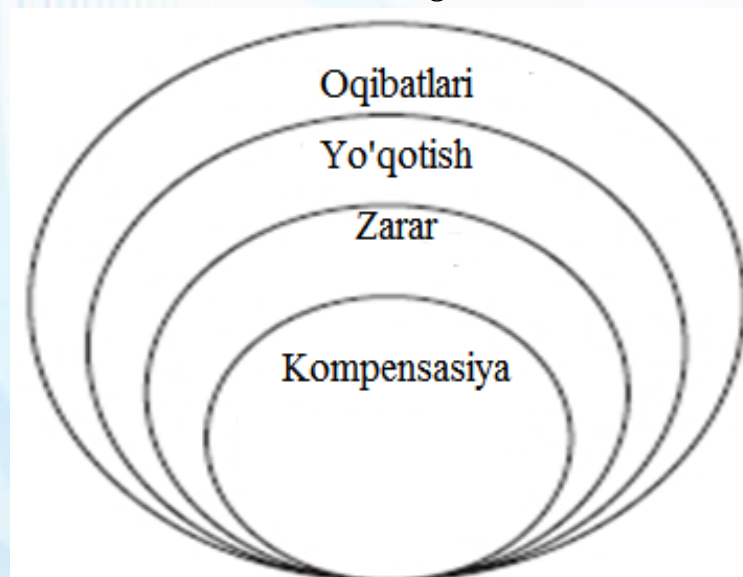
Dorjko S.V. Sistema vjivaniya naseleniya i zaita territoriy v chrezvchaynx situasiyax. Uchebnie posobie. Bu o'quv qo'llanmada inson yashash muxitida og'ir sharoitlarga tushib qolganda qanday qilib. o'zi uchun birlamchi yashash sharoitini yaratish, mahalliy predmetlardan va koinat (faza) borliqlaridan foydalanish va boshqa usullar aks etigan.

Tadqiqotga quyilgan asosiy maqsad quyidagilardan iborat: Iqtisodiyot tarmoqlarida sodir bo'lgan favqulodda vaziyatlar oqibatida keltirilgan bevosita, bilvosita, umumiy va to'liq zararni aniqlash.

Tadqiqotga quyilgan maqsadidan kelib chiqib, quyidagi vazifalarni bajarilishi lozim: Respublikamizda sodir bo'ladigan tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlarni tahlil qilish asosida bevosita, bilvosita, umumiy va to'liq zararni aniqlash usullarini ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy va o'quv adabiyotlarini tahlil qilish, qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, dasturlash va raqamlashtirish modellari kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot tahlili va natijalari Umuman olganda, favqulodda vaziyatlar ta'siri quyidagi zanjirga olib kelishi mumkin: “oqibatlar - yo'qotishlar - zarar – kompensasiya” Zanjir elementlari orasidagi munosabatlari 1-rasmda ko'rsatilgan. [5]

1-rasm. Favqulodda vaziyatlar oqibatlari iqtisodiy munosabatlar

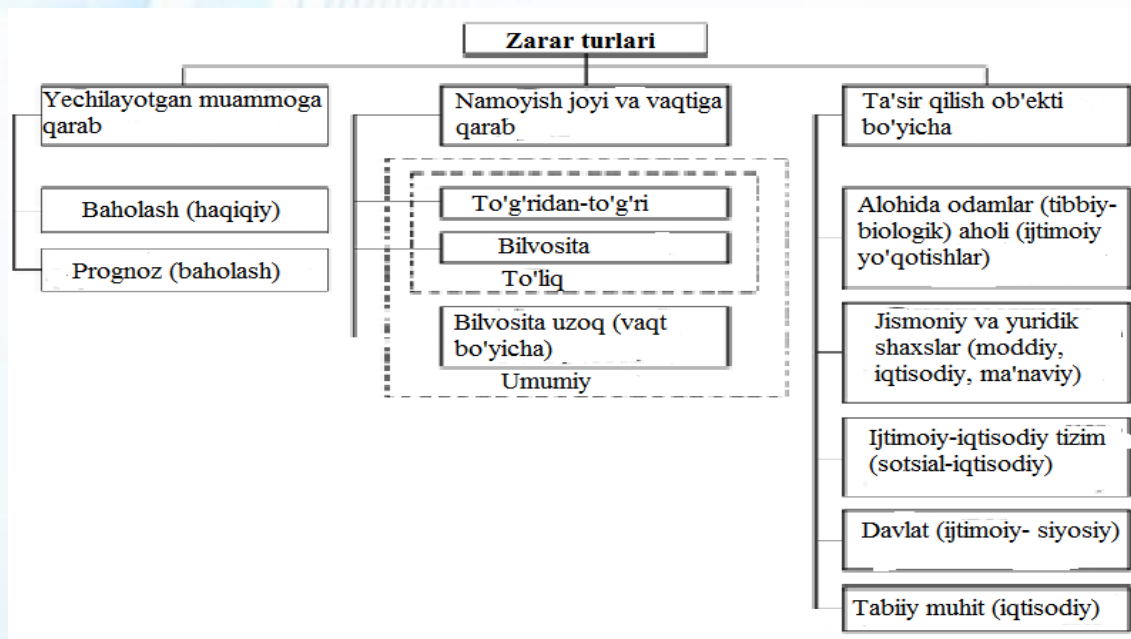
Shunday qilib, favqulodda vaziyatlar oqibatlari shaxs, jamiyat va davlat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ilmiy-texnikaviy umumiy olganda barcha tarmoqlarni qamrab oladigan xavfli xodisalar natijasida boshlanib, boshqarib bo'lmaydigan o'zgarishlarni birlashtiradi.

Yo'qotishlar- iqtisodiy va ijtimoiy sohasini qamarab oladigan salbiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan oqibatlarining bir qismidir, ya'ni yo'qotishlar - sanitariya va qaytarib bo'lmaydigan - favqulodda vaziyatlar qurbonlarini anglatadi.

Zarar - ob'ektlar holatidagi ayrim hodisalar, harakatlar natijasida ularning yaxlitligini buzish yoki boshqa xususiyatlari yomonlashishi bilan ifodalangan salbiy o'zgarish natijasi; haqiqiy yoki mumkin bo'lgan ijtimoiy va iqtisodiy yo'qotishlar (odam sog'lig'i o'rtacha qiymatdan chetga chiqishi, ya'ni kasallik yoki hatto o'lim; normal iqtisodiy faoliyat jarayoni buzilishi); mulk u yoki bu turini, boshqa moddiy, madaniy, tarixiy yoki tabiiy qadriyatlarni yo'qotish va boshqalar) yoki tabiiy muhit yoki inson muhitining yomonlashishi.

Rus iqtisodchi A.M. Kuhlman o'zining "Xavfsizlik faniga kirish" asarida zararni (texnologik xavfsizlik nuqtai nazaridan) texnologiyadan foydalanish paytida jismoniy yoki kimyoviy ta'sir natijasida ma'lum bir shaxsga, uning qonun bilan himoyalangan moddiy va nomoddiy ne'matlariga zarar etkazish deb tushuntiradi. Shunday qilib, bu erda zarar tushunchasi sanitariya va qaytarib bo'lmaydigan yo'qotishlarni o'z ichiga oladi.

Zarar taxminiy oqibatlardir. Zararni baholash uning qiymatini natura yoki pul ko'rinishida aniqlashni o'z ichiga oladi (zararni iqtisodiy baholash)[3].

2-rasm. Zarar turlarining tasnifi

Favqulodda vaziyatlardan aholi va atrof-muhitga etkazilgan haqiqiy zarar nafaqat evakuasiya, balki, tiklash ishlari uchun respublika va mahalliy byudjetlardan ajratilgan mablag'lardir. Masalan, favqulodda ko'لامي, davomiyligi, vaqti, ob-havo sharoiti va boshqalar xolatiga bog'liq xolda, Odamlar o'limi, jarohatlari yoki kasalliklari natijasida mehnat qobiliyatini to'liq yoki vaqtincha yo'qotilishi, jabrlanganlar yoki evakuasiya qilinganlar yashash sharoitlari o'zgarishi, ekotizim nobud bo'lishi, ko'chmas mulklar, qishloq xo'jaligi mahsulotlar yo'qolishi, korxonalar majburiy to'xtab qolishi natijasida tovar va xizmatlar aylanmasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq ma'naviy zarar.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'naviy zarar miqdori ba'zan kasalliklar bilan bog'liq tovon to'lovlaridan ham oshib ketishi mumkin. Ushbu barcha oqibatlar uchun jabrlanuvchilar ta'sir manbai bo'lgan ob'ekt egasiga etkazilgan zararni qoplash, oqibatlarni kamaytirishga qaratilgan avariya-qutqaruv operatsiyalari xarajatlarini (yong'inlarni o'chirish, odamlarni va mulkni evakuasiya qilish, zararlangan hududda jabrlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish va h.k.).

Zarar tarkibiy qismlari ko'rib chiqilayotgan zarar turiga xos bo'lgan tabiiy birliklarda, ba'zi tarkibiy qismlar esa pul ko'rinishida baholanishi mumkin. Shu bilan birga, turli xil salbiy hodisalar oqibatlarini solishtirish, zararining turli tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda, oqilona himoya choralarini ishlab chiqish, ko'rilgan choralar natijasida oldini olingan zararni va xavfsizlik choralarining iqtisodiy samaradorligini hisoblashda maqsadga muvofiqdir.

Mumkin bo'lgan yoki haqiqiy zarar qiymatini baholash ixtisoslashtirilgan baholash tashkilotlari tomonidan ushbu jarayonda ishtirok etuvchi jismoniy va yuridik shaxslarning qonunlarga va iqtisodiy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydigan kelishilgan usullardan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak.

Baholash usullari uchun asoslar quyidagilardir[4]:

- tovar va xizmatlarning joriy narxlari;
- arbitraj amaliyoti;
- keng baholash bazasiga, ob'ektiv va ko'p qirrali statistikaga ega bo'lgan mulk va shaxsiy sug'urta tajribasi.

Gipotetik va real favqulodda vaziyatlardan etkazilgan zararni baholash usullari mavjud. Agar gipotetik favqulodda vaziyat ko'rib chiqilsa, bu turdagi zararlar kutilgan deb nomlanadi. Turli favqulodda vaziyatlar stsenariylari uchun hisoblash usuli turli xil zarar qiymatlarini ishlab chiqaradi. Ko'p sonli tasodifiy omillarning zarar miqdoriga ta'siri tufayli prognoz masalalari $F(w) = P(w > W)$. taqsimot funksiyasi bilan tavsiflangan zararining tasodifiy qiymatini hisobga olish kerak.

Muayyan vaqt oralig'ida sodir bo'lgan favqulodda vaziyatlarda etkazilgan zarar to'g'risidagi statistik ma'lumotlar ma'lum bir umumiy populyasiyadan namunani tashkil qiladi va statistik taqsimot funksiyasi bilan tavsiflanadi.

Zarar bo'yicha qayd etilgan statistik ma'lumotlar etarli darajada bo'lmaganligi sababli, favqulodda vaziyatlar aksariyat turlari uchun $F(w)$ taqsimlash funksiyalari turi hali belgilanmagan. Agar biz himoya choralari va himoya xarajatlari samaradorligini baholash haqida gapiradigan bo'lsak, unda barcha turdagi zararlar oldini olish deb ataladi[3,4].

Matematik jihatdan, oldini olingan zarar quyidagi nisbat bilan aniqlanadi:

$$\Delta W = W_0 - W_1, \quad (1)$$

bunda, W_0 - himoya choralarini ko'rishdan oldin zarar; W_1 - himoya choralarini ko'rgandan keyin zarar.

Zararni o'lchash uchun universal shkalar mavjud emas. Amalda, asosan, ikkita shkala qo'llaniladi - tabiiy va sub'ektiv (mutlaq va nisbiy). Odatda miqdoriy bo'lgan tabiiy o'lchovlarda miqdorlarning odatiy qiymatlari qo'llaniladi. Masalan, muayyan turdagi mulkni yo'qotish qiymati pul birliklarida ifodalanadi, baxtsiz hodisalar ularning soni bilan tavsiflanadi

va hokazo. Subektiv (asosan sifatli) o'lchovlar tabiiy shkala bo'lmagan zarar turini miqdoriy aniqlash zarurati mavjud bo'lgan hollarda yaratiladi.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini ko'rib chiqishda bevosita, bilvosita, to'liq va umumiy zarar farqlanadi. Birinchi taxminiy (yuqori baho) sifatida favqulodda vaziyatlardan etkazilgan zarar ular yuzaga kelgunga qadar mavjud bo'lgan vaziyatni tiklash xarajatlariga teng.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlari bir-biriga bog'langan ketma-ket hodisalar zanjiridir. Ushbu zanjirdagi elementlar soni juda ko'p bo'lishi mumkin. Shunday qilib, favqulodda vaziyatlar natijasida bevosita zarar deganda xavfli tabiiy yoki texnogen hodisalarga zarar etkazuvchi va zararli omillari hududiga tushib qolgan inson hayoti uchun manfaatdor bo'lgan barcha ob'ektlar yo'qotishlari va shikastlanishlari tushuniladi.

Favqulodda vaziyatlardan bilvosita zarar - xavfli hodisalar salbiy omillari ta'sir qilish zonasiga kirmaydigan va iqtisodiy munosabatlar, infratuzilmalar mavjud tuzilmasi buzilishi va o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlar, zararlar va qo'shimcha xarajatlar; biotsenozlar, shuningdek favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish choralarini ko'rish zarurati bilan bog'liq yo'qotishlar (qo'shimcha xarajatlar).

Shuning uchun bilvosita zararni quyidagi qiymat bo'yicha ifodalanadi.

$$W_k = \alpha W_n, \quad (2)$$

bunda, α – bilvosita ekspert bahosi, W_k - batafsil va tahlil qilmasdan alohida tarkibiy qismlari bo'yicha baholanishi.

Ko'pincha, oqibatlari barcha guruhlari bilvosita zararni keltirib chiqaradigan davrlarda paydo bo'ladi. Shtat, mintaqalar va kompaniyalar darajasida zanjirli bilvosita xavf paydo bo'lib, tsikllar soni (xavf daraxti) sifatida tasvirlangan. 6-10 tsikldan ko'p bo'lmagan davrni hisobga olish amalda tavsiya etiladi.

Favqulodda vaziyatlarda o'zaro bog'liq hodisalar ketma-ketligini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular zanjiri bo'ylab harakatlanar ekan, birinchidan, dastlabki hodisalar ta'siri zaiflashadi, ikkinchidan, bilvosita zararni baholashda qiyinchiliklar ortadi. Ushbu fikrlarga asoslanib, ekspert bahosi ko'pincha alohida komponentlarni batafsil va tahlil qilmasdan bevosita zarar ulushi sifatida bilvosita zararni baholash sifatida ishlatiladi.

Davom etayotgan favqulodda vaziyatlar jami bilvosita zararida tabiiy muhitdagi uzoq global o'zgarishlar alohida o'rin tutadi, garchi ularni hozirgi nuqtai nazaridan pul ko'rinishida baholash mumkin bo'lmasa-da, bu mablag'lar (qiymatlar) ular taoifasiga kiritiladi.

Bilvosita zarar favqulodda vaziyatlar makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini ham aks ettirishi mumkin - yalpi ichki mahsulot ulishi pasayishi, import-eksport operatsiyalari tarkibi o'zgarishi, ishsizlik darajasi, inflyasiya va boshqalar.

Umumiy zarar bevosita va bilvosita zararlar yig'indisidir. Umumiy zarar to'liq zararga nisbatan oraliq bo'lib, uzoq muddatli miqdor bilan aniqlanadi. Masalan, AES avariya natijasida etkazilgan zarar muddati 100 yilga etishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlar oqibatida etkazigan to'liq zarar bevosita va bilvosita zararlar yig'indisidir.

$$W_{pol} = W_n + W_k, \quad (3)$$

Salbiy omillar ta'sir qilish ob'ektiga ko'ra, quyidagi zarar turlariga ajratish mumkin[7]:

- muayyan odamlar hayoti va sog'lig'i (mediko-biologik)ga ta'siri bilan belgilanadi, bu ularning ayrim jamoalari (mamlakat aholisi, jamiyat) uchun ijtimoiy yo'qotish (pasayish iga olib keladi;

- jismoniy va yuridik shaxslar, tashkilotlar moddiy, iqtisodiy, ma'naviy yo'qotishlar;

- ijtimoiy-iqtisodiy tizim (ijtimoiy-iqtisodiy), u yoki bu turdagi mulkni yo'qotish, odamlarni ko'chirish xarajatlari, jabrlanuvchilarga tovon to'lash, tuzilgan shartnomalar bajarilmasligi, normal iqtisodiy jarayonni buzishdan odamlar turmush sharoiti yomonlashishi va boshqalar;

- davlat (ijtimoiy-siyosiy) ta'siri;

- tabiiy muhit (ekologik) yomonlashishi yoki uni tiklash xarajatlari, hududlar milliy iqtisodiy qiymatini yo'qotishi yoki uni qayta tiklash xarajatlari va boshqalar.

Favqulodda vaziyatlarda bevosita iqtisodiy zarar asosiy yoki aylanma mablag'lar salbiy omillari ta'siri natijasida zarar yoki yo'qotish, uchinchi shaxslar mulkiga zarar etkazish bilan ham oshib borishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlari makroiqtisodiy tahlili bevosita va bilvosita, shu jumladan uzoq muddatli oqibatlarni hisobga olishga asoslangan tizimli yondashuvni nazarda tutadi.

Yuqorida ta'kidlaganlarga asoslanib, quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin. Avvalom bor favqulodda vaziyatlar biz kutmagan vaqtda va kutilmagan joyda sodir bo'ladi, to'g'ri u qisqa vaqt davom etishi mumkin, lekin u shu qisqa vaqt ichida juda ham keng ko'lamli aholi sog'lig'i va hayotiga xavf solishi, iqtisodiyot tarmoqlari va atrof muhitga katta miqdorda zarar etkazishi mumkin.

Bundan tashqari bunday sharoitda iqtisodiy va ijtimoiy zarar ko'lamini bashoratlash juda ham mushkil ish, chunki uning oqibatlarini to'liq bartaraf etish uchun yillab, xattoki 10 yillab vaqt ketishi mumkin. Bunga yoqqol misol, Chernobil AES dagi avariya sodir bo'lganiga 35 yil bo'libdiki avariya oqibatlari hamon bartaraf etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, favqulodda vaziyatlarga qarshi turish xar qanday iqtisodiy jixatdan barqaror bo'lgan davatlarning ham imkoniyati yo'q. Chunki bir necha daqiqada butun bir yirik shaharlarni vayron qilishi, mamlakat iqtisodiyotini butunlay izdan chiqarishi mumkin. Shu sababli ham favqulodda vaziyatlarni baholash, ularning oqibatlarini bartaraf etishda halqaro tashkilotlar hamjamiyati birgalikdagi xarakati muximdir. Ayniqsa, oziq – ovqat, tibbiyot va boshqa yashash muxiti uchun zarur bo'lgan birlamchi vositalar bilan ta'minlashda o'zaro gumanitar yordam ko'rsatish alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADADIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining “Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida” qonuni, 2022 yil 17 avgustdagi O'RQ-790-son

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 24 avgustidagi «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida» 242-sonli qarori.

3. Xolbaev B.M., Raximov O.D., Maxmatkulov N.I. Hayot faoliyati xavfsizligi” darslik (2 qismi). – : «Voris-nashriyot», 2020. 304 s.
4. Maxmatqulov N.I. Tabiiy tustdagi favqulodda vaziyatlarni bashoratlashning takomillashgan metodikasi. MonografiY.: «Voris-nashriyot», 2022, 155 – b.
5. Махматкулов Н.И. Оценка техносферной безопасности на основе математического моделирования// Монография: «Ворис-нашриёт», 2022, 166 – с.
6. Махматкулов Н. И. Пожар как фактор техногенной катастроф// Международный журнал перспективных исследований в области образования, технологий и менеджмента. Том.2, Впуск 9. 2023. 70-77.
7. Махматкулов Н.И. Правильное поведение населения в чрезвычайных ситуациях//международный журнал перспективных исследований в области образования, технологий и менеджмента. том..2, выпуск 9, 2023.175-182
8. Махматкулов Н. И. Формирование процесса изменений при внедрении системы управления охраной труда в модели «черного ящика» // Цифровые технологии в промышленности Том 1, 2023№ 1 сентябрь
9. Maxmatqulov N.I., Karimov S. X. “Atrof muxit xolati va uni muxofaza qilish”. Fan, muxofaza, xavfsizlik ilmiy amaliy jurnal 2019 yil. 2(3) – sonli. 36-41 b
10. Rustamov A. B. DEVELOPMENT OF SOFTWARE FOR DIGITAL INDUSTRIAL STRUCTURE TRANSFORMATION PROCESSES //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 593-597.

YONG‘IN BILAN BOG‘LIQ FAVQULODDA VAZIYATLARNI OLDINI OLISHGA QARATILGAN ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASPEKTLARI

Ashurova Laylo

Qarshi Davlat texnika universiteti

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrası

katta o‘qituvchisi

ashurovalaylo83@gmail.com

Annatsiya: Ushbu maqolada yong‘inlar sodir bo‘lish sabablari, ularni nazorat qilish, oldini olish va oqibatlarini minimalashtirish, ishlab chiqarishda ishlatiladigan yong‘in xavfsizligi vositalaridan foydalanish, yong‘in xavfsizligi bo‘yicha ko‘rsatmalarga muvofiq yong‘in sodir bo‘lganda xodimlar xatti-harakatlari algoritmi ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yong‘inlar, yong‘in xavfsizligi, favqulodda vaziyatlar, yong‘inlar profilaktikasi, texnosfera, yong‘in “uchog‘i”, obektlar, bino va inshootlar, evakuatsiya yo‘llari, sanitariya-gigiyenik holati.

Tadqiqotning dolzarbligi. So‘nggi yillarda aholi hayoti va sog‘lig‘i, jismoniy va yuridik shaxslar mulkning ishonchli himoyasini ta‘minlaydigan yaxlit yong‘in xavfsizligi tizimi shakllantirildi. Haftaning har chorshanba kuni “Favqulodda vaziyatlar va yong‘inlar profilaktikasi kuni” etib belgilanib, bu borada O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligiga bir qator vazifalar yuklatildi.

Shu bilan birga, yong‘inlar profilaktikasi sohasida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilayotganligiga qaramasdan, aholining maishiy hayotida va tadbirkorlik subektlari faoliyatida yong‘inlar bilan bog‘liq noxush xodisalar ro‘y bermoqda.

Respublikamizda 2023 yilda 10260 ta yong‘in hodisasi yuz berib, unda 284 nafar fuqaro jabrlangan, shundan 107 tasi vafot etgan, shuningdek, jismoniy va yuridik shaxslarga 214,6 mlrd so‘mlik zarar yetkazilgan.[3] Jumladan, 2024 yilda Qo‘qon shahridagi "Rizq baraka" va "Istiqlol" bozorlarida, Xiva shahridagi buyum bozorida, shuningdek, Farg‘ona shahrining Sayilgoh ko‘chasi 24-uy manzilidagi binoda sodir bo‘lgan yong‘in oqibatida fuqarolar hayoti va sog‘lig‘iga hamda jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkiga jiddiy ziyon yetgan.[3]

Yuqoridagi noxush hodisalarning yuzaga kelishi davlat yong‘in nazorati bo‘yicha qonunchilikda belgilangan mexanizmlarni qayta ko‘rib chiqish hamda aholi va tadbirkorlik subektlarining yong‘in xavfsizligi madaniyatini oshirishga qaratilgan qat‘iy chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko‘rsatmoqda. Bu esa aynan ushbu mavzuning dolzarbligini angatadi.

Mavzuni o‘rganlik darajasi. Yong‘in xavfsizligi masalalarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar keng ko‘lamli bo‘lib, ularda oliy ta‘lim muassasalarining professori va doktorlari, shuningdek, sohadagi mutaxassislar faol ishtirok etadilar. Bir qator olimi xato, ishlab chiqarish jarayonlari va uskunalar orqali kelib chiqishi mumkin bo‘lgan yong‘inlarning oldini olish va bartaraf etish masalalariga doir ilmiy ishlar olib borishgan. Quyida ularning ayrimlari va ularning ishlari haqida ma‘lumot beriladi:

A.R. Malikov O‘zbekistonda yong‘in xavfsizligi sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borgan ilg‘or olimlardan biridir. Uning asosiy tadqiqot mavzulari:

- Yong‘in xavfsizligini ta’limot va tizimlashtirish.
- Yong‘inlardan muhofaza qilishning murakkab usullari.
- Yangi texnologiyalar va materiallar asosida yong‘in xavfsizligini ta’minlash.

A.R. Malikovning ishi asosan yangi yong‘inga qarshi vositalar, avtomatlashtirilgan signalizatsiya tizimlari va yong‘inlar kelib chiqishining profilaktikasiga qaratilgan.

N.I. Grigorev — Rossiyalik olim bo‘lib, yong‘in xavfsizligi, jumladan, yong‘inni oldini olish va yong‘inlarni tushirishdagi zamonaviy usullarga oid keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borgan. Uning asosiy ishi:

- Yong‘in xavfsizligi qoidalarini ishlab chiqish.
- Yong‘inlarning kelib chiqish sabablari va ularga qarshi profilaktika usullari.

Grigorevning ishi, shuningdek, avtomatik tizimlar va aloqa vositalari orqali yong‘in xavfini minimallashtirish masalalariga qaratilgan.

P.P. Panasenkov, yana bir Rossiya olim, yong‘in xavfsizligi sohasida yuqori samarali usullar va texnik vositalarni tadqiq etishga ko‘p e’tibor qaratadi. Uning ishi:

- Yong‘in xavfsizligi bo‘yicha yangi texnologiyalarni ishlab chiqish.
- Yong‘in xavfini baholash metodlari.

Tadqiqotning maqsadi. Yong‘in sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan sabablarni tahlil qilish va texnosferada yong‘inlarning oldini olish va nazorat qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Mavzuning maqsadidan kelib chiqib, qyidagi vazifalarni bajarish lozim:

- 1) texnosferada yong‘inlar chiqishi sabablarini tahlil qilish;
- 2) te’nosfera elementlari bo‘lmish iqtisodiyot obektlarda yong‘in xavfsizligi texnik vositalaridan foydalanish asoslari va xodimalarni evakusiya qilish algarimini ishlab chiqish

Tadqiqot metodologiyasi. Yong‘in xavfsizligi masalalariga doir ilmiy tadqiqotlar olib borishda olimlar turli metodologik yondashuvlardan foydalanadilar. Bu tadqiqotlar yo‘nalishlari texnik, ijtimoiy va huquqiy jihatlardan baholanadi va ularning maqsadi — yong‘inlarning oldini olish, xavflarni baholash, yong‘inlarni tushirish usullari va samarali profilaktika tizimlarini ishlab chiqishdir. Tadqiqot metodologiyasi ushbu maqsadlarning ro‘yobga chiqishini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot tahlili va natijalari Yong‘in xavfsizligi ta’minlash bo‘yicha, bir qator qonunchilik va meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinishiga qaramasdan, Respublikamiz texnogen yong‘inlar muntazam chastotasi oshirib bormoqda.

Texnosferada yong‘in chiqishiga asosiy sabablar:

-elektr tarmoqlaridagi ortiqcha yuklanishi va qisqa tutashuvi, yuqori elektr qarshiligi, elektr o‘tkazuvchan kontaktlari zanglashiga olib kelishi kabi elektr tizimlaridan texnik va texnologik foydalanish qoidalariga rioya qilmaslik, shuningdek, yong‘indan himoya qilish qoidalari talablariga javob bermaydigan elektr jihozlari ishlashi natijasida yuzaga keladi.

–uskunalardan foydalanishda yong‘in xavfsizligi qoidalariga rioya qilmaslik, texnologik jarayonlar va ularni ta’minlash ishlarini belgilangan talablar asosida olib borilmaslik, materiallar fiziko-kimyoviy xususiyatlaridagi yong‘in xavfini hisobga olmasdan ishlab chiqarish va texnologik jarayonga kiritish, qarovsiz qoldirilgan elektrostatik zaryadlar,

shuningdek, ochiq olovga ehtiyotsizlik bilan munosabatda bo‘lish, xususan, yonuvchan materiallar va binolar yaqinida ut- xashak va chiqindi materillarni yoqish va boshqa bir qancha omillar ta’sirida sodir bo‘ladi.

Qoidaga ko‘ra, texnologik jarayonlarda ochiq olov va yuqori haroratlar (metallni eritish, payvandlash, kesish va boshq.) kabi ishlarda yong‘in sodir bo‘lishi eng ko‘p uchraydi.

Yonish jarayoni boshlagandan to‘qqizinchi daqiqadayoq maksimal konsentratsiyasi hosil bo‘ladi. Bunda yong‘in 1,7 m balandlikkacha ko‘tariladi, xona harorati $+343^{\circ}\text{S}$ chiqishi mumkin, har xil toksik gazlar hosil bo‘ladi. Yong‘in “uchog‘i”da qolgan odam termik jarohatlanishdan tashqari, kislorod o‘rniga uglerod oksidi gazidan nafas oladi bu esa ikki yoki uch nafasdan keyin xushdan ketishi, 8-10 o‘n daqiqa biologik o‘lim xolatida bo‘lishi va keyin esa klinik o‘limga olib kelishi mumkin.

Yong‘indan qutqarilgan insonlarda, miyada og‘ir toksik shikastlanishi tufayli, ong infantilizm kasalligiga uchrashi, bugungi kunda buning uchun samarali davolash imkoniyati yo‘qli, insonning bu xolati yanada achinarli xolatda bo‘lishi mumkin.

Moddiy va insoniy talofatlarning oldini olish uchun yong‘in xavfsizligi chora tadbirlari profilaktikasini ilmiy tahlil qilgan holda samarali amaliy profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirish talab etadi.

Yong‘in xavfsizligi - odamlar, yuridik va jismoniy shaxslar mol-mulkini, shuningdek atrof tabiiy muhitning yong‘inlardan himoyalanganligi holati; [1] Unda yong‘inni o‘chirish va yong‘indan himoya qilish turlarini yaratishda barcha zaruriy usullari, shu jumladan, huquqiy, tashkiliy va texnik tadbirlar majmuasidir.

Shu nutqati nazardan texnosfera obektlarini loyihalash, qurish, foydalanish, rekansturiksiya va konservatsiya qilish jarayonida texnosfera elementlari yong‘inga chidamliligini hisobga olgan holda yong‘in xavfsizligi talablariga rioya qilish, yong‘in sodir bo‘lgan taqdirda atrof-muxit va aholini himoya qilish uchun taqsimlangan evakuatsiya tadbirlarini amalga oshirish lozim.

Hozirgi vaqtda yong‘indan himoya qilish quyidagi tadbirlarni o‘z ichiga oladi:

- qurilish loyihalarini ekspertizadan o‘tkazish va tasdiqlash;
- sanoat obektlarida xavfsizlik deklaratsiyasini ishlab chiqish;
- yong‘in xavfsizligi qoidalari va meyorlariga rioya qilish va nazoratni amaga oshirish;
- obektlarni yong‘in xavfsizligi texnika va texnologik jixozlar, uskuna va qurilmalar bilan jixozlar (ta’minlash);
- obektlardagi sanitariya- gigiyenik xolatlariga qattiy rioya qilish;
- belgilanmagan joylarda o‘t yoqish, chekish kabi xolatlarni taqiqlash;
- yong‘inlar bo‘yicha ma’lumotlar bazasini yaratish va uni tahlil qilish;
- xodimlarni, aholini va jamoatchilikni yong‘indan himoya qilish choralariga tayyorlash, o‘rgatish va yong‘indan himoya qilishni targ‘ib qilish.

Mahalliy xokimiyat organlari, o‘zini o‘zi boshqaruv organlari, obekt rahbarlari ma’lum hududlarni yong‘indan himoya qilishni to‘liq amalga oshirish uchun profilaktika choralarini qo‘llashlari va ularga rioya qilishlari kerak.

Yonuvchan suyuqliklar va gaz suyuqliklaridan foydalanadigan xonalar uchun suv oqimi tezligi 30 l/s va suv ta’minoti davomiyligi avtomatik yong’in o’chirish moslamasi. 60 daqiqa ishlashiga muljallangan xolda o’rnatilgan bo’lishi kerak

Suvdagi o’tni o’chirish xususiyatlari, uning yuqori darajadagi issiqlikni yutuvchanligi (issiqlikni yutish qobiliyati 2260 kDj/kg), yuqori haroratga chidamliligi va bug’langanda 1 l suv hajmi bug’lanib, 1700 marotaba ko’payib ketishi bilan belgilanadi.[4]

Suv o’t o’chirishda eng qulay vositalardan hisoblanadi, chunki unda bir vaqtning o’zida 3 ta xislat, ya’ni sovutish, suyultirish va to’sish xususiyatlari mavjud. Suvning bu boradagi kamchiligiga, uning yonuvchi sirtga yopishmasligi va oquvchanlik xususiyatlarini ko’rsatish mumkin.

Suv manbaidagi suv miqdori yong’inni o’chirishda eng ko’p suv sarflanadigan bino uchun yong’inning hisobiy davomliyligi ($t_n = m^Z \text{ soat}$) mobaynida yong’inni tashqi tomonidan o’chirishga yetadigan bo’lishi kerak. Aholi soni 5000 dan ko’p aholi yashaydigan joylarda yong’inni o’chirish uchun hisobiy suv sarfi 15 l/s ni tashkil etadi. O’tga chidamlilik darajasi I

va II bo’lgan, hajmi 3000 m³ gacha bo’lgan ishlab chiqarish hamda jamoat binolari uchun hisobiy suv sarfi 5l/s ni III, IV va V darajalari uchun 10 l/s ni tashkil etadi.[4] Katta yong’inni o’chirishga sarflanadigan zaruriy suv miqdori quyidagi ifoda orqali aniqlanadi:

$$Q = 3,6 \times q \times t_n \quad (1)$$

bunda, t_n -yong’inning hisobli davomiyligi, q-suv sarfi l/c.

1 -jadval

Eni 60 metrgachcha bo’lgan ishlab chiqarish binolarida tashqi yong’ini uchirish uchun sarflanadigan suv miqdori

Yong’inga bardoshligi	Bino taifasi	Bitta yong’inga sarflanadigan suv miqdori ming m ³						
		3 gacha	-5	5-20	20-50	50-200	200-400	400-600
I,II	G, D	10	10	10	10	15	20	25
	A, B, V	10	10	15	20	30	35	40
III	G, D	10	10	15	20	35	-	-
	V	10	15	20	30	40	-	-
IV,V	G, D	10	15	20	30	-	-	-
	V	15	20	25	40	-	-	-

2- jadval

Ishlab chiqarish binolarida ichki yong’ini o’chirish uchun sarflanadigan suv miqdori

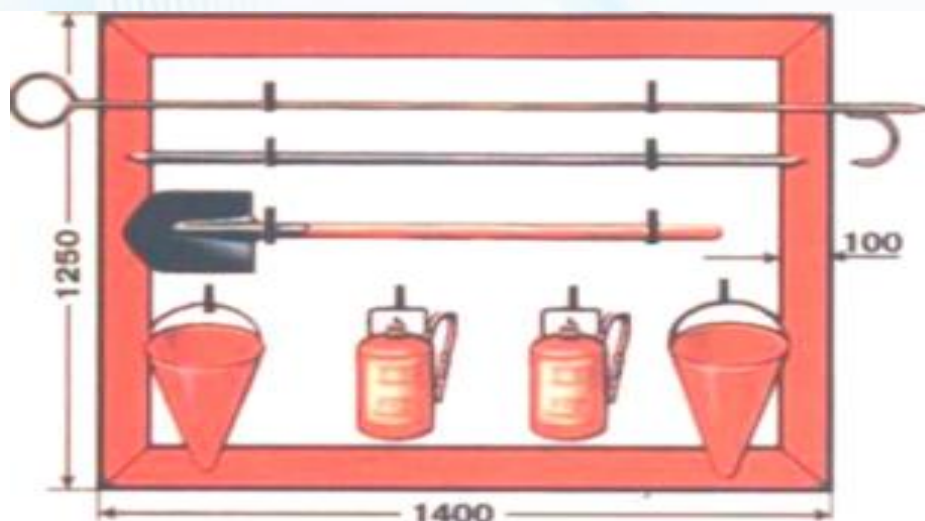
Binoning yong’inga bardoshligi	Bin o taifasi	Stvol sonini va suv sarfini (l/s) bino hajmiga (ming m ³) ko’paytiramiz				
		0, 5-5	5 -50	50-200	200-400	40 0-800

I, II	A, B, V	2x 2,5	2 x5	2x5	3x5	4x 5
III	V	2x 2,5	2 x5	2x5	-	-
	G, D	-	2 x2,5	2x2 ,5	-	-
IV, V	V G, D	2, x2,5 -	2 x2,5 2 x2,5	- - -	- - -	- - -

Ushbu talablar bajarilishini nazorat qilish davlat yong‘in nazorati organining vakillari tomonidan amalga oshiriladi. Yong‘in xavfsizligi qonunchiligida ularning ko‘rsatmalari iqtisodiyot tarmoqlari mulkchilik shaklidan qattiy nazar bajarishlari majburiy deb belgilangan [5].

Yong‘in xavfsizligi talablariga ko‘ra, korxona bosh muhandisi yong‘in xavfli binolarda barcha choralarni ko‘rgan xolda yong‘in xavfli ishlarni bajarishga ruxsat berishga haqli. Agar korxona hududida portlovchi yoki yong‘in xavfli binolar mavjud bo‘lsa, xavfli yong‘inga qarshi ishlarni bajarish uchun yong‘in xavfsizligi punktlari tashkil etilishi kerak.

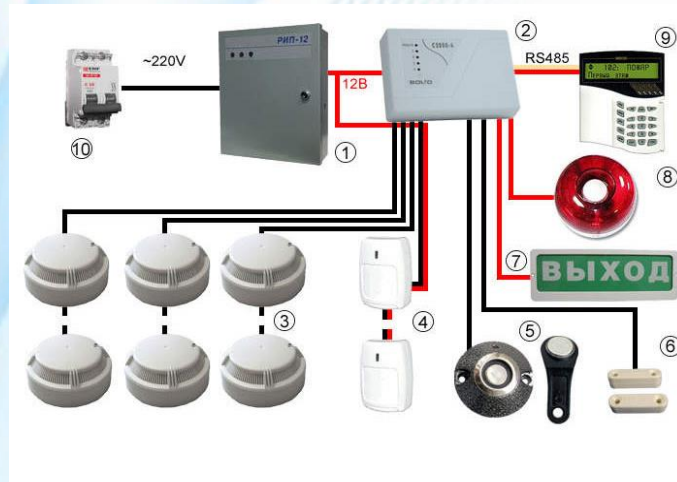
Payvandlash va boshqa yong‘in xavfli ishlarni bajarish uchun mutaxassisligi bo‘yicha o‘qigan, yo‘l-yo‘riqdan olgan, malaka sertifikatiga ega bo‘lgan malakali xodimlarga ruxsat etiladi. Yong‘in zonalari va payvandlash mashinalari va gaz ballonlarini o‘rnatish joylari yonuvchan materiallardan tozalangan bo‘lishi va birlamchi yong‘inga qarshi vositalar bilan jihozlangan bo‘lishi kerak.

1-rasm. Birlamchi ut o‘chirish qolqoni

Yong‘inni oldini olish uchun yong‘in manbasini yonuvchan materiallar bilan aloqa qilishini cheklash choralarni ko‘rish kerak. Biroq, ba’zi joylarda buning imkoniyati bo‘lmaydi.

Bunday xollarda, xonani turli xil yong‘indan xabar beruvchi signalizatsiya tizimlarini o‘rnatish va qurilmalarni avtomatik ravishda o‘chirish orqali iloji boricha himoya qilish kerak.

2-rasm. Yong‘inni avtomatik uchirish moslamalari

Chekish faqat ruxsat etilgan, yong‘in o‘chirish moslamalari bo‘lan jixozlangan joylarda ruxsat etiladi. Ushbu joylarda har doim xavfsizlik belgilari osib qo‘yilishi kerak. Yong‘in sodir bo‘lganda va yong‘inlarni o‘chirishda odamlarni zudlik bilan evakuatsiya qilish reja (sxema)si asosida amalga oshiriladi.

Yong‘inni oldini olishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalar va ularning ishlash prinsiplari

1. Yong‘inni aniqlash sensorlari (Detectorlar) Optik, infraqizil, issiqlik yoki yog‘uvujudga kelgan gazlar yordamida xavfni aniqlaydi. Sensorlar havoda tutun, harorat oshishi yoki gaz tarkibidagi o‘zgarishlarni sezgandan so‘ng, signal yuboradi. Avtomatik ravishda yong‘in xavfini belgilab, ogohlantirish signalini yuborish tizimiga ulanadi.

Texnologiya turlari:

- tuman (tutun) sensorlari;
- gaz (CO , CO_2) sensorlari;
- issiqlik sensorlari.

2. Sun‘iy intellekt (AI) asosidagi kuzatuv tizimlari. Video kuzatuv (CCTV) va sensorlardan olingan ma‘lumotlarni tahlil qiladi. Modellangan ma‘lumotlar asosida yong‘in xavfini erta aniqlaydi. Kameralar orqali tutun yoki yong‘in alomatlarini vizual kuzatib, avtomatik xavf tahlil qiladi.

3. Internet buyumlari (IoT) texnologiyalari. Har bir sensor va qurilma internetga ulangan bo‘lib, ma‘lumotni markaziy serverga yoki bulut platformasiga uzatadi. Real-time monitoring orqali tahlil qilinadi va tahdid aniqlanganda ogohlantirish yuboriladi. Masofadan turib kuzatish va boshqarish imkonini beradi.

4. Mobil ilovalar va ogohlantirish tizimlari. Aholiga real-time rejimda xavf to‘g‘risida SMS, push-xabarnoma yoki qo‘ng‘iroq orqali ogohlantirish yuboriladi. Geolokatsiyadan foydalangan holda faqat xavf zonasidagi odamlarga xabar beriladi. Ilovalar evakuatsiya yo‘nalishini, yaqindagi xavfsiz nuqtalarni ko‘rsata oladi.

5. Dronlar va aerokuzatuv vositalari Havodan turib hududlarni vizual va infraqizil texnologiyalar bilan kuzatadi. Qiyin kiriladigan joylarda yong‘in holatini aniqlab, real-time video va ma’lumotni markazga yuboradi. Avtomatik marshrutli dronlar muntazam patrul funksiyasini bajaradi.

6. Virtual reallik (VR) va simulyatsiya texnologiyalari. Real holatlarga yaqinlashtirilgan simulyatsiya muhitida foydalanuvchilar yong‘in vaziyatida o‘zini qanday tutishni o‘rganadilar. Ma’ruza va nazariy bilimlardan tashqari amaliyotni xam virtual muhitda mustahkamlash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlarga asosan quyidagilarni xulosa va takliflarni taqdim etiladi.

Xulosa

Tadqiqot davomida yong‘in bilan bog‘liq favqulodda vaziyatlarning oldini olishda ananaviy usullarni qo‘llash asosida zamonaviy texnologiyalar foydanish usullari ham ko‘rib chiqildi . Ayniqsa, "aqli" yong‘in aniqlash tizimlari, sensorlar, sun‘iy intellekt asosidagi monitoring platformalari va dronlar yordamidagi kuzatuv vositalari xavfni erta bosqichda aniqlash va tegishli xizmatlarni tezkor xabardor qilish imkonini beradi.

Takliflar

1. Yong‘in aniqlash tizimlarini yangilash: Ishonchli va sezgirlik darajasi yuqori bo‘lgan zamonaviy sensorlar va avtomatik ogohlantirish tizimlarini davlat va xususiy binolarda joriy etish zarur.

2. Sun‘iy intellekt va IoT texnologiyalaridan foydalanish: Inson aralashuvisiz yong‘in xavfini aniqlaydigan, tahlil qiladigan va ma’lumotni real vaqtda uzata oladigan dasturiy tizimlardan keng foydalanish kerak.

3. Aholini xabardor qilish va tayyorgarlikni oshirish: Mobil ilovalar orqali real vaqtda xavf to‘g‘risida xabar berish va foydalanuvchilarga evakuatsiya bo‘yicha ko‘rsatmalar yuborish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yong‘in xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 20 oktabrdagi “Yong‘in xavfsizligi qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 649-sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 04. avgustdagi "Yong‘inlar profilaktikasi samaradorligini oshirish va yong‘in xavfsizligi sohasida davlat nazoratini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi 332-son Qarori
4. Xolbayev B.M., Raximov O.D., Maxmatqulov N.I. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik (2-qism). – T.: «Voriz-nashriyot», 2020. 304 b.
5. 7. Maxmatqulov N.I. Matematik modellashirish asosida texnosfera xavfsizligini baholash. *Monografiya*. – Qarshi “Intellekt” nashriyati, 2022, 133 – b.

8. Maxmatqulov N.I. “Correct behavior of the population in emergency situations” Article. International journal of advanced research in education, technology and management. Vol.2, Issue 9.- 175 b

9. Maxmatqulov N.I. “Fire as a factor of technogenic disaster” Article.. International journal of advanced research in education, technology and management. Vol.2, Issue 9.- 175 b

10. Zohirov, K., Pardayeva, G., Berdiyev, G. O., & Ro‘ziboyev, F. (2025). INSONNING MUVOZANAT HOLATINI O‘LCHASH UCHUN ROMBERG TESTINI KO‘RIB CHIQISH. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(3), 52-57.

11. Berdiev G. ME’MORIY FRAKTAL SHAKLLARNING TAHLILI VA ISTIQBOLDAGI O‘RNI //DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE. – 2023. – T. 1. – №. 4. – C. 23-31.

12. RUSTAMOV S. O ‘QITISHNING USLUBIY TIZIMINING MUVOFIQLASHTIRUVCHI MODELINI SHAKLLANTIRISH VAZIFALARI //«ACTA NUUZ». – 2024. – T. 1. – №. 1.7. – C. 176-178.

13. Anarova S., Sadullaeva S., Berdiev G. Calculation of building dimensions in the method of composition fractal analysis //2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT). – IEEE, 2021. – C. 01-04.

14. Rustamov A. B. DEVELOPMENT OF SOFTWARE FOR DIGITAL INDUSTRIAL STRUCTURE TRANSFORMATION PROCESSES //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – C. 593-597.

15. Rustamov A., Amirov A. TARMOQLARDA AUTENTIFIKASIYA PROTOKOLLARIGA QO‘LLANILADIGAN NAMUNAVIY HUJUM TURLARI //Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения. – 2022. – T. 1. – №. 31. – C. 12-14.

TEXNOGEN FAVQULODDA VAZIYATLAR OQIBATIDA IJTIMOIIY- IQTISODIY YO'QOTISHLARNI HISOBLASH METODIKASI

Ashurova Laylo

Qarshi davlat texnika universiteti

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrası

katta o'qituvchisi

ashurovalaylo83@gmail.com

+998912238415

Annatasiya: ushbu maqolada, iqtisodiyot tarmoqlarida texnika yoki texnologik jarayonlarda sodir bo'lgan avariylar oqibatida ko'rilgan ijtimoiy-iqtisodiy zararni ananaviy usullari asosida hisoblash misollar bilan bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: avariya, xavf, xavfsizlik, sharohatlanish, jabrlanish, texnologik jarayonlar, sanoat xavfsizligi, favqulodda vaziyatlar, mehnat resurslari.

Tadqiqot dolzabligi Insoniyat paydo bo'libdiki, o'zi va oila a'zolariga biosferaga tegishli bo'lgan hududlarda mukammal sharoit yaratish uchun texnosfera deb atalmish muxitni rivojlantirib uni kengaytirib bormoqda. Bundan chiqadiki har bir fuqaro o'zi yashab turgan jamiyatni shakllantirishdagi, rivojlantirishdagi, ishlab chiqarishda va uni boshqarishdagi asosiy kuch hisoblanadi. Bu kuchlar ta'sirida mamlaktlar rivojlanadi, aholining ijtimoiy - iqtisodiy yashash sharoiti shaklanadi. Shu bilan birga texnosfera elementlari bo'lmish ishlab chiqarish korxonalarida xavfli va zararli omillar chastotasi ham oshib boradi. Shu nuqtai nazardan “Inson- mashina- muxit” tizimida avariya va xolakatlar, baxtsiz xodisalar, kasb kasalliklar soni ham turi ham ortib bormoqda

Hayot faoliyati nazariyasi asoschilaridan biri fransuz faylasufi F. Marshal ta'kidlaganidek “Insonning xar bir faoliyati xavflidir” degan fikr bugungi kunda o'z isbotini topmoqda[4] . Chunki biz texnosfera muxitida xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarish va ijtimoiy muxitda odamlar yaxshi va shinam yashashi uchun avtomatlashgan, mexanizasiyalashgan mexanizmlar, maishiy elektr uskunalar va qurilmalarni ishlab chiqdik, (elektr va gaz plitalari, elekt yoritish tizimlar va h.k) buning oqibatida esa butun bir insoniyat yashash muxitiga va atrof muxitga ta'sir etuvchi xavfli va zararli omillar mujmuasini ham vujudga keltirdik.

Shu sababli ham bugungi sharoitda korxonalarda mehnat xavfsizligini ta'minlash va xodimlar sog'lig'ini saqlash jamiyat ijtimoiy taraqqiyoti yo'lidagi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqti nazardan ham bu mazudagi tadqiqot ishlari dolzarbligicha inson sivilizasiyasida dolzabligicha qoladi.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari o'rganilganlik darajasi Insoniyat sivilizasiya boshlanish davrdan boshlab mehnat xavfsizligini ta'minlash, mehnat faoliyati jarayonini va uni amalga oshirishda yuzaga keladigan xavfli omillarni o'rganishni talab etadi. Shu sababli ham inson mehnat faoliyatidagi xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tadqiqot ishlari eramizdan oldingi 384–322-yillarda ijod qilgan Aristotel, 460–377-yillarda yashagan Gippokrat asarlarida ham uchraydi.

Tiklanish davrining buyuk, taniqli olimi Paratsels (1493–1541-y.) tog‘ ishlarini bajarishda yuzaga keladigan xavfli omillarni o‘rganib chiqqan va o‘z asarlarida: «Barcha moddalar zahardir va barcha moddalar dori-darmon hamdir. Faqat bir me'yor ushbu moddani zaharga aylantirsa, ikkinchi me'yor esa uni dori-darmonga aylantiradi», deb yozadi. Nemis olimi Agrikol (1494–1555- u.) o‘zining «Tog‘ ishlari haqida» nomli asarida, shuningdek, italyan olimi Ramatsin (1633–1714 u.), rus olimi M. V. Lomonosov (1711–1765-u.) o‘z asarlarida mehnat muhofazasi masalalariga katta e'tibor qaratgan.

XIX asrda sanoatni intensiv rivojlanishi natijasida mehnat muhofazasi muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan bir qancha olimlar etishib chiqdi. Jumladan, V.L.Kirpichev (1845–1913 u.), A.A.Bess (1857–1930 u.), D.R.Nikolskiy (1855–1918 u.), V.A.Levitskiy (1867–1936 u.), A.A.Skochinslay (1874–1960 u.), S.I.Kaplun (1897– 1943 u.) shular jumlasidandir[5].

Vatanimiz olimlaridan O.Q. Qudratov engil sanoat sohasida, T.I. Iskanderov mehnat gigienasi sohasida, O.R. Yo‘ldoshev va G‘. Yormatov sanoat va qurilish sohasida, H.E. G‘oyipov qishloq xo‘jaligi sohasida mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi masala va muammolarini echishda chuqur nazariy va samarali amaliy ishlar olib borishgan.

Tadqiqot maqsadi: ishlab chiqarish korxonalarida xafsiz va sog'lom mehnat sharoitini ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar va texnologik jarayonlar bilan bog'liq avariylar oqibatida xodimlar va boshqa shaxslar sharohatlanishi (o'limi) bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy zararlarni ananaviy hisoblash usullarini takomillashtirish.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar hal etiladi:

- 1) ishlab chiqarish korxonalarida xafsiz va sog'lom mehnat sharoitini ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar tahlil qilish;
- 2) texnologik jarayonlar bilan bog'liq avariylar oqibatida xodimlar va boshqa shaxslar sharohatlanishi (o'limi) bilan bog'liq ijtimoiy- iqtisodiy zararlarni ananaviy usullarida hisoblash va uni takomillashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy va o‘quv adabiyotlarini tahlil qilish, qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, dasturlash va raqamlashtirish modellari kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari va mulohazalar. ishlab chiqarish korxonalarida xafsiz va sog'lom mehnat sharoitini ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar va texnologik jarayonlar bilan bog'liq avariylar oqibatida xodimlar va boshqa shaxslar sharohatlanishi (o'limi) bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy zararlarni ananaviy usullarda hisoblash metodologiyasi takomillashtirildi.

Ijtimoiy-iqtisodiy yo'qotishlar, ishlab chiqarishda faoliyat olib borayotgan xodimlar o'limi Pg.p,uchinchi shaxslar o'limi Pg.t.l va (yoki) xodimlar shikastlanishi, Pt.p va uchinchi shaxslar, Pt.t.l jarohati tufayli kompensatsiya va faoliyat xarajatlarini o'z ichiga oladi[6]:

$$Pse = Pg.p + Pg.t.l + Pt.p + Pt.t.l, \quad (1)$$

Bunday holda, xodimlar o'limi bilan bog'liq xarajatlar iborat[2,3].

$$Pg.p = Spog + Sp.k, \quad (2)$$

bunda. Spog – o'lganlarni dafn qilish uchun nafaqa to'lash qiymati, so'm; Sp.k - boquvchisi vafot etgan taqdirda nafaqa to'lash uchun xarajatlar, so'm.

Jabrlangan xodimlar bilan bog'liq xarajatlar quyidagi formuladan foydalanib hisoblanishi mumkin[2,3].

$$Pt.p = Sv + Si.p Sm, \quad (3)$$

bunda.Sv - vaqtinchalik nogironlik bo'yicha nafaqalarni to'lash xarajatlari, so'm; Sip - nogiron bo'lib qolgan shaxslarga pensiya to'lash uchun xarajatlar, so'm; Sm - jabrlanuvchilar sog'lig'iga etkazilgan zarar, uning tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiyasi uchun xarajatlar, so'm.

Bundan tashqari, ijtimoiy-iqtisodiy yo'qotishlarni aniqlashda PSE, jabrlanuvchilarga ham, ularning qarindoshlariga ham ma'naviy zararni qoplash ham hisobga olinishi mumkin.

Xavfli ishlab chiqarish ob'ektidagi avariya natijasida o'limdan ko'rilgan zarar, Pg.t.l va uchinchi shaxslar shikastlanishi, Ptl, xuddi shunday aniqlanadi.

O'lganlarni dafn etish uchun nafaqalarni to'lash xarajatlari voqea sodir bo'lgan sanada ushbu hududda mavjud bo'lgan dafn etish xizmatlari uchun o'rtacha xarajatlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Boquvchisi vafot etgan taqdirda quyidagi shaxslar nafaqa olish huquqiga ega[2,3]:

-marhum qaramog'ida bo'lgan yoki vafot etgan kuni undan aliment olish huquqiga ega bo'lgan nogironlar;

-marhum vafotidan keyin tug'ilgan bolasi;

-marhum qaramog'idagi farzandlari, nabiralari, aka-uka va opa-singillari 14 yoshga to'lmagan yoki ularda mehnatga layoqatlilikidan qat'i nazar, ishlamaydigan va boqish bilan band bo'lgan ota-onadan biri, turmush o'rtog'i yoki oilaning boshqa a'zosi. belgilangan yoshga to'lgan, lekin davlat tibbiy-ijtimoiy ekspertiza xizmati muassasasi yoki davlat sog'liqni saqlash tizimining davolash-profilaktika muassasalarining xulosasiga ko'ra sog'lig'i bo'yicha tashqaridan yordamga muhtoj deb topilgan;

-marhum qaramog'ida bo'lgan va vafot etgan kundan boshlab besh yil ichida nogiron bo'lib qolgan shaxslar.

Boquvchisini yo'qotgan taqdirda oylik to'lovlar to'lanadi:

-voyaga etmaganlar uchun - ular 18 yoshga to'lgunga qadar;

-18 yoshdan oshgan talabalar-kunduzgi ta'lim muassasalarini tugatgunga qadar, lekin 23 yoshdan oshmasligi kerak;

-55 yoshga to'lgan ayollar va 60 yoshga to'lgan erkaklar - umrbod;

-nogironlar uchun - nogironlik davri uchun;

-marhum qaramog'idagi farzandlari, nabiralari, aka-uka va opa-singillarini boqish bilan shug'ullanuvchi ota-onadan biri, turmush o'rtog'i yoki oilaning boshqa a'zosi - ular 14 yoshga to'lgunga qadar yoki nogironligi bo'lgan taqdirda - nogironlik davri uchun. .

Boquvchisini yo'qotgan taqdirda oylik to'lov miqdorini uning o'rtacha oylik ish haqi, pensiyalar, umrbod nafaqalar va boshqa shunga o'xshash to'lovlardan o'ziga va mehnatga layoqatli shaxslarga hisoblangan ulushlarni olib tashlagan holda hisoblash tavsiya etiladi.

Jabrlanuvchi Smning sog'lig'iga etkazilgan zararni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiya qilish bilan bog'liq xarajatlarni to'lash, quyidagi xarajatlarni o'z ichiga oladi:

-qo'shimcha tibbiy yordam (majburiy tibbiy sug'urta uchun ko'rsatilganidan ortiq), shu jumladan qo'shimcha oziq-ovqat va dori-darmonlarni sotib olish;

-jabrlanuvchiga, shu jumladan uning oila a'zolari tomonidan ko'rsatilgandan tashqari (maxsus tibbiy va maishiy) yordam ko'rsatish;

-sanatoriy-kurortda davolanish, shu jumladan ta'til uchun to'lov (Respublika qonunchiligida belgilangan yillik haq to'lanadigan ta'tilga qo'shimcha ravishda) davolanishning butun davri va davolanish joyiga va orqaga qaytish, jabrlanuvchining yo'l haqi; zarur hollarda, shuningdek, unga hamroh bo'lgan shaxsning davolanish joyiga va orqaga qaytishi, ularning turar joyi va ovqatlanishi xarajatlari;

-protezlash, shuningdek jabrlanuvchini ish va uyda zarur bo'lgan asboblari bilan ta'minlash;

-maxsus avtotransport vositalari bilan ta'minlash, ularni joriy va kapital ta'mirlash hamda yoqilg'i-moylash materiallari uchun xarajatlarni to'lash;

-kasbiy tayyorgarlik (qayta tayyorlash).

Vaqtinchalik mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari jabrlanuvchi tuzalgunga qadar yoki kasbiy mehnat qobiliyatini doimiy yo'qotgunga qadar vaqtincha mehnatga qobiliyatsizligi butun davri uchun qonun hujjatlariga muvofiq hisoblangan o'rtacha ish haqining 100 foizi miqdorida to'lanadi[2,3] .

Doimiy nogironlik holatida oylik to'lov miqdori [2,3] muvofiq belgilanishi mumkin. jabrlanuvchining kasbiy mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga muvofiq hisoblangan baxtsiz hodisaga qadar o'rtacha oylik ish haqining ulushi sifatida. Jabrlanuvchining kasbiy qobiliyatini yo'qotish darajasi tibbiy-ijtimoiy ekspertiza muassasasi tomonidan belgilanadi.

Ish haqiga hududiy koeffitsientlar va foizli ustamalar belgilangan hududlarda to'lovlar miqdori ushbu koeffitsientlar va mukofotlarni hisobga olgan holda belgilanadi.

Jabrlanuvchining ish haqi miqdori to'g'risidagi hujjatni olishning iloji bo'lmasa, oylik sug'urta to'lovi miqdori ushbu kasb bo'yicha tarmoqda (quyi tarmoqda) belgilangan tarif stavkasi (rasmiy ish haqi) va shunga o'xshashlardan kelib chiqqan holda hisoblanadi.

Uchinchi shaxslar hayoti va sog'lig'iga etkazilgan zarar etkazilgan da'volar miqdori bo'yicha yoki xavfli ishlab chiqarish ob'ektidagi avariya natijasida xodimlarga etkazilgan zararni aniqlash bilan bir xil prinsiplar asosida aniqlanishi mumkin.

Baxtsiz hodisadan ko'rilgan umumiy ijtimoiy-iqtisodiy yo'qotishlarni aniqlash uchun ma'lumot manbalari baxtsiz hodisaning texnik sabablarini tekshirish materiallari, vaqtincha mehnatga layoqatsizlik guvohnomalari, jabrlanganlar yoki vafot etganlar (jabrlanganlar) oila a'zolari bayonotlari, vrachlik texnik ekspertiza komissiyasiV, kompensasiya va nafaqa to'lash to'g'risidagi buyruqlar, kasaba uyushmalari, sudlar va hududiy boshqarmalar qarorlari, sug'urta kompaniyalari ma'lumotlari va boshqalar xulosalari bo'lishi mumkin..

Ijtimoiy-iqtisodiy zararining bashorat qilingan miqdorini hisoblash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan kelib chiqish mumkin: zarar etkazuvchi omillar ta'sir zonasiga kiruvchi odamlar soni, korxonada ishlaydigan xodimlarning o'rtacha yoshi, xodimlarning o'rtacha ish haqi, korxonada erkaklar va ayollarning ulushi, har bir xodimga qaramog'idagilarning o'rtacha soni, shuningdek, ma'lum bir hudud uchun tibbiy va dafn marosimi o'rtacha narxi.

Uchinchi shaxslarga bashorat qilingan ijtimoiy-iqtisodiy zararni baholashda zarar ko'rgan hududga kiruvchi korxonalar (tashkilotlar) uchun (yuridik shaxslar uchun) yoki ma'lum bir

hudud uchun (jismoniy shaxslar uchun) shunga o'xshash ko'rsatkichlardan kelib chiqish mumkin.

Misol uchun, ishlab chiqarish texnologik jarayonlar bilan bog'liq avariya natijasida korxona xodimlariga etkazilgan zarar amaliy hisoblab ko'rmiz. Dafn marosimi xizmatlarini ko'rsatishda o'rtacha narxi, Spog, voqea sodir bo'lgan hududda 6 mln so'mni tashkil qiladi. Marhum qaramog'ida 9 va 13 yoshli ikki farzandi bor edi. Boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiyalarni to'lash muddatlari mos ravishda:

$$(18-9) \times 12 = 108 \text{ oy.};$$

$$(18-13) \times 12 = 60 \text{ oy.}$$

Shunday qilib, boquvchisini yo'qotganlik uchun nafaqa olishning butun muddati 168 oyni tashkil qiladi.

Marhum o'rtacha oylik daromadi 6 mln so'm tashkil etdi. Marhumning rafiqasi ishlaydi. Shunday qilib, har bir bola uchun oylik to'lov: $6 \times (1-2/4)/2 = 1,5$ mln so'm bo'ladi. Boquvchisini yo'qotgan taqdirda to'lovning umumiy miqdori, Sp.k, quyidagilar bo'ladi:

$$Sp.k = 1500 \times 168 = 252\,000 \text{ mln so'm}$$

Jabrlangan xodimlarni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiya qilish xarajatlari, Sm: 2,4 mlningso'm.- bitta jabrlanuvchi olti kun davomida kasalxonada bo'lishi uchun xarajatlari;

1,7 mln so'm - zarur dori vositalarini sotib olish xarajatlari; 10 mln so'm. - kurortda davolash; 6 mln so'm. - kasbiy qayta tayyorlash xarajatlari.

$$\text{Shunday qilib: } Sm = 2,4 + 1,7 + 10,0 + 6,0 = 20,1 \text{ mln so'm}$$

Baxtsiz hodisa natijasida jarohat olgan shaxs doimiy kasbiy qobiliyatni yo'qotganligi sababli, Spp hisoblanadi.

Jabrlangan yoshi 42 yoshda. Shuning uchun oylik tovon to'lash muddati $(60-42) \times 12 = 216$ oy bo'ladi. Daromaddagi yo'qotish oyiga $6,0 - 3,0 = 3,0$ mln so'm tashkil etdi. = oyiga 3 mln so'm. Shunday qilib, Sstr = $21,6 \times 3,0 = 64,8$ mln so'm = 64,8 mln. so'm.

Jabrlanuvchiga vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasini to'lash, SB (o'rtacha oylik ish haqi 6 mln so'm, baxtsiz hodisa sodir bo'lgan oyning 21 ish kuni va baxtsiz hodisa sodir bo'lgan kundan boshlab doimiy nogironlik belgilangunga qadar bo'lgan davr bilan, teng o'n ish kunigacha) $(6,0/21) \times 10 = 28,6$ mln so'm.

Jabrlanuvchilar va ularning qarindoshlaridan ma'naviy zararni qoplash to'g'risidagi da'volar bo'lmagan.

Natijada, korxona xodimlari o'limi va jarohati natijasida etkazilgan ijtimoiy-iqtisodiy yo'qotishlar: $6,0 + 25,2 + 20,1 + 64,8 + 28,6 = 929,9$ mln so'm tashkil qiladi.

Hodisa oqibatida o'tkinchi (uchinchi shaxs) engil tan jarohati oldi, u 1,0 mln rubl miqdorida da'vo arizasi bilan chiqdi. (shu jumladan tibbiy xarajatlari va ma'naviy zararni qoplash).

Shunday qilib, ijtimoiy-iqtisodiy zarar: 929,9 mln so'mni tashkil etdi.

Yuqorida ta'kidlaganlarga asoslanib, quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin. Ishlab chiqarish bilan bog'liq texnologik qurilmalarda avariya nafaqat iqtisodiyot tarmoqlari uning asosiy elementlari, bino va inshootlarni voyron qiladi, balki, xodimlar va atrofdagi fuqarolar xar turdagi sharohatlanish (o'lim) lar olishi oqibatida korxona va ijtimoiy ta'minot

(sug'urta) kompaniyalari tomonidan kompensiya (tovon puli) lar to'lash natijasida katta miqdorda iqtisodiy zarar ko'riladi.

Shu sababli ham, korxonalarda mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi tizimini doimo takomillashtirish ular belgilangan maqsad asosida moliyalashtirish, texnologik jarayonlarni boshqarish va takomillashtirish orqali avariya sonini kamaytirish, oqibatlarini esa minimalashtirish mumkin. Bu tadbirlarga ajratilgan mablag', avariya oqibatlarini bartaraf etish va jarohatlangan (o'lgan) larga kompensiyalar tuloviga nisbatan ancha kam bo'lishi tajribalarga asoslangan.

FOYDALANILGAN ADADIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxmatqulov N.I. Sanoat xavfsizligi. darslik – : «Voriz-nashriyot», 2023. 347 s.
2. Xolbaev B.M., Raximov O.D., Maxmatkulov N.I. Hayot faoliyati xavfsizligi” darslik (2 qismi). – : «Voriz-nashriyot», 2020. 304 s.
3. ГОСТ Р 22.10.01-2001. Безопасность в чрезвычайных ситуациях. Оценка ущерба. Термины и определения/
4. РД 03-496-02/ Методические рекомендации по оценке ущерба от аварий на опасных производственных объектах
5. Определение экономических потерь от пожаров: Методические рекомендации. М.: ВНИИПО МВД – 2010
6. Махматкулов Н.И. Оценка техносферной безопасности на основе математического моделирования// Монография: «Voriz-nashriyot», 2022, 166 – с.
7. Махматкулов Н. И. Пожар как фактор техногенной катастроф// Международный журнал перспективных исследований в области образования, технологий и менеджмента. Том.2, Впуск 9. 2023. 70-77.
8. Махматкулов Н.И. Правильное поведение населения в чрезвычайных ситуациях//международный журнал перспективных исследований в области образования, технологий и менеджмента. том..2, выпуск 9, 2023.175-182
9. Махматкулов Н. И. Формирование процесса изменений при внедрении системы управления охраной труда в модели «черного ящика» // Цифровые технологии в промышленности Том 1, 2023№ 1 сентябрь
10. Zohirov, K., Pardayeva, G., Berdiyev, G. O., & Ro‘ziboyev, F. (2025). INSONNING MUVOZANAT HOLATINI O‘LCHASH UCHUN ROMBERG TESTINI KO‘RIB CHIQUISH. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(3), 52-
11. Berdiev G. ME‘MORIY FRAKTAL SHAKLLARNING TAHLILI VA ISTIQBOLDAGI O‘RNI //DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE. – 2023. – T. 1. – №. 4. – С. 23-31.
12. RUSTAMOV S. O ‘QITISHNING USLUBIY TIZIMINING MUVOFIQLASHTIRUVCHI MODELINI SHAKLLANTIRISH VAZIFALARI //«ACTA NUUZ». – 2024. – T. 1. – №. 1.7. – С. 176-178.
13. Zohirov, K., Pardayeva, G., Berdiyev, G. O., & Ro‘ziboyev, F. (2025). INSONNING MUVOZANAT HOLATINI O‘LCHASH UCHUN ROMBERG TESTINI KO‘RIB

CHIQUISH. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(3), 52-57.

14. Rustamov A. B. DEVELOPMENT OF SOFTWARE FOR DIGITAL INDUSTRIAL STRUCTURE TRANSFORMATION PROCESSES //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 593-597.

15. Rustamov A., Amirov A. TARMOQLARDA AUTENTIFIKASIYA PROTOKOLLARIGA QO‘LLANILADIGAN NAMUNAVIY HUKUM TURLARI //Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения. – 2022. – Т. 1. – №. 31. – С. 12-14.

“HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI” FANINI OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA O’QITILISHI KADRLAR TAYYORLASHNING MUHIM OMILI

Maxmatqulov Nurilla Imomovich

Qarshi dlat texnika universiteti

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizgi” kafedrası dotsenti

tel: +999899 660 01 14

mail.runurilla.mahmatqulov@mail.ru

Annatsiya: *Ushbu maqolada, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim muassasasida Hayot faoliyati xavfsizligi fani talabalarga o‘qitish mutodikasi va ta’lim berishda sodir bo‘layotgan muammolar hamda ularni bartaraf etish masalalari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, tarbiya, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, hayot faoliyati xavfsizligi, tabiiy ofatlar, texnogen avariylar, xavf, xavfsizlik, favqulodda vaziyatlar.*

Tadqiqotning dolzabligi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligiga erishgan kundan boshlab siyosiy, iktisodiy va ijtimoiy munosabatlarni isloh, qilish bilan birga, milliy xavfsizlikni ta’minlash, o‘z xalqi va jahon xamjamiyatini tabiiy, texnogen va ekologik ofatlardan muhofazalash siyosatini izchil yurgizib kelmoqda.

Shu nuqti nazardan, Oliy ta’lim muassasalari barcha yo‘nalishlarda “Hayot faoliyati xavfsizligi” fani o‘qitilish belgilangan bo‘lib, uning asosiy maqsadi va vazifalari ham bo‘lajak ishlab chiqarish mutaxassislariga hayot faoliyatlarida yuzaga keladigan xavflarning kelib chiqish sababini, xususiyatini, oqibatlarini va qoidalarini, xavfsiz ish sharoitlarini yaratishni, tabiiy texnogen va boshqa tUSDagi favqulodda vaziyatlardan aholini nazariy, amaliy jihatdan himoya qilish va jarohat olganlarga birlamchi tibbiy yordam ko‘rsatish qoidalarini o‘rgatishdan iborat hamda boshqa muhim vazifalarni bajara oladigan bilim, ko‘nikma va kasbiy malakaga ega insonni tarbiyalashga qaratilgan.

Albatta! “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanini oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish va uning kadrlar tayyorlashdagi ahamiyati mavzusidagi tadqiqotlar bilan shug‘ullangan bir qator olimlar bor. Quyida shu sohadagi muhim olimlar va ularning ishlari haqida ma’lumotlar keltiraman.

Tadqiqotda foydalanilgan adabiyotlarning va qisqacha tahlili.

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida Respublikamiz rahbariyati, hukumatimiz tomonidan ko‘plab normativ- huquqiy xujjatlar ishlab chiqilgan va hayotga tadbii etilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish chora tadbirlari” to‘g‘risida”gi qonuni, “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 24 avgustidagi «O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida» 242-sonli qarori va boshqa bir qancha qonun va qonun osti hamda texnik hujjtlarni misol qilish mumkin. Bundan tashqari, ko‘plab olim va tadqiqotchilar ko‘plab ilmiy ishlar va ilmiy adabiyotlar yaratishgan. Jumladan, Xolbaev B.M., Raximov

O.D., Maxmatqulov N.I. “Hayot faoliyati xavfsizligi” darslik 2-qismdan iborat bo‘lib, ikkinchi qismi asosan aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish va sodir bo‘lganda iqtisodiy va ijtimoiy zararni minimalashtirish, favqulodda vaziyatlarda aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining barqarorligini ta’minlash va boshqa tashkiliy masalarni echish usul va vositalari ko‘rsatilgan[3].

1. Rahmonov A - mehnat va hayot xavfsizligi sohasida O‘zbekistonda mashhur olim. Uning ilmiy ishlari “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanining ta’limdagi o‘rni va ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. U mehnat xavfsizligi va kasbiy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish bo‘yicha oliy ta’limdagi metodikalarni takomillashtirishga katta e’tibor qaratgan.

2. Qodirova SH - kadrlar tayyorlashda hayot faoliyati xavfsizligi fanining o‘qitish usullari va ularning samaradorligini tadqiq qilgan. Unning ishlari fanni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish va studentlarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan.

3. Vohid Hasanov- oliy ta’limda mehnat xavfsizligi va sog‘lom muhitni ta’minlash bo‘yicha tadqiqotchi. U fanni o‘qitishda innovatsion pedagogik usullarni joriy etish va ularning kadrlar tayyorlashdagi rolini o‘rgangan.

4. Nurmatov T - xavfsizlik texnikasi va mehnatni muhofaza qilish sohasidagi olim. Uning tadqiqotlari fanning nazariy va amaliyot jihatlarini birlashtirish va oliy ta’limda uning o‘qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Shu olimlar fanni o‘qitishning ta’lim sifatiga ta’sirini tahlil qilib, kadrlar tayyorlashda uning muhim ahamiyatini ta’kidlashgan. Ular ta’lim dasturlarini takomillashtirish va xavfsizlik madaniyatini kuchaytirish yo‘lida yangi metodikalar ishlab chiqqanlar. Bu sohadagi ilmiy maqolalar va monografiyalar oliy ta’limda hayot faoliyati xavfsizligi fanini keng joriy etish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: Oliy ta’lim muassasalarida “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanini o‘qitish orqali kelajakda ishchi mutaxassislarning xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va ularning kasbiy faoliyatida xavfsizlik talablarini samarali amalga oshirish imkoniyatlarini oshirishdir.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalarni belgilab olish mumkin:

1. “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanining mazmun va ahamiyatini tahlil qilish.
2. Oliy ta’lim muassasalarida ushbu fanni o‘qitishning mavjud amaliyotlari va metodlarini o‘rganish.
3. Kadrlar tayyorlash jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi bilimlari va ko‘nikmalarini joriy qilishning muhim jihatlarini aniqlash.
4. Tadqiqot natijalari asosida fanni o‘qitish samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.
5. Xavfsizlik madaniyatini shakllantirish orqali ishchi kasblardagi qo‘pol xatolar va jarohatlar xavfini kamaytirish usullarini tadqiq qilish.

Tadqiqot metodologiyasi. “Hujjatlar tahlili”: Oliy ta’lim muassasalarida “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanini o‘qitish bo‘yicha davlat ta’lim standartlari, dasturlari, metodik va ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi.

So‘rovnoma va intervyular: Oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari va talabalari o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazilib, fanning o‘qitishdagi samaradorligi, metodlari va kadrlarni tayyorlashdagi ahamiyatiga oid fikrlar yig‘iladi.

Keys-stadi tahlili: Mehnat xavfsizligi sohasidagi aniq holatlar va ularni hal qilish yo‘llari o‘rganiladi. Bu talabalarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llashini o‘rganishga yordam beradi.

Ekspert baholashi: Havfsizlik sohasidagi mutaxassislar va pedagoglar tadqiqot natijalarini baholaydi va takliflar kiritadi.

Tadqiqot tahlili va natijalari. Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladigan fanlari orasida “Hayot faoliyati xavfsizligi” fani alohida o‘rin egallaydi. Hayot faoliyati xavfsizligi darsligi talabalarni turmushda, kundalik hayotda sodir bo‘ladigan favqulodda vaziyatlardan muhofazalanishga o‘rgatadi. Ularning ma’naviy hayotiga, madaniy va axloqiy rivojiga ta’sir ko‘rsatadi.

Mustahkam irodali, sezgir, talabchan shaxsni shakllantirish Hayot faoliyat i xavfsizligi fanining muhim vazifasidir. Har bir mavzuga oid o‘quv materiallarini o‘rgatish orqali talabalar ma’naviy dunyosi boyitiladi, ularda fanga oid bilimlarni chuqurroq o‘rganishga ehtiyoj hosil bo‘ladi.

Fanni o‘qitish jarayonida talabalar har bir mavzuni chuqur o‘zlashtirishlari, ya’ni hodisalar mohiyatini anglab yetishga erishishlari hayotida muxim o‘rin egallaydi. Hayot faoliyati xavfsizligi fan doirasidagi har bir mashg‘ulot talabalar yoshi va bilim darajasiga mosligiga qarab turli xilda tashkil etiladi.

Shu bilan birga hodisalar taxlili vaqt hisobiga olingan holda ixcham shaklda uyushtiriladi. Mavzuni tug‘ri va chuqur o‘rganishig muhim sharti - talabalarning qiziqishini muntazam suratda rivojlantirib borishdir.

O‘qituvchi o‘quv jarayonini turli xil ta’lim metodlari yordamida tashkil etishi lozim. Talabalarni hayot xavfsizligiga o‘rgatishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega; o‘qituvchi hayot faoliyati xavfsizligi faniga oid muammolarni yechishni o‘rtaga tashlaydi, talaba esa hodisalarni o‘z nuqtai nazaridan tahlil qiladi va hayot xavfsizligini ta’minlashga oid ko‘nikmalarni egallab boradi.

Tabiiyki, o‘qituvchi ham, talaba ham faoliyatida ma’lum maqsad bo‘ladi. Shunga ko‘ra, o‘qituvchi ta’lim berish jarayonida talabalarda anglash faoliyatini hosil qilishi, ularga ma’lumotni ongli va chuqur qabul qilish usullarini, mustaqil vazifalarni bajarishda bu usullardan foydalanishni o‘rgatadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi fanini o‘rganishdagi birinchi bosqichi – mavzuni o‘zlashtirish hisoblanadi.

O‘qituvchi mavzu orqali talabani hayotda sodir bo‘ladigan turli xavfli hodisalar bilan tanishtiradi, unda ma’lum bir sharoitda, xavfli hodisa sodir bo‘lganda uni sezish, anglash, his etish va o‘z vaqtida to‘g‘ri harakat qilishga o‘rgatadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi fanini o‘rganishning yana bir bosqichi – fikrlashni rivojlantirishga, ilmiy izlanuvchanlik faoliyatini egallashga qaratilgan mustaqil ishlarni bajarish orqali mavzu mohiyatini ochish, tahlil qilishdan iboratdir.

Hayot xavfsizligi fani bu tartibda o‘rganishda tadqiqot metodi yuzaga keladi. Tadqiqot metodidan kuzatilgan maqsad hayot xavfsizligi asoslaridagi xususiyatini kengrok yoritish,

talabalarni har bir mavzuni mustaqil tahlil qilish hamda undan to‘g‘ri xulosa chiqarib, harakat qilishga tayyorlash, ularda vaziyatni baholash ko‘nikmasini shakllantirish va takomillashtirishdan iboratdir.

Hayot faoliyati xavfsizligi fanida o‘qituvchi matbuotdagi xabarlar bilan talabalarni doimo tanishtirib borishi va kundalik hayotda sodir bo‘ladigan favqulodda hodisalar haqida axborot tayyorlab, ularni tahlil qilishni talabalarga uy vazifasi qilib beradi.

Darsni bu usulda olib borish talabalarni ko‘prok, o‘z ustida ishlashga, kutubxonalarda mutoala qilishga, matbuot saxifalaridan foydalanishga, erkin fikrlashga o‘rgatadi. Talabalarga hayot xavfsizligini o‘rgatish uchun eng qulay tadqiqot metodlari:

- o‘qituvchi amaliy mashg‘ulot uchun mavzular tavsiya qiladi yoki talabalar ma‘ruza uchun o‘zlari kiziqqan mavzuni tanlab oladilar;

- o‘qituvchi butun auditoriya talabalari oldiga muammolar qo‘yadi, talabalar uni yakka holda, juft yoki gurux, bo‘lib yechadilar;

- o‘qituvchi dasturga kiritilmagan, ammo eng muhim bo‘lgan mavzuni mustaqil tahlil qilish uchun talabalarga topshiradi.

O‘qituvchi talabalarga berilgan vazifalarni qanday bajarish kerakligi hakida maslaxatlar beradi. Shy yo‘l bilan talabalar bajaradigan topshiriqni mazmunli, to‘g‘ri, puxta bilishlari ta‘minlanadi.

Tadqiqot metodlarini amalga oshirishda talabalar faoliyati quyidagi shakllarda bo‘ladi:

- o‘rganish uchun muhim bo‘lgan mavzuni to‘g‘ri tanlash;

- tanlangan mavzu mohiyatini anglash;

- o‘rganilgan mavzuni tahlil qilaolish mahoratiga ega bo‘lish:

- tahlil natijasida olgan bilimlarini oldindan bilganlari bilan taqqoslash;

- to‘g‘ri va aniq fikr bayon qilish;

- olgan bilimlarini amalda tatbiq etaolish.

O‘qituvchi dars mazmuniga va o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga qarab turli metodlarni qo‘llashi mumkin. Har bir metod va usul mashg‘ulot mazmuni va maqsadiga mos ravishda qo‘llangan taqdirdagina yaxshi natija beradi. Shunga ko‘ra aniq mashg‘ulot mazmuni va maqsadiga qarab metod va usul tanlash o‘qituvchidan yuqori bilim va pedagogik mahoratni talab qiladi.

Yuqoridagilarni masalalar bo‘yicha, mazkur huquqiy-meyoriy hujjatlar asosida amalga oshiradigan islohatlar mazmun-mohiyatiga mos ravishda, kadrlar tayyorlash milliy modeli tarkibiy qismlari – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta‘lim, fan va ishlab chiqarish manfaatlari uyg‘unligini ta‘minlash maqsadida, kadrlar tayyorlash sifat bosqichi talablari doirasida, oliy ma‘lumotli mutaxassislar malaka talablari rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini hisobga olgan holda tubdan yangilandi va qayta ishlab chiqildi.

Yangi malaka talablariga binoan 5640100–«Hayot faoliyat xavfsizligi» ta‘lim sohasi bakalavrlar kasbiy faoliyati – hayot faoliyatida insonni xavfsizligin ta‘minlash, inson hayoti va faoliyati uchun qulay texnosferani (inson tomonidan shakllantirilgan muhit) shakllantirish, atrof muhitga texnogen ta’sirlarni minimallashtirish, zamonaviy texnik vositalardan, nazorat usullaridan va prognozlardan oqilona foydalanish hisobiga inson hayoti va sog‘lig‘ini asrash ekanligi belgilab qo‘yilgan. Yangi malaka talablariga ko‘ra 5640100–«Hayot faoliyat

xavfsizligi» ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatlarining obektlari quyidagilar hisoblanadi:

- inson faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan xavf va inson;
- inson faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan yashash muhiti xavflari;
- xavfli tabiiy xodisalar bilan bog‘liq bo‘lgan yashash muhiti xavflari;
- xavfli ishlab chiqarish va texnologik jarayonlar;
- xavfsizlikni ta’minlash masalalariga oid huquqiy -meyoriy hujjatlar;
- xavflarni, risklarni baholash usullari va vositalari; inson va yashash muhitini xavflardan muhofazalash usullari va vositalari;

-atrof tabiiy muhitga ko‘rsatiladigan antropogen ta’sirlarni va xavflarni meyorlashtirish qoidalari;

- insonni turli vaziyatlarda qutqarish usullari va vositalari.

5640100—«Hayot faoliyat xavfsizligi» ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlarning kasbiy faoliyati quyidagilarni qamrab oladi:

-tizimlar, texnologik jarayonlar, ularning elementlari va texnologik hujjatlarni ishlab chiqishda ijrochilar jamoasi tarkibida ishtirok etish;

-ishlab chiqarish jarayonlarida texnologik mashinalar va jixozlarni qo‘llashda tashqi omillar ta’siri va xavfsizlik talablarini hisobga olgan holda yechimlar majmuini tanlash;

-ishlab chiqarishni tashkil etish va takomillashtirish bo‘yicha xavfsizlikni ta’minlashning texnik va texnologik yechimlarni ishlab chiqishda ishtirok etish;

-ilmiy va amaliy faoliyatda sohaga mos tizimni rivojlantirish va ulardan foydalanish;

-ijrochilar jamoasi tarkibida intellektual mulk masalalari bo‘yicha asosiy meyoriy hujjatlardan foydalanish, patent informatsiyasi manbalari bo‘yicha izlanish ishlarini olib borish;

-ishlab chiqarishda hayotiy faoliyat xavfsizligi bo‘yicha mutaxassislar qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish;

-xavfsiz ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan uslub, jihoz, vosita va resurslarni rejalashtirish;

-zamonaviy axborot texnologiyalar tizimini yaratish va ulardan foydalanish bilan

bog‘liq bo‘lgan ishlab chiqarish jarayonlaridagi xavfsizlik texnikasi monitoringi va sifatini baholash uslublari hamda mexanizmlarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

-atrof-muhitni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligi talablariga mos ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etadi.

Keltirilgan ma’lumotlarga asosan qo‘yidagi xulosa va takliflarni keltirish mumkin.

XULOSA

1. «Hayot faoliyati xavfsizligi» fani oliy ta’lim muassasalarida kadrlar tayyorlashda muhim o‘rin tutadi, chunki bu fan orqali talabalar kasbiy faoliyatda o‘z hayoti va atrofdagilar xavfsizligini ta’minlash uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

2. Ushbu fan talabalarida xavfsizlik madaniyatini shakllantirish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va favqulodda holatlarga to‘g‘ri reaksiya ko‘rsatish ko‘nikmalarini yaratishga yordam beradi.

3. Oliy ta’lim muassasalarida “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanining mazmun va uslublari muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy faoliyatida jarohat va xavf-xatarlar soni sezilarli darajada kamayadi.

4. Mehnat xavfsizligi sohasidagi innovatsion texnologiyalar va pedagogik usullar fanni o‘qitishda samaradorlikni oshiradi, bu esa kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilaydi.

Takliflar:

1. Oliy ta’lim muassasalari ta’lim dasturlariga “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanini mutlaqo kiritish va uning miqdorini talabalar kasbiy yo‘nalishiga muvofiq oshirish.

2. Ushbu fanni o‘qitishda amaliyotga katta ahamiyat berish, ya’ni talabalarni xavfsizlik qoidalarini amalga oshirish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar va treninglarga jalb qilish.

3. Tadbirkorlik va sanoat korxonalari bilan hamkorlik o‘rnatish orqali talabalarni hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi haqiqiy vaziyatlarga tayyorlash.

4. Pedagoglarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy xavfsizlik texnologiyalari va metodikalari bilan muntazam tanishtirib borish.

5. Ijtimoiy tarmoqlar va internet resurslari orqali talabalarning xavfsizlik madaniyatini kuchaytirishga qaratilgan ta’lim materiallari va videolavhalarni yaratish.

6. Fan bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini ko‘paytirish va yangi innovatsion usullarni joriy etish uchun grantlar ajratish.

Albatta, darsni qanday sifatli tashkil etish bu o‘qituvchining mahorati uning bilima saviyasiga va tajribasiga bog‘liq bo‘lib, eng asosiysi qo‘yilgan masadga erishishga intilish dars mazmuni natijasini beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Muxamedov O‘.X. va boshqalar. Ta’limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar. T. 2016 y.

2. G‘aforov Y.X. Maxsus fanlarni o‘qitishda yangi pedagogok texnologiyalardan foydalanish usullari. ”Universitet” T., 2008 y.

3. Xolbayev B.M., Raximov O.D., Maxmatkulov N.I. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik . – T.: «Voriz-nashriyot», 2020. 304 s.

4. Maxmatkulov N.I. Tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarni bashoratlashning takomillashgan metodikasi. MonografiY. 2022, 155 – b.

5. Махматкулов Н.И. Оценка техносферной безопасности на основе математического моделирования// Монографии. Т.: «Вориз-нашриёт», 2022, 166 – с.

6. Махматкулов Н. И. Пожар как фактор техногенной катастрофы// Международный журнал перспективных исследований в области образования, технологии и менеджмента. Том.2, Выпуск 9. 2023. 70-77.

7. Махматкулов Н.И. Правильное поведение населения в чрезвычайных ситуациях//международный журнал перспективных исследований в области образования, технологии и менеджмента. том..2, выпуск 9, 2023.175-182

8. Махматкулов Н. И. Формирование процесса изменений при внедрении системы управления охраной труда в модели «черного ящика» // Сифровые технологии в промышленности Том 1, № 1 сентябрь 2023

9. Rustamov A. B. DEVELOPMENT OF SOFTWARE FOR DIGITAL INDUSTRIAL STRUCTURE TRANSFORMATION PROCESSES //Экономика и социум. – 2024. – №. 6-2 (121). – С. 593-597.

CONCEPTS OF WESTERN SCHOLARS ON THE FORMATION OF RELIGIOUS BELIEF IN THE INDIVIDUAL AND ITS PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS

Komilov Kamronbek Kamoljon o‘g‘li

Nordic International University, Faculty of Pedagogy and Psychology

k.komilov@nordicuniversity.org

Abstract: *This article addresses the emergence of religious belief in individuals and its psychological foundations, as well as the research conducted and the concepts developed by Western scholars. It highlights the characteristics of religious faith, its subject matter, and approaches to understanding the psychological nature of religious faith as a phenomenon of the individual's emotional sphere.*

Key words: *Islam, Muslim, thinker, belief, concept, idea, spirit, faith, mind, thinking, personality, inner world, authoritarianism.*

Today, the issue of religious belief is one of the most intriguing topics in both Western and Eastern psychology and serves as a central theme in ongoing research. Religious belief is an integral, value-integrating formation of the human psyche, encompassing all fundamental mental phenomena: cognitive, imaginative, emotional-volitional, unconscious—imbued with religious content. Religious belief is a subject of study in psychology, sociology, and philosophy.

There is no consensus among researchers regarding the essence and psychological characteristics of the phenomenon of belief. For example, Y.F. Borunkov describes belief as an element of consciousness, while K.K. Platonov defines it as "feelings that color images and fantasies and create the illusion of reality." V.R. Bukin and B.A. Erunov view belief as a fundamental human ability related to attitudes toward others and nature, whereas T.P. Skripkina describes it as a mental phenomenon psychologically associated with the act of acceptance.

A.M. Dvoynin identifies the following errors in some psychological approaches to the study of belief:

1. Viewing belief solely as a mechanism for accepting and acknowledging content;
2. Considering belief an abstract concept and dismissing it as an "unfounded" psychological process;
3. Reducing belief to a sum of its components (intellectual, emotional, volitional), which leads to elementalism and its "blurring" into other phenomena;
4. Mystifying belief as a special form of reality. B.S. Bratus's theory is particularly significant in revealing the psychological essence of belief. He not only observed the distinctions between belief and other psychological phenomena but also outlined their interconnectedness. According to him, belief is a necessary condition for carrying out any complex activity. In discussing activity, the author emphasizes that decision-making, motivation, reasoning, and willpower alone are not sufficient. In personality psychology, belief

is associated with emotions, feelings, experiences, relationships, actions, and other mental processes.

A religious person believes in a world beyond the perceivable material reality—spiritual beings, supernatural forces—where different laws operate, beyond human comprehension, and where all changes in this supernatural world affect the material world as well.

There is a viewpoint that considers the psychological nature of religious belief as a phenomenon of the emotional sphere of the personality. Some scholars (James, Platonov 1984, Granovskaya 2004, 2010, Zenko 2005) describe religious belief as a feeling. In addition to being defined within general psychology, these interpretations also include volitional processes and subjective evaluations of the belief's content.

There is a socio-psychological understanding that in the actual occurrence of certain mythological events, their repetition, the anticipation of such events, and involvement in them, religious belief entails faith in religious authority. Such interpretations are also found in social psychology dictionaries.

Religious belief includes:

- Faith in the truth of religious dogmas, texts, ideas, etc.;
- Belief in the objective existence of entities, properties, connections, and transformations that constitute the content of belief (as a result of hypostatization—connecting abstract concepts with independent existence and viewing general traits, relationships, and qualities as independently existing entities);
- The possibility of communicating with these perceived entities, influencing them, and receiving assistance from them;
- The actual occurrence and repetition of semi-mythological events and participation in their initiation.

In religious belief, various mental processes, especially imagination, play a dominant role. Deep religious belief implies the presence in one's consciousness of vivid images of supernatural beings and emotionally engaging ideas about them.

R.M. Granovskaya identifies the following core features of religious belief: devotion to God, faith, respect, love, approval, and striving for morality. Belief is not limited to blind faith; it also involves knowledge of the core values and principles introduced in religious upbringing and education. Emphasizing “trust,” belief is defined as the ideological and psychological acceptance of the main principles of a particular religious system.

P.A. Florensky also defines religious belief as: “A system of actions and experiences that ensures the salvation of the soul—a spiritual balance that rescues our inner world from hidden chaos, establishes peace in the heart, and brings tranquility to society and nature as a whole.”

REFERENCES:

1. Alimov Kh.G. Psychology of Religion; Tashkent, 2019.
2. Allport G. The Individual and His Religion – N.Y., 1950. – pp. 141–142.
3. Arterburn S., Felton J. Toxic Faith: Understanding and Overcoming Religious Addiction, Fordham University Press, N.Y., 1992.

4. Argyle M., Belt-Hallalmi B. The Social Psychology of Religion, Boston, 1975.
5. Argyle M. Psychology of Religion. – Canada: Routledge West 35th Street, New York, 2000. – 570 p.
6. Andreeva G.M. Social Psychology, Moscow, 2001.
7. Akramova A. Social Psychology, Textbook. TDIU, 2008.
8. Adizova T.M. Psychological Interpersonal Relations of Students
9. Borunkov Yu.Yu. Structure of Religious Consciousness – M.: Progress, 1991. – 240 p.

VATANPARVARLIK TARBIYASIDA BADIY ADABIYOT VA TARIXIY ASARLARNING TUTGAN O'RNI

Qodirov Samandar Bobir o'g'li

FarDu Harbiy ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada vatanparvarlik tarbiyasida badiiy adabiyot va tarixiy asarlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqot davomida adabiy asarlarning yoshlar ongida milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish jarayonidagi ta'siri o'rganildi. Maqolada tarixiy romanlar, she'rlar va hikoyalarning tarbiyaviy potentsiali, ularning zamonaviy ta'lim jarayonidagi qo'llanilishi va samaradorligi baholandi. Tadqiqot natijalarida adabiy merosimizning vatanparvarlik tarbiyasidagi noyob imkoniyatlari va uni yanada samarali ishlatish yo'llari belgilandi. Maqolada badiiy so'z vositasida milliy qadriyatlarni yetkazish va yoshlar ruhiyatida vatanparvarlik his-tuyg'ularini uyg'otishning pedagogik usullari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik tarbiyasi, badiiy adabiyot, tarixiy asarlar, milliy qadriyatlar, tarbiyaviy ta'sir, adabiy meros, milliy o'zlik, yoshlar tarbiyasi, manaviy tarbiya, milliy g'urur.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda vatanparvarlik tarbiyasi masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlash, yoshlar ongida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish va milliy o'zlikni mustahkamlash muhim vazifalar qatoriga kiradi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va milliy ta'lim dasturida belgilanganidek, fuqarolarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Badiiy adabiyot va tarixiy asarlar vatanparvarlik tarbiyasining eng ta'sirli vositalaridan biri bo'lib, ular orqali milliy tarix, madaniyat va qadriyatlar avloddan-avlodga uzatiladi. Adabiy asarlar nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki insonlar ongida chuqur ma'naviy-axloqiy o'zgarishlar ham hosil qiladi. Tarixiy romanlar, she'rlar va hikoyalar o'quvchilarni vatanparvarlik ruhi bilan tarbiyalash, ularda milliy g'urur va o'z xalqiga bo'lgan muhabbat tuyg'ularini uyg'otishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotning maqsadi vatanparvarlik tarbiyasida badiiy adabiyot va tarixiy asarlarning pedagogik imkoniyatlarini o'rganish, ularning tarbiyaviy ta'sirini tahlil qilish va zamonaviy sharoitlarda samarali foydalanish usullarini ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunda vatanparvarlik tarbiyasi jamiyatning barqaror rivojlanishi va milliy birlikning mustahkamlanishining asosiy omili sifatida qaralmoqda. Zamonaviy pedagogika fani vatanparvarlik tarbiyasini shaxsning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda shakllanishi deb belgilaydi. Badiiy adabiyot va tarixiy asarlar bu jarayonda noyob

pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi, chunki ular nafaqat bilim beradi, balki his-tuyg'ularga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Adabiy asarlarning tarbiyaviy ta'siri nazariyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, badiiy so'z inson psixikasiga chuqur ta'sir etadi va uning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Vatanparvarlik tarbiyasida adabiy asarlar orqali milliy tarixning eng yorqin sahifalari, qahramonlarning olijanob fazilatlar va xalqning ma'naviy boyligi yoshlar ongiga singdiriladi. Bu jarayon nafaqat kognitiv, balki emotsional va qiymatli jihatdan ham sodir bo'ladi.

O'zbek adabiyotining vatanparvarlik tarbiyasidagi o'rni beqiyos hisoblanadi. Alisher Navoiy, Furqat, Hamza, Oybek, Abdulla Qodiriy kabi buyuk ijodkorlarning asarlari yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning eng qudratli manbalaridan biri bo'lib kelmoqda. Navoiyning "Xamsa"si, Furqatning vatanparvarlik she'rlari, Hamzaning dramaturgiya asarlari, Oybekning "Navoi" va "Qutlug' qon yo'llari" romanlari milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish uchun noyob material yaratadi.

Tarixiy romanlar vatanparvarlik tarbiyasida alohida o'rin tutadi. P'ulat Yo'ldoshevning "Ulug'bek xazinasini", "Buyuk ipak yo'li" kabi asarlari, Odil Yo'qubovning "Billur qandoq" romani, Pirimqul Qodiriyning "Yulduzli tunlar" asari kabi romanlar o'quvchilarni o'tmish tarixiga sayohat qildirish orqali milliy ongni mustahkamlaydi. Bu asarlarda tasvirlangan qahramonlarning vatanparvarlik namunalari, qiyinchiliklarga bardoshlik berish, vatan yo'lida qurbon bo'lishga tayyorlik kabi fazilatlar yoshlar uchun o'rnak bo'ladi.

She'riyatning vatanparvarlik tarbiyasidagi ahamiyati ham katta. Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Usmon A'zim, Halima Xudoyberdiyeva kabi zamonaviy shoirlarning asarlari vatanparvarlik ruhi bilan to'lgan. Ularning she'rlarida Vatan obrazi, tabiati go'zalligi, xalqning fazilatli xislatlari badiiy tarzda aks ettirilgan. She'riyatning emotsional ta'siri natijasida o'quvchilar qalbida vatanparvarlik tuyg'ulari yanada mustahkamlanadi.

Dramaturgiya va teatr san'ati ham vatanparvarlik tarbiyasida o'ziga xos o'rin tutadi. Izzat Sulton, Shukur Xolmirzayev kabi dramaturglarning asarlari sahna san'ati orqali yoshlar ongiga milliy qadriyatlarni yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Teatr spektakllari ko'rgazmali ta'sir kuchi tufayli vatanparvarlik g'oyalarini yanada samarali yetkazadi.

Bolalar adabiyoti va uning vatanparvarlik tarbiyasidagi ahamiyati alohida ta'kidlanishi lozim. G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Maksud Shayxzoda kabi yozuvchilarning bolalar uchun yaratgan asarlari kichik yoshdan vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu asarlarda milliy qahramon va ijobiy qahramonlar orqali bolalar ongida vatanparvarlik ideallari mustahkamlanadi.

Xalq og'zaki ijodining - ertak, afsonalar, qo'shiqlar, maqollarning vatanparvarlik tarbiyasidagi o'rni ham juda katta. Xalq ertaklari va afsonalarida milliy ruh, milliy xarakter, an'ana va qadriyatlar o'z aksini topgan. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon" kabi dostonlar milliy g'ururni uyg'otishda va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishda noyob vosita hisoblanadi.

Zamonaviy adabiy asarlarning vatanparvarlik tarbiyasidagi ahamiyati ham ortib bormoqda. Tog'ay Murod, Ulug'bek Hamdam, Nazar Eshonqul kabi zamonaviy yozuvchilar asarlarida bugungi kun muammolari va yoshlarning vatanparvarlik his-tuyg'ulari aks ettirilgan.

Bu asarlar zamonaviy yosh avlodga yaqinroq bo'lgani uchun ularning tarbiyaviy ta'siri ham kuchli bo'ladi.

Adabiy asarlarni vatanparvarlik tarbiyasida qo'llashning pedagogik usullari ham muhim ahamiyatga ega. Adabiy matnlarni tahlil qilish, qahramonlar harakatlari va xatti-harakatlarini baholash, adabiy qahramonlar bilan o'zini taqqoslash, ijodiy ishlar yozish kabi usullar orqali o'quvchilar nafaqat adabiy asarni o'rganadilar, balki o'z vatanparvarlik tuyg'ularini ham rivojlantiradilar.

Ta'lim jarayonida adabiy asarlardan foydalanishning zamonaviy usullari ham paydo bo'lmoqda. Multimedia texnologiyalari, interaktiv darslar, adabiy spektakllar, konferensiyalar va munozaralar orqali adabiy asarlarning tarbiyaviy ta'siri yanada kuchaytirilmoqda. Onlayn platformalar va raqamli kutubxonalar orqali adabiy asarlarning yoshlar orasida tarqalishi ham kengaymoqda.

Vatanparvarlik tarbiyasida adabiy asarlardan foydalanishda ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud. Zamonaviy yoshlarning o'qish madaniyatining pasayishi, axborot texnologiyalarining ta'siri ostida adabiyotga bo'lgan qiziqishning kamayishi, klassik asarlarning tilining murakkabligi kabi muammolar paydo bo'lmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun yangi pedagogik yondashuvlar va zamonaviy usullar ishlab chiqilishi zarur.

Oila va jamiyatning adabiy tarbiyani qo'llab-quvvatlashidagi o'rni ham muhim. Ota-onalarning bolalarini adabiyot bilan tanishtirishi, kitob o'qish an'analarini oilada shakllantirishi, jamiyatda adabiy tadbirlar va uchrashuvlar tashkil etilishi vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshiradi.

Adabiy muzeylar, yozuvchilar uylari va madaniy merosxona ob'ektlarining vatanparvarlik tarbiyasidagi ahamiyati ham ta'kidlanishi lozim. Bu joylar adabiy merosni jonli tarzda namoyish etish va yoshlarda adabiyotga bo'lgan qiziqishni oshirish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Adabiy sayohatlar va ekskursiyalar orqali adabiy asarlar bilan amaliy tanishish imkoniyati yaratiladi.

XULOSA

Vatanparvarlik tarbiyasida badiiy adabiyot va tarixiy asarlar yosh avlod qalbida milliy g'urur, o'z xalqiga bo'lgan sadoqat, tarix va madaniyatga hurmat tuyg'ularini shakllantirishning kuchli vositasi bo'lib xizmat qiladi. Adabiy merosimiz – tarixiy romanlar, she'rlar, dramatik asarlar va xalq og'zaki ijodi – yoshlar ongiga milliy qadriyatlarni singdirish va ularni Vatan ravnaqi yo'lida fidokor bo'lishga undaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, texnologiyalar va oilaviy hamkorlik orqali adabiyotning tarbiyaviy salohiyatini yanada samarali amalga oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bois, adabiy asarlar va ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini ta'lim tizimiga samarali integratsiya qilish yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, Sh. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 256 bet.
2. Jo'rayev, T. Pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 192 bet.
3. Yo'ldoshev, P. Ulug'bek xazinasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 320 bet.
4. Yo'qubov, O. Billur qandoq. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021. — 285 bet.
5. Vohidov, E. She'rlar to'plami. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. — 150 bet.
6. Qodiriy, P. Yulduzli tunlar. Toshkent: Cho'lpon, 2018. — 390 bet.
7. Hamdam, U. Sahrodagi vo'ha. Toshkent: Sharq, 2022. — 210 bet.
8. Abdurahmonova, G. Vatanparvarlik tarbiyasi va zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Innovatsiya, 2021. — 175 bet.
9. Tolstoy, L. Urush va tinchlik. Moskva: Eksmo, 2020. — 1225 bet.

TIL VA TAFAKKUR BORASIDAGI QARASHLAR

Obidova Nasiba Muhammadjon qizi

University of business and science

Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

nasibaobidova05@gmail.com

+998937271623

Annotatsiya: *Mazkur maqolada til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik masalasi yoritilgan. Til tafakkurni ifodalovchi asosiy vosita sifatida qaraladi va u inson tafakkurining shakllanishi hamda namoyon bo‘lishida muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. Tilshunoslik, falsafa, mantiq va psixologiya fanlari nuqtai nazaridan bu ikki hodisaning o‘zaro aloqasi tahlil qilinadi. Ibn Sino, Gumboldt, Alisher Navoiy, Farobiy kabi mutafakkirlarning qarashlariga tayanib, til va tafakkurning bir-birini to‘ldiruvchi va boyituvchi hodisalar ekani ilmiy asosda ko‘rsatiladi.*

Kalit so‘zlar: *til, tafakkur, nutq, aql, tabiiy til, sun‘iy til.*

Abstract: *This article explores the intrinsic relationship between language and thinking. It highlights language as the main means of expressing thought and emphasizes its crucial role in the development and manifestation of human cognition. The interconnection between language and thought is analyzed from the perspectives of linguistics, philosophy, logic, and psychology. Drawing on the ideas of scholars such as Avicenna, Wilhelm von Humboldt, Alisher Navoi, and Al-Farabi, the article scientifically substantiates that language and thinking are mutually enriching and interdependent phenomena.*

Keywords: *language, thought, speech, mind, natural language, artificial language.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается неразрывная связь между языком и мышлением. Язык представлен как основное средство выражения мышления, играющее важную роль в его формировании и проявлении. Взаимосвязь между языком и мышлением анализируется с точки зрения лингвистики, философии, логики и психологии. На основе взглядов таких мыслителей, как Ибн Сина, Вильгельм фон Гумбольдт, Алишер Навои и Аль-Фараби, научно обосновано, что язык и мышление являются взаимодополняющими и обогащающими друг друга явлениями.*

Ключевые слова: *язык, мысль, речь, разум, естественный язык, искусственный язык.*

Til va tafakkurning o‘zaro munosabati masalasi fanda uzoq tarixga ega. Til va tafakkur masalalari nihoyatda murakkab jarayon bo‘lib, u tilshunoslikda tashqari falsafa, mantiq, psixologiya fanlari bilan bevosita aloqadordir. Bu masalaga oid munozaralarda, “Til va tafakkur bir narsami yoki o‘zaro bog‘langan boshqa-boshqa narsalarmi?”, “Til va tafakkurning bog‘liqligi nimalarda ko‘rinadi?” kabi savollar paydo bo‘lgan.

Til – nutq tuzib, fikr, his-tuyg‘u, istak kabilarni ifodalashda xizmat qiladigan fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimi. Til kishilar orasidagi asosiy va eng muhim aloqa-munosabat, fikrlash quroli bo‘lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda til nima degan savolga olimlar turlicha javob beradi. Xususan, mashhur tilshunos olim Ferdinand de Sosyurning “Til – tafakkurni ifoda qiluvchi ishoralar majmuidir”, – degan qarashi mavjud [M.T. Irisqulov, Tilshunoslikka kirish, 2009:6]. Demak, til tafakkurning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Avvalo, tafakkur nima ekanligiga e’tibor qaratishimiz lozim.

Tafakkur – atrof-muhitni, ijtimoiy hodisalarni, veqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, til va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘langan, biri ikkinchisidan ayri holda yashay olmaydigan hodisadir, tafakkur tilda yashaydi, har qanday nutq asosida tafakkur yotadi. Tilshunoslikda shu kunga qadar til va tafakkur o‘rtasida bog‘liqlik o‘rganilib kelinmoqda. Jahon, jumladan, o‘zbek tilshunosligida til va tafakkur xususida turlicha talqinlari kuzatiladi. Jumladan, Ibn Sinoning til haqidagi ta’limoti mantiqiy nuqtai nazarga asoslanadi. U tilni tabiiy va sun’iy tillarga bo‘ladi. Tabiiy til tafakkur belgisi sifatida Ibn Sino tomonidan har tomonlama o‘rganilgan. Ibn Sino ta’kidlashicha: “Fikr va nutq , til va tafakkur o‘rtasida doimiy aloqa mavjud” [N. Uluqov, Tilshunoslik nazariyasi, 2019:33]. Shuningdek, tilshunos olim Vilgelm fon Gumboldt til va tafakkurning bog‘liqligi haqida fikr yuritir ekan: “Til oddiy tafakkur quroli emas, balki tafakkurni tarkib toptiruvchi organdir. Aqliy faoliyat nutq tovushi vositasida moddiylashadi va hissiy idrok manbaiga aylanadi”,— deb yozad [Nosirjon Uluqov, Tilshunoslik nazariyasi, 2019:35]. Qolaversa, so‘z mulkining sultoni Alisher Navoiy “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida til va tafakkur to‘g‘risida ham fikr yuritadi. Uning fikricha, til tafakkurning ifoda qurolidir. Kishining ko‘ngli (fikri) daryodir, so‘z esa dur, so‘zlovchi g‘avvosdir. Dur xilma-xil bo‘lgani kabi, so‘z ham har xil bo‘ladi. Bundan ko‘rinadiki, Alisher Navoiy til va tafakkurni bir-biridan ajratmaydi, balki ularni uzviy bog‘laydi [Nosirjon Uluqov, Tilshunoslik nazariyasi, 2019:33]. Tafakkur va til, Farobiyning qarashicha, faqat odamga xos xususiyatdir. Uning tushuntirishicha, odam – bu avvalo hayvonot. His etish odamga ham, hayvonga ham xosdir, ammo odamning aqli bor. Shuning uchun ham u “hayvonni ikkiga: aqlli va aqlsiz hayvonga bo‘ladi-da, odam – bu aqlli hayvondir“, – deydi. Ammo, mutafakkirning yozishicha, odam kamol topib, haqiqiy insonga aylanishi uchun aql, tafakkurning o‘zi kamlik qiladi, buning uchun u o‘z aqli, tafakkuri ifodalanadigan tilga, so‘zga (nutqqa) ehtiyoj sezadi. Bu fikrni u “Falsafaning asosiy g‘oyalari to‘g‘risida” deb nomlangan asarida “Odam – bu nutqli mavjudotdir” – deyishi bilan qat’iy ta’kidlaydi [Табаккур ва тил тарихидан, 1969:17].

Yuqoridagi olimlarning fikrlarini birlashtirsak, umumlashtiradigan bo‘lsak, til tafakkur bilan bilan bevosita bog‘langan. Tilni tafakkursiz, tafakkurni tilsiz rivojlantirib bo‘lmaydi. Xulosa qilib aytganda, til va millat, til va xalq , til va shaxs, til va jamiyat, til va tafakkur kabi tushunchalar bir-biridan ajralmas, bir-biriga ma’no jihatdan bog‘langan bo‘lishi bilan birgalikda, shu o‘rinda bir-birini boyitib, to‘ldirib boruvchi hodisadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nosirjon Uluqov. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2019.

2. M. T. Irisqulov, Tilshunoslikka kirish. Yangi asr avlodi — Toshkent, 2009

3. Облокулов. С, Тафаккур ва тил тарихидан. Ўзбекистон КП МКнинг нашриёти,
1969-йил

ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI YOSH BOSQICHIGA OID SO‘ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Mustafoyeva Nargiza Ikrom qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Arabshunoslik oliy maktabi stajor- o‘qituvchisi

Tel: (90)322-32-98, E-mail: nargiza.mustafayeva@my.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va arab tillarida insonning hayotiy bosqichlariga oid leksik birliklarning qo‘llanilishi, ularning semantik va uslubiy xususiyatlari tahlil qilingan. Yosh bosqichlariga oid so‘zlar o‘zbek tili leksikasida qadimdan mavjud bo‘lib, ular turli ijtimoiy, madaniy va mintaqaviy omillarga ko‘ra shakllanib kelgan. Maqolada chaqaloqlikdan to keksaligacha bo‘lgan bosqichlarga oid asosiy atamalar, ularning sinonimlari, frazeologik ifodalardagi roli, shuningdek, og‘zaki va adabiy tildagi qo‘llanish farqlari tahlil etiladi. Shuningdek, yosh omilining sotsiolingvistik jihatlari, til uslubiyatidagi yoshi asosida baholovchi birliklar ham o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda yoshga oid leksik qatlamni tizimli o‘rganishga asos bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, yoshga oid so‘zlarning ijtimoiy baholovchi funksiyasi, gender bilan bog‘liq leksik tafovutlar va zamonaviy arab jamiyatidagi til o‘zgarishlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: arab tili, yosh bosqichlari, chaqaloqlik, keksalik, Fusha, dialekt, sotsiolingvistika.

Annotation: This article analyzes the use of lexical units related to the stages of human life in the Uzbek and Arabic languages, their semantic and stylistic features. Words related to age stages have existed in the Uzbek lexicon since ancient times, and they have been formed according to various social, cultural and regional factors. The article analyzes the main terms related to the stages from infancy to old age, their synonyms, their role in phraseological expressions, as well as differences in use in the oral and literary language. The sociolinguistic aspects of the age factor, age-based evaluative units in language methodology are also studied. The results of the study can serve as the basis for a systematic study of the age-related lexical layer in linguistics.

The social evaluative function of age-related words, gender-related lexical differences, and language changes in modern Arab society are also highlighted.

Keywords: Arabic language, age stages, infancy, old age, Fusha, dialect, sociolinguistics.

Inson hayoti ma’lum bosqichlarga bo‘linadi va har bir bosqich tilimizda o‘ziga xos nomlar, ifodalar va tushunchalar bilan aks etadi. O‘zbek tilida yoshga oid so‘zlar nafaqat biologik yoshni, balki shaxsning ijtimoiy maqomi, tajribasi, jismoniy holati, va hattoki uning jamiyatdagi mavqeini ham bildiradi. Bu so‘zlar leksik boyligimizning muhim qatlamini tashkil etadi.

KIRISH

Yosh bosqichiga oid soʻzlarning qoʻllanilishi adabiy tilda rasmiy, nutqiy madaniyatga mos shaklda ifodalanadi, ogʻzaki tilda esa badiiylik, emotsional boylik va mintaqaviy rang-baranglik bilan ajralib turadi. Shuningdek, yoshga oid birliklar jamiyatdagi avlodlararo munosabat, hurmat yoki istehzo, ijtimoiy stereotiplar kabi madaniy-tarbiyaviy jihatlarni ham ifodalaydi. Ushbu soʻzlar arab madaniyatida yuksak semantik yuk va emotsional ifodaviylikka ega.

Ushbu maqolada oʻzbek tilidagi yosh bosqichlariga oid leksik birliklarning turlari, ularning konnotatsion xususiyatlari, uslubiy holati, sotsiolingvistik ahamiyati yoritiladi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Bu soʻzlar adabiyotda, din sohasida, kundalik tilda va tilshunoslik tadqiqotlarida muhim semantik yuk koʻtaradi. Dialektlar va mintaqaviy farqlar esa bu soʻzlarning shakli va ishlatilishida sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Inson hayoti bosqichma-bosqich davom etadigan uzviy jarayon boʻlib, har bir bosqich oʻziga xos nom va tushunchalar bilan ifodalanadi. Arab va oʻzbek tillarida bu bosqichlarning leksik ifodalanishi har ikkala tilning madaniyati, qadriyatlari va tarixiy taraqqiyoti bilan chambarchas bogʻliq. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi arab va oʻzbek tillarida inson yosh bosqichlariga oid soʻzlarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilishdir.

Arab tilida yosh bosqichlari har bir ijtimoiy va diniy qadriyatga asoslangan holda aniq soʻzlar bilan ifodalanadi. Masalan, رَضِيْع (raziʻ) — emizikli bola, طِفْل (tifl) — yosh bola, شَاب (shābb) — yigit, شَيْخ (shaykh) — keksaygan erkak kabi birliklar orqali inson hayoti bosqichma-bosqich belgilanadi. Bu soʻzlarning har biri leksik jihatdan aniq bir yosh oraligʻini bildirsa-da, ularning semantik qiymati kontekstdan kelib chiqib yanada boyiydi.

Arab tilida yoshga oid soʻzlar (yaʼni insonning turli yosh bosqichlarini ifodalovchi leksik birliklar) juda boy va chuqur ijtimoiy, madaniy hamda diniy maʼnolarga ega. Bu soʻzlar nafaqat biologik yosh, balki ijtimoiy rol, tajriba, hurmat, va masʼuliyat darajasini ham ifodalaydi.

Quyida arab tilida yoshga oid asosiy soʻzlar, ularning maʼnolari va qoʻllanish konteksti keltirilgan.

1. Goʻdak va bolalik davri

- رَضِيْع (raḍīʻ) emizikli chaqaloq. Koʻproq 2 yoshgacha boʻlgan goʻdak.
- طِفْل (tifl) bola jinsga bogʻliq boʻlmaydi, odatda 1–7 yosh atrofidagi bolalar uchun qoʻllaniladi;

- مَوْلُود (mawlūd) yangi tugʻilgan chaqaloq koʻproq diniy matnlarda ishlatiladi.

- صَبِيّ (ṣabiyy) yosh bola (oʻgʻil bola) anʼanaviy adabiy uslubda uchraydi.

2. Yoshlik (bolalikdan oʻsmirlikka oʻtish)

- غُلَام (ḡulām) oʻsmir oʻgʻil bola. Adabiy va diniy matnlarda, odatda balogʻatga yetmagan yigit uchun ishlatiladi.

- فَتَى (fatā) yigit. Yigitlik, jasorat va kuch ramzi (koʻpincha ijobiy konnotatsiya) hisoblanadi.

- فَتَاة (fatāh) yoshqiz, balogʻatga yetgan, ammo hali turmushga chiqmagan qizga nisbatan qoʻllaniladi.

- شاب (shābb)yigit / yosh kishi. Ko‘proq zamonaviy til va ommaviy matnlarda uchraydi.
- شابة (shābbah)yosh ayol / qiz. Zamonaviy, kundalik til uslubida keng tarqalgan

3. Kattalar va voyaga yetganlik :

• بالغ (bāligh)balog‘atga yetgan. Asosan diniy yoki huquqiy kontekstda (balog‘at yoshi) uchraydi.

- راشد (rāshid)voyaga yetgan, aqlli, ma’naviy yetuklikni ham ifodalaydi.
- رجل (rajul)erkak, voyaga yetgan, ijtimoiy jihatdan mas’ul erkak;
- امرأة (imra’ah)ayol, turmush qurgan yoki voyaga yetgan ayol uchun ishlatiladi .

4. Qariyalar / yoshi katta insonlar:

- شيخ (shaykh)keksa erkak / donishmand, hurmat belgisi sifatida ham ishlatiladi.
- عجوز (‘ajūz)keksa ayol, ba’zan salbiy (yoshi katta, zaif) ma’noda ham qo‘llaniladi.
- الكبير السن (kabīr al-sinn)yoshi katta inson, rasmiy, hurmatli shakl;
- مسن (musan)keksaygan, yoshi ulg‘aygan, rasmiy, tibbiyot yoki huquqiy matnlarda qo‘llanadi.

Madaniy va diniy konnotatsiyalarda esa "Shaykh" — nafaqat yosh, balki diniy ilmi bo‘lgan shaxsga nisbatan ishlatilinsa, "Fatā" va "fatāh" — ko‘pincha adabiy asarlarda jasorat, go‘zallik va yosh energiyani ifodalaydi.

Hurmat ko‘rsatish ma’nosida, keksa insonlarga murojaat qilishda "hājj" (حاج, haj safariga borgan kishi) yoki "ammo" (عمو, amakijon) so‘zlari ishlatiladi.

Ayollarga "xālah" (خالَة, xolajon) yoki "hajjah" (حاجة) deb murojaat qilish odobli hisoblanadi.

O‘zbek tilida ham inson hayotining har bir bosqichi o‘ziga xos leksik birliklar bilan ifodalanadi: go‘dak, chaqaloq, o‘smir, yigit, keksalik, qariya, nuroniy kabi so‘zlar o‘zining lug‘aviy va kontekstual ma’nolari bilan o‘ziga xosdir. Ayniqsa, bunday so‘zlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodi va adabiyotida boy semantik yuk bilan qo‘llaniladi hamda quyida ularning davriylik jihatdan qo‘llanilishini aytib o‘tamiz:

- Chaqaloqlik: chaqaloq, go‘dak, yangi tug‘ilgan bola (0–1 yosh);
- Bolalik: bola, yosh bola, kichkintoy, o‘smircha 1–12 yosh oralig‘i;
- O‘smirlik: o‘smir, yigitcha, qizaloq 13–17 yosh, balog‘atga yaqin;
- Yoshlar davri: yigit, qiz, yoshlar, yigit-qizlar 18–30 yosh;
- Katta yosh: erkak, ayol, kishi, xotin-qiz 30–50 yosh, faol hayot davri;
- Keksalik: keksalar, ota, ona, chol, kampir, momoqaymoq 60 yoshdan yuqori;
- Qariyalar: qariya, nuroniy, otaxon, onaxon kabi hurmat ifodalovchi sinonimlar.

Yoshga oid so‘zlarning sotsiolingvistik xususiyatlaridan biri bu hududiy farqlanish. Masalan, ba’zi hududlarda "qari" salbiy tusda, boshqalarda oddiy neytral hisoblanadi.

Genderga xos xususiyatlar: Ayollarga nisbatan "onaxon", "momochi", "ayol kishi" kabi yumshoqroq so‘zlar qo‘llaniladi.

Hurmat / tanbeh ohangida: “Yosh bola ekan, tushunmaydi”, “Endi sen ham qariyasan” – bu yerda yosh bahosi kontekstsiz emas, baho vositasidir.

Leksik-semantik jihatdan bu so‘zlar orasida sinonim, antonim, polisemiya va stilistik xususiyatlar mavjud. Masalan, arab tilidagi شاب (shābb) va فتي (fatā) so‘zlari sinonim bo‘lib, “yigit” ma’nosida ishlatiladi, biroq “fatā” so‘zining jasorat, fazilat ifodalaydigan uslubiy

boyliги mavjud. Xuddi shuningdek, o‘zbek tilida yigit va navqiron so‘zlari ba‘zan sinonimik ma’noda, ba‘zan esa uslubiy farq bilan qo‘llanadi.

Shuningdek, bu ikki tilda yoshga oid leksik birliklar diniy va madaniy kontekstdagi qo‘llanilishi bilan ham farq qiladi. Arab tilidagi بالغ (bāligh) — balog‘atga yetgan so‘zi, diniy-huquqiy jihatdan muhim tushuncha hisoblanadi. O‘zbek tilida esa bu so‘z ko‘proq ijtimoiy ma’noda — “voyaga yetgan” tarzida ishlatiladi.

Yosh bosqichlariga oid so‘zlar nafaqat lug‘aviy ma’no, balki milliy madaniyat, tarbiya, diniy qadriyatlar va ijtimoiy rol bilan boyigan leksik birliklardir. Bu so‘zlar tildagi semantik tizimda insonning hayotiy yo‘lini belgilovchi belgilardandir.

XULOSA

Arab va o‘zbek tillaridagi yosh bosqichiga oid so‘zlarning leksik-semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikkala til insonning hayot bosqichlarini o‘ziga xos, aniq va mazmunli so‘zlar orqali ifodalaydi. Ushbu so‘zlar lug‘aviy ma’no bilan birga keng kontekstual, stilistik va madaniy yuklamaga ega.

Arab tilidagi yosh bosqichiga oid leksik birliklar ko‘proq diniy, tarixiy va adabiy kontekstda boy ishlatiladi.

O‘zbek tilida esa bu so‘zlar xalq og‘zaki ijodi, oila tarbiyasi va adabiy til orqali boyitilgan.

Har ikkala til uchun ham yoshga oid leksik birliklar inson hayotini bosqichma-bosqich ifodalovchi semantik zanjir sifatida xizmat qiladi.

Bu tahlil arab va o‘zbek tillaridagi madaniy va semantik o‘xshashliklar hamda tafovutlarni yoritishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abduazizov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – 352 b.
2. Az-Zubaydiy. ال قاموس جواهر من العروس تاج. – Qohira: الة یدة 1994. – 10 t.
3. Al-Fayruzabadiy. المد يط ال قاموس. – Beyrut: ال فكر دار, 2005. – 1456 s.
4. Ganieva M. O'zbek tilida yoshga oid leksik birliklarning semantik tahlili // Filologiya masalalari. – 2018. – №3. – B. 55–60.
5. Hasanova Z. Arab tilida inson yoshiga oid leksik birliklarning o'ziga xosligi // Sharq tillari va adabiyoti. – 2020. – №2. – B. 87–93.
6. Ibn Manzur. ال عرب ل سان. – Qohira: Dar al-Maarif, 1988. – 20 t.
7. Jo‘raYev N. Leksikologiya: nazariy asoslar va amaliy tahlillar. – T.: Fan, 2012. – 256 b.
8. Xusainov A. Qiyosiy tipologik tilshunoslik asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2015. – 280 b.

LES PARTICULARITÉS DE LA TRADUCTION DES GESTES DANS LA COMMUNICATION INTERCULTURELLE

Raximbayeva Munisa Azamat qizi

O'zDJTU talabasi

Email : munisaraximboyeva5@gmail.com

Ilmiy rahbar: Ro‘ziboyeva N. -O'zDJTU o'qituvchisi

La traduction interculturelle dépasse largement le simple transfert linguistique ; elle engage également les dimensions non verbales de la communication humaine, en particulier les gestes. Ces derniers, bien qu’universels en apparence, varient fortement selon les cultures et peuvent provoquer des malentendus s’ils ne sont pas correctement interprétés ou traduits. Dans ce contexte, le présent article se propose d’examiner les particularités de la traduction des gestes dans un cadre interculturel.

L’objectif principal de cette étude est d’identifier les difficultés liées à la traduction des gestes et d’analyser les stratégies traductologiques permettant de conserver leur fonction communicative dans la langue cible. Pour cela, une approche méthodologique combinant l’analyse comparative et l’étude de cas a été adoptée. L’œuvre « Le Petit Prince » d’Antoine de Saint-Exupéry a servi de base empirique pour observer comment les gestes sont insérés dans le récit et traduits selon les langues et les cultures.

Les résultats de l’analyse montrent que la traduction des gestes exige une forte compétence interculturelle. Certains gestes sont traduits par des équivalents fonctionnels, d’autres par des descriptions explicites ou des reformulations adaptées au contexte culturel. Il est aussi parfois nécessaire d’adapter, voire de supprimer un geste si son interprétation peut choquer ou prêter à confusion dans la culture cible.

Ainsi, la traduction des gestes constitue un véritable défi traductologique et interculturel. Elle oblige le traducteur à dépasser la fidélité littérale pour atteindre une fidélité fonctionnelle, respectueuse des codes culturels. Cette réflexion ouvre la voie à une meilleure prise en compte du non-verbal dans les pratiques de traduction, en insistant sur l’importance du geste en tant que vecteur de sens dans la communication humaine.

MOTS-CLÉS: gestes, traduction, communication interculturelle, équivalence, contexte culturel, interprétation

INTRODUCTION

Dans un monde marqué par la mondialisation et les échanges constants entre cultures, la communication interculturelle est devenue un champ d’étude incontournable. Dans ce contexte, le rôle du traducteur ne se limite plus à une simple transposition linguistique : il devient un médiateur entre deux systèmes culturels complexes. Parmi les éléments qui posent des défis particuliers dans ce processus figurent les gestes, éléments non verbaux mais profondément ancrés dans les pratiques sociales et culturelles.

Les gestes jouent un rôle fondamental dans la communication humaine : ils peuvent accompagner, remplacer ou même contredire le langage verbal. Or, leur interprétation est

souvent culturelle, et leur signification varie d’un contexte à un autre. Un geste parfaitement neutre dans une culture peut être perçu comme inapproprié, voire offensant, dans une autre. Dès lors, traduire les gestes requiert plus qu’une connaissance linguistique : cela nécessite une compréhension fine des normes culturelles de la langue cible.

Cette étude s’intéresse précisément à cette problématique : quelles sont les particularités de la traduction des gestes dans un contexte interculturel ? Quelles stratégies le traducteur peut-il adopter pour préserver l’intention communicative d’un geste sans trahir son sens ni heurter la culture cible ? À travers une approche théorique appuyée par des exemples tirés notamment de l’œuvre littéraire « Le Petit Prince » d’Antoine de Saint-Exupéry, nous tenterons d’apporter des éléments de réponse à ces questions.

I. CADRE THÉORIQUE : GESTES ET TRADUCTION

Les gestes sont des signes non verbaux qui accompagnent ou remplacent le discours oral. Ils peuvent être classés selon plusieurs typologies : gestes illustratifs, emblématiques, régulateurs, adaptateurs, etc. (Ekman & Friesen, 1969). Dans le cadre de la traduction, surtout littéraire ou audiovisuelle, les gestes posent un défi particulier : doivent-ils être traduits littéralement, décrits, adaptés ou ignorés ?

La théorie de l’équivalence dynamique (Nida, 1964) suggère que le traducteur doit viser une réponse similaire dans la culture cible. Cela implique parfois une adaptation culturelle, surtout pour les gestes dont la signification diffère.

Par ailleurs, la traduction interculturelle nécessite une compétence double : linguistique et pragmatique. Le traducteur doit comprendre les implications socioculturelles du geste, puis trouver un équivalent fonctionnel dans la langue cible.

Ainsi, la traduction des gestes est un exercice d’équilibre entre fidélité et adaptation, entre visibilité du geste et invisibilité du traducteur.

II. LA TRADUCTION INTERCULTURELLE DES GESTES : DÉFIS ET STRATÉGIES

La traduction des gestes pose un défi majeur dans le contexte interculturel. Chaque culture possède ses propres codes gestuels, et un geste apparemment universel peut avoir des connotations différentes selon le contexte socioculturel. Dans *Le Petit Prince*, certains gestes sont facilement transposables, tandis que d’autres nécessitent une adaptation ou une reformulation.

Prenons l’exemple du geste de « hausser les épaules », qui est typique en français pour exprimer l’indifférence, la résignation ou l’incompréhension. Dans la version ouzbèke, ce geste est traduit par « yelkalarini qisdi », ce qui est une équivalence culturelle fidèle, car ce geste est également utilisé en Ouzbékistan avec un sens similaire. En revanche, dans certaines versions anglaises, ce geste est atténué ou supprimé, remplacé par des expressions comme « he looked away », ce qui entraîne une perte de la gestuelle originale.

Un autre exemple significatif est celui du petit signe de la main lors de l’adieu. En français, « il me fit un petit signe de la main » évoque un geste doux, discret, souvent enfantin. En ouzbek, cela devient « qo‘li bilan asta salom berdi », un geste plus solennel, inscrit dans une culture où l’adieu est un acte empreint de respect. Cette différence montre comment le

même geste peut être perçu différemment, et comment le traducteur doit arbitrer entre fidélité au texte et adéquation culturelle.

III. LES GESTES PORTEURS D'ÉMOTION : ENTRE UNIVERSITÉ ET SPÉCIFICITÉ

Certains gestes dans *Le Petit Prince* sont chargés d'émotions universelles : regarder en silence les étoiles, rire doucement, pleurer en silence. Ces gestes transcendent les langues et les cultures, et c'est pour cela que l'œuvre touche un public mondial. Cependant, leur interprétation peut varier.

Dans la version ouzbèke, le rire discret « il rit doucement » est rendu par « u sekin kuldi ». Ce choix est fidèle sur le plan lexical, mais dans la culture ouzbèke, un rire discret peut être perçu comme un signe de modestie ou de gêne, plutôt que de joie pure. Ainsi, l'émotion traduite peut légèrement différer. De même, « il regarda longuement les étoiles sans rien dire » devient « u yulduzlarga uzoq tikilib turdi, indamadi », une formulation qui met en valeur la profondeur du silence, très appréciée dans la culture orientale.

Ces exemples montrent que la traduction des gestes va au-delà de la simple transposition lexicale : elle implique une lecture culturelle, émotionnelle et poétique du texte. Le traducteur doit interpréter non seulement ce qui est dit, mais aussi ce qui est ressenti et sous-entendu.

IV. ADAPTATION OU FIDÉLITÉ : LE RÔLE DU TRADUCTEUR

Le rôle du traducteur devient ici celui d'un médiateur interculturel. Il doit prendre des décisions complexes : faut-il traduire littéralement un geste, au risque de le rendre incompréhensible dans la langue cible ? Ou faut-il l'adapter, quitte à s'éloigner du texte original ? Dans *Le Petit Prince*, cette question est centrale.

Le geste du renard, qui demande à être apprivoisé, est un acte symbolique. Il n'est pas décrit physiquement, mais tout le processus de l'apprivoisement repose sur une gestuelle implicite : les rencontres répétées, le silence partagé, le regard qui s'apprivoise. Dans la traduction ouzbèke, cette scène conserve toute sa force, car la culture ouzbèke valorise le lien invisible, la fidélité et la profondeur relationnelle. Mais pour cela, le traducteur doit faire preuve de sensibilité et d'intuition, afin de transmettre l'émotion sans trahir le style.

Par ailleurs, certains gestes ne peuvent pas être traduits par des équivalents directs. Il faut alors recourir à des périphrases ou à des images culturelles proches. Cette stratégie d'adaptation permet de préserver l'intention de l'auteur, même si la forme diffère. Le traducteur devient alors un créateur d'équivalences, travaillant dans l'ombre pour que le lecteur ressente la même émotion que celui de la langue originale.

La traduction des gestes dans la communication interculturelle soulève des questions fondamentales sur la transmission du sens au-delà des mots. L'analyse des gestes dans *Le Petit Prince* illustre la diversité des approches traductives possibles. Pour une traduction réussie, il ne suffit pas de comprendre la langue source, il faut également maîtriser les codes culturels du geste.

Le traducteur devient alors un médiateur culturel, capable de percevoir l'invisible du texte – le non-dit, l'émotion, le mouvement – et de le transposer de manière sensible et intelligente. Les recherches futures pourraient approfondir la traduction gestuelle dans les dialogues cinématographiques ou dans la traduction simultanée.

CONCLUSION

L’analyse de la traduction des gestes dans *Le Petit Prince* montre à quel point les éléments non verbaux jouent un rôle central dans la communication interculturelle. Ces gestes, qu’ils soient explicites ou implicites, contribuent à la transmission des émotions, des intentions et des subtilités culturelles. À travers les exemples analysés, il apparaît clairement que la traduction gestuelle ne se réduit pas à une simple équivalence lexicale. Elle nécessite une compréhension profonde des contextes culturels, des symboles locaux et des valeurs émotionnelles attachées aux gestes.

Les comparaisons entre la version originale française et la version ouzbèke révèlent que certains gestes peuvent être traduits directement, grâce à une proximité culturelle ou à une universalité émotionnelle. D’autres, en revanche, doivent être adaptés avec finesse afin d’éviter les contresens ou la perte de sens poétique. Le traducteur se trouve donc face à un double impératif : rester fidèle à l’esprit du texte tout en rendant le message compréhensible et touchant pour le lecteur cible.

Le Petit Prince illustre également que la gestuelle, bien que souvent silencieuse, peut parler avec puissance. Les silences, les regards, les sourires, les gestes d’adieu ou d’amitié ont un poids narratif et émotionnel fort. La capacité du traducteur à interpréter ces signaux et à les transposer dans une autre langue est un véritable acte de création interculturelle.

En définitive, la traduction des gestes dans *Le Petit Prince* ne consiste pas seulement à transmettre un contenu littéraire, mais à préserver une expérience sensorielle et émotionnelle partagée. Elle nous rappelle que la communication humaine dépasse les mots, et que les gestes – même les plus discrets – peuvent créer des ponts durables entre les cultures

BIBLIOGRAPHIE

1. Saint-Exupéry, Antoine de. *Le Petit Prince*. Paris : Gallimard, 1946.
2. Eco, Umberto. *Dire presque la même chose : expériences de traduction*. Paris : Grasset, 2006.
3. Hall, Edward T. *La dimension cachée*. Paris : Seuil, 1971.
4. Jakobson, Roman. “On Linguistic Aspects of Translation”, *On Translation*, ed. R. A. Brower. Harvard University Press, 1959, pp. 232–239.
5. Katan, David. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Routledge, 2004.
6. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.
7. Samovar, Larry A., Porter, Richard E. & McDaniel, Edwin R. *Communication between Cultures*. Wadsworth Cengage Learning, 2012.
8. Poyatos, Fernando. *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume II: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction*. John Benjamins Publishing Company, 2002.
9. Malinowski, Bronislaw. *The problem of meaning in primitive languages*. In C.K. Ogden & I.A. Richards (Eds.), *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt, Brace & World, 1923.

10. Rakhimova, M. La traduction littéraire et les spécificités culturelles dans la littérature ouzbèke contemporaine. Tachkent : Institut de Langues Mondiales, 2021.

LES PROCÉDÉS DE TRADUCTION DES NOMS GÉOGRAPHIQUES FRANÇAIS VERS L’OUBÉK

M.V.Dadamirzayeva

O‘z.DJTU

+998998400714

Bobojonova Malika Pulatovna

+998907238278

Annotation: *Cette étude analyse les principales méthodes utilisées pour traduire les noms géographiques du français vers l’ouzbek. La traduction des toponymes n’est pas seulement un transfert linguistique, mais aussi un processus interculturel impliquant des choix phonétiques, morphologiques et culturels. L’article présente des cas concrets, met en lumière les difficultés rencontrées par les traducteurs, et propose des recommandations pour une standardisation plus efficace des noms géographiques. Cette recherche contribue à la compréhension théorique et pratique de la traduction spécialisée dans le domaine de la toponymie*

INTRODUCTION

La traduction des noms géographiques constitue une problématique essentielle dans le domaine de la traduction interculturelle. Elle requiert non seulement une compétence linguistique, mais aussi une compréhension approfondie des contextes historiques, culturels et politiques. Dans le contexte ouzbek, où le français est une langue étrangère peu répandue, la traduction des toponymes français vers l’ouzbek suscite de nombreux défis. Cette étude vise à explorer les principales méthodes de traduction utilisées pour les noms géographiques, les difficultés rencontrées, ainsi que les recommandations pour une meilleure standardisation terminologique.

L’ambiguïté lexicale:

Situation où un mot possède plusieurs significations potentielles. Ce phénomène peut créer des difficultés en traduction, surtout lorsqu’il s’agit de noms géographiques qui ont des formes identiques à d’autres mots ou qui portent une polysémie culturelle.

Les noms géographiques peuvent prêter à confusion pour plusieurs raisons :

- Certains toponymes ont des homonymes dans la langue cible.
- Certains noms possèdent une signification commune en plus de leur fonction toponymique.

- D’autres noms sont polysémiques ou ambigus pour les locuteurs non natifs.

Exemples :

- Nice (ville) peut être perçu comme l’adjectif anglais nice.
- Orange (ville) peut être confondu avec le fruit ou la couleur.
- Le Havre : ce nom évoque à la fois la ville, mais aussi le mot havre dans son sens métaphorique (“havre de paix”).

Les noms géographiques ou toponymes peuvent être regroupés selon plusieurs catégories

1. Pays : France → Fransiya
2. Villes : Paris → Parij
3. Régions : Bretagne, Provence
4. Reliefs naturels : Alpes, Loire
5. Toponymes composés : Mont-Saint-Michel, Île-de-France

Procédés de traduction courants:

- a) Translittération : Nice → Nis, Marseille → Marsel
- b) Traduction descriptive : Mont-Blanc → Oq tog‘, Côte d’Azur → Moviy sohil.
- c) Adaptation phonétique : Toulouse → Tuluz, Lyon → Lion.
- d) Non-traduction : Certains noms sont conservés tels quels : Versailles, Bretagne.

Difficultés et enjeux:

1. Absence d’équivalents officiels.
2. Variations orthographiques.
3. Ambiguïtés sémantiques.
4. Manque de normes unifiées.

Étude de cas : noms de régions françaises:

<u>Région française</u>	<u>Traduction en ouzbek</u>	<u>Procédé utilisé</u>
Île-de-France	<u>Fransiya oroli</u>	<u>Traduction descriptive</u>
Provence-Alpes-	<u>Provans-Alp</u>	<u>Adaptation combinée</u>
Côte d’Azur	<u>Moviy sohil</u>	<u>Adaptation combinée</u>
<u>Normandie</u>	<u>Normandiya</u>	<u>Translittération</u>

Recommandations:

1. Utiliser des bases de données multilingues fiables.
2. Établir des normes dans les institutions éducatives.
3. Assurer la cohérence éditoriale.
4. Former les traducteurs à l’analyse interculturelle

CONCLUSION:

La traduction des noms géographiques du français vers l’ouzbek est un domaine spécifique qui exige à la fois une connaissance linguistique approfondie et une compréhension des réalités culturelles et géopolitiques. Tout au long de ce travail, nous avons examiné les procédés principaux utilisés pour transmettre fidèlement les toponymes d’une langue à une autre, en tenant compte des particularités phonétiques, morphologiques et sémantiques.

Les exemples analysés montrent que les traducteurs doivent être attentifs non seulement au sens littéral du nom, mais aussi à son usage, à son statut (officiel ou non), ainsi qu’au

contexte historique et culturel. L’adaptation, la translittération et la transcription sont les méthodes les plus fréquemment utilisées, mais leur application dépend de chaque situation particulière.

Cette recherche met en évidence la nécessité de normaliser certains noms géographiques en ouzbek afin d’éviter les incohérences et les confusions. En outre, elle souligne l’importance d’une formation spécialisée des traducteurs dans ce domaine, ainsi que l’utilisation de ressources fiables telles que les atlas multilingues, les bases de données toponymiques et les documents officiels.

En conclusion, la traduction des toponymes est non seulement un acte linguistique, mais aussi un pont entre les cultures, et doit être abordée avec rigueur, précision et respect des normes internationales.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES:

- Vinay, Jean-Paul & Darbelnet, Jean. Stylistique comparée du français et de l’anglais : méthode de traduction. Paris : Didier, 1958.
- Newmark, Peter. A Textbook of Translation. Prentice Hall, 1988.
- Gouadec, Daniel. La traduction : une activité professionnelle. La Maison du dictionnaire, 2007.
- Pöchhacker, Franz. Introducing Interpreting Studies. Routledge, 2004.
- United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). <https://unstats.un.org/unsd/uneggn/>
- Institut Géographique National (IGN – France). <https://www.ign.fr>
- Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales (CNRTL). <https://www.cnrtl.fr/>
- Bekchanova, Sh. & Xolboyeva, Z. Fransuzcha-o‘zbekcha lug‘at. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2016.
- O‘zbekiston Respublikasi Geografiya jamiyati. Toponimika va geografik atamalar bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. Toshkent, 2020.

Konferensiyaning maqsadi:

Professor-o‘qituvchilar, talaba-yoshlarni jamiyatda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi rolini kuchaytirish, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish va takomillashtirish, shuningdek yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va rag‘batlantirish kabi ustuvor vazifalarini amalga oshirish hamda mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqot ishlarini faollashtirish, yoshlarimizning ma‘naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishda 5 ta muhim tashabbus muhim ahamiyat kasb etadi.

BOSH MUHARRIR:

Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich

MAS’UL KOTIB:

Xasanov Tursunali Xaydarali o‘g‘li

NASHRGA TAYYORLOVCHILAR:

Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti

“Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g‘oyalar, takliflar va yechimlar” mavzusidagi 80-sonli respublika ilmiy-amaliy online konferensiyasi materiallari to‘plami, 1-Iyun, 2025-yil. – Farg‘ona shahri: BestPublication, 2025. 162b.

Success
Business

Customer
Management
Standard
Development
Consistency
Business
Optimal

Innovation
Branding
Solution
Marketing
Analysis
Ideas
Success

